

4
4.6

TURUL

Bör
A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság
Közlönye

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTIK

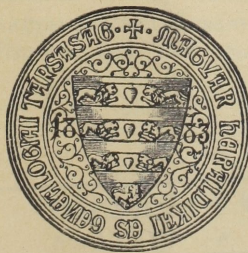
ÁLDÁSY ANTAL

MÁSODELNÖK

ÉS

TÓTH LÁSZLÓ

JEGYZŐ.

XXXVIII - XLIII.

HARMINCNYOLCADIK KÖTET.

1924-25-İK ÉVI FOLYAMOK.

1929 ig

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG

MCMXXV.

1882. LEVI
YVTÁRA

TARTALOM.

I. Értekezések és önálló cikkek.

BARTONIEK EMMA	Az Árpádok ércpecségei	12
B. BOÉR GÉZA	A fogaraszöldi Boér-család	30
DARÓCZY ZOLTÁN	Adatok néhány dunántúli család leszármazásához. I. Zákányiak. II. Szilágyi	26
—	Újabb nemzetségi adatok	28
Dr. LUKINICH IMRE	A Zrinyiek családtörténetéhez	35
SULICA SZILÁRD	A Magyar Nemzeti Múzeum családi levéltárai	8
BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ	Gondolatok a Rákóczi-Aspremont levéltár rendezésekor	32
SZENTPÉTERY IMRE	Fejérvataky László emlékezete	1

II. Kisebb rovatok.

Halottaink	36
------------	----

SZAKIRODALOM.

ÁLDÁSY ANTAL. Címertan (A magyar történettudomány kézikönyve II. köt. 6. füzet.) Ism. — s-a.	39
SZENTPÉTERY IMRE. Chronologia (A magyar történettudomány kézikönyve II. köt. 5. füzet.) Ism. — s-a.	37
WOLF JOHANNES. Musikalische <i>Schrifttafeln</i> . Ism. Isov Kálmán	37

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ EMLÉKEZETE.

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság 1924 február 12-iki nagygyűlésén tartott emlékbeszéd.

Mélyen tisztelt Nagygyűlés!

Az emlékezet fáklájának meggyújtása mindig nagyon szomorú és gyászos cselekedet. Szomorú akkor is, ha egyénileg tőlünk távolálló, idegen személynek emlékét kell felújítanunk, a körünkből eltávozott kiválóságok iránt tartozó kegyeletnek általános emberi adóját róva le. De kétszeresen szomorú és fájdalmas akkor, ha hozzánk egyénileg is szorosabban kapcsolt személy felett kell az elmúlásnak komor szavait hallatnunk. És az ember mégis éppen szeretteinek és hozzátartozó legkedvesebbjeinek emlékét újítja fel legszívesebben; azoknak emlékére gyújtja fel időnkint a halotti mécsest, bizonyára az örök elmúlással való dacolás gondolata által vezettetve ebben önkénytelenül is, és azzal áztatva magát, hogy az örök elválás keserves tényét sikerül talán ekként kijátszania.

Fejérpataky Lászlóról itt, ebben a társaságban, mely megalakulásának legelső percétől kezdve össze volt forrva az ő személyével és működésével, kétszeresen fájó a visszaemlékezés nekem, ki benne tanítómesteremet és az atyai jószágú barátot veszítettem. Hogy a társaság igen tisztelt vezetőségétől erre vonatkozólag nyert megtisztelő megbízást mégis készséggel elvállaltam, abban első sorban természetesen az a gondolat vezetett, hogy az iránta érzett hálának legalább ilyen formában való — nem lerovása, de mégis némiképp megmutatása elháríthatatlan kötelesség. Működött azonban az a, bár önámító, de oly jóleső törekvés is, hogy az ő szeretett és végtelenül nagyrabecsült személyével foglalkozva visszaidézzem őt körünkhöz és testi örök elmúlását a szelleme alkotásaira való rámutatással próbáljam egy-két pillanatra feledtetni.

Közeledik a gyászos évforduló.

Mikor 1917 nyarán tanítványainak hozzá szeretettel ragaszkodó serege az ő hatvanadik születésnapját és tudományos működésének negyvenedik fordulóját ünnepelte, s ő köztünk állva a meghatottságtól elfojtott hangon mondotta nekünk: *«Megédesítettétek életemnek még hátralevő, rövid egy-két esztendejét»*, — melyikünk hitte volna, hogy ezek a sablonosoknak tetsző szavak a legszomorúbb jóslatot rejtik magukban s hogy azt a megjósolt 1—2 esztendő a kegyetlen valóság nagyon kevés fogja túlhaladni! A hatodik esztendő sem telt még be azután s 1923 márciusának elején már utolsó útjára kísértük őt.

A megdöbbentő váratlansággal bekövetkezett vég egy harmónikus életpályát zárt le hirtelen; egy gazdag és sokoldalú alkotó tevékenységet szakított meg és ritka szeretetben és köztisztületben álló egyéniséget ragadott ki közülünk. Habozva és vonakodva ejtem ki ezeket a szavakat, bármennyire igazak is, mert a laudatio funebris-nek a látszatát kerülni akarnám. Fejérpataky László egész alakja sokkal elevebben áll még előttünk, nagyjelentőségű működésének hirtelen megszakadása sokkal nagyobb ürt hagyott maga után, semhogy a legcsekélyebb mértékben is szükség volna a kegyelet és ragaszkodás által esetleg öntudatlanul is sugallt túlzásnak bárminemű nyilatkozására.

Hogy Fejérpataky László örök elmúlásával mit veszített a magyar tudományos élet, azt nemcsak itt, a történettudomány művelőinek körében érezzük mélyen és fájdalmasan, hanem tudja azt mindenki, aki tudományos életünkkel bármilyen kapcsolatban van, vagy legalább figyelemmel és érdeklődéssel kísérte annak fejlődését az utóbbi félszázad alatt. A M. Tudom. Akadémia, melynek négy évtizeden át volt tagja, s melynek Történelmi Bizottságában évek hosszú során át mint előadó, 1914 óta pedig mint a II. osztály titkára vett buzgó és tevékeny részt a magyar történettudomány sorsának irányításában és arra igen sok esetben elhatározó befolyást gyakorolt; a Pázmány-egyetem, melynek évtizedeken át nagyteljesítései és nagyhatású tanára volt; a M. Nemzeti Múzeum, amelynek könyv- és levéltárát európai modern színvonalra emelte és a magyar tudományosságnak egyik legelsőrangú gócpontjává tette, majd, mint főigazgató, a legnehezebb időkben vezette az egész intézetet bölcsen és ritka tapintattal; a Heraldikai és Genealogiai Társulat, melynek egyik alapítója s mindvégig ügyszólván lelke és vezetője és irányítója volt; a M. Történelmi Társulat, melynek alelnöke, — s a magyar tudományos és közeletnek annyi más társulata és intézménye, melyeknek tagja volt és vezetőségükre s irányításukra befolyt: mindezek egyenként és együttesen tehetnek bizonyosságot az ő egyéniségének nagy súlyáról. Egyenként és együttesen hálásnak kell lenniök ezeknek mindaz-iránt, amit neki, az ő gondoskodásának, tudásának, működésének és alkotó tevékenységének köszönhetnek.

Leginkább hálás lehet azonban iránta és tanubizonyosságot tehet az ő kiválóságáról a történet-

tudomány művelőinek s a történettanáítóknak az a nemzedéke, melyet négy évtizedes egyetemi tanári működése alatt nevelt, oktatott és buzdított s amely nemzedék részint a tudománynak tőle halott igazságaiból, részint a vele való személyes érintkezés varázsából sokszor az egész életre kiható impulzusokat és irányítást merített. Szerette tanítványait s azok is szerették őt; nagyhatású tanári működésének az volt a főtitka, hogy maga is nagyrabecsülte a tanári működést. Legszebb bizonyossága volt ennek az az ünneplés, melyben tanítványai hatvanadik születésnapja alkalmából részesítették.

Tudományos irodalmi működése pedig, amelyre való elhivatásáról húsz esztendőskorában tett először bizonyosságot, a legértékesebbek közül való. Munkáit kivétel nélkül a figyelmes gond, mélyreható ítélet, formai csinosság és a magyar történettudomány ügyének előbbrevitelére való buzgó törekvés jellemzi. Bár műveinek száma aránylag nem nagy, vannak köztük olyanok, melyeknek alapvető jellege és fontossága általánosan elismert, a bennök foglalt megállapításokat pedig az újabb kutatásoknak és a fejlődő és változó felfogásnak is mindenkor figyelembe kell venniük. Ha az általános emberi természet gyarlósága következtében és a változandóság örök törvénye folytán Fejérpataky László egyéniségének és közéleti működésének emléke majdan halványulni fog, szellemének ezen alkotásai mindenesetre méltóan fogják fenntartani az ő emlékezetét akkor is.

Ime, pár szóba foglalva egy életnek valóban páratlanul gazdag és sokoldalú működése, melynek minden egyes ága eredményes és magában véve külön-külön is elegendő arra, hogy becsülést és elismerést hozzon a működés kifejtőjére.

Fejérpataky László jelentőségét semmi sem mutatja inkább, mint az, hogy az ő személyében oly természetes és harmonikusan egységes működésnek az ő kidőlése után való tovább folytatása négy-öt új vállra nehezedik és e működés egyes ágainak betöltése többeknek egész emberi munkáját fogja igénybe venni. Azok az intézmények és intézetek, amelyeknél az ő elmúlása betöltendő ürt hagyott maga után, a tudományegyetem, a M. Nemzeti Múzeum, a Tudom. Akadémia s a többiek mind csak akkor érezték igazán az ő megszokott tökéletességű működésének nagy súlyát, amikor ez a működés megszűnt és amikor annak további pótlásáról kellett gondoskodni. És akiknek az a megtisztelő szerep jutott, hogy az ő munkáját annak egyes ágaiban tovább folytathatják, erőik legjavát és teljes képességüket kell lekötöniük, ha külön-külön az övéhez csak némileg is hasonló sikerrel akarják végezni azokat a feladatokat, melyeket ő egymaga oly példásan jól és mintaszerűen végzett.

Hogy a sokoldalú működés az ő személyében annyira harmonikussá és természetszerűvé vált, az csak az ő egyéni kedvessége, finomsága, tapintata és vonzó modora mellett volt lehetséges. Kevesen tudnak úgy bánni az emberekkel, mint ahogy ő tudott, s ha tanítványai, tisztviselőtársai s a közéletben vele érintkezők azonnal megszerették őt, annak egyik főoka abban rejlett, hogy egyéni kedvessége a félénkséget, bizalmatlanságot, tartózkodást és az első érintkezéseknek annyi más gátját azonnal leszerelte. Ez a páratlanul kedves egyéni finomság tüntette el az általa teljesített feladatoknak nehézségeit is és mutatta egyszerűnek és természetesnek az oly súlyos feladatokkal járó, sokoldalú működést. Természetesnek láttuk őt munkásságának mindenik ágában és természetesnek láttuk, hogy éppen ő végezze e sokoldalú munka mindenik részét, mert kifogástalanul és mintaszerűen végezte azt és a sokoldalúság nála harmonikus egységbe forrott.

Mélyen tisztelt Társaság!

Nem kívánom Fejérpataky László életének pályáját ez alkalommal még vázlatosan sem ismertetni s nem szándékozom az ő gazdag és nagyhatású működésének általános méltatását sem nyújtani, habár a hozzáfűző tisztelet és kegyelet szívesen keresne megnyilatkozást a személyével való minél részletesebb foglalkozásban. Mivel azonban úgy az általános jellemzés, mint működése egyes ágainak részletesebb méltatása más helyeken már vagy megtörtént, vagy pedig közelebbről meg fog történni, méltóztassék megengedni, hogy a Heraldikai és Genealogiai Társaság céljainak és jellegének, meg a saját szaktudományom körének is megfelelően csupán két ponton próbáljam e működést néhány vonással vázolni: mit köszönnek a magyar történettudománynak úgynevezett segédtudományai és mit köszön főképen a magyar oklevéltan és ezzel általában a magyar történettudomány Fejérpataky Lászlónak és hogy milyen működést fejtett ő ki a Heraldikai és Genealogiai Társaságban, amellyel annak megalakulása óta mindvégig elválaszthatatlan kapcsolatban állott.

A XVIII. sz. 2. felében és a XIX. sz. elején működő derék historikusaink végtelen hálára kötelezték a magyar történettudományt. Katona, Pray, Koller és a szintén idesorolandó Kovachich M. nevét csak a legnagyobb tisztelet hangján említhetjük, mert ők helyezték először a magyar történettudományt biztos, mondhatni modern alapokra. Szinte emberfölötti erővel küzdöttek meg a nehézségekkel és nemcsak lelkiismeretesen, hanem éles elmével is építették a magyar mult történetének épületét. Meglepő, hogy milyen éles szemmel, olykor valóságos intuitióval látták meg a problémákat és akárhány kérdésnek, melyeket a modern történetírás újra felvet, náluk már megtaláljuk a csiráit,

sőt nem egyszer az egészen kielégítő megoldást is. Amiben tévedtek, — mert természetesen sok még náluk a hiány és a tévedés, — az a legtöbb esetben nem az ő hibájuk, hanem a viszonyoké. Lelkiismeretes gondosságuk mintaszerű. Koller oklevélközlései pl. nem egyszer megszegyenítik a sok évtizeddel későbbi közléseket. Pedig mily nehézségekkel kellett küzdeniök! Munkáik egyszerűsmind okmánytárák is; de az anyag még nagyon hiányos, és ha a kritika, melyet e fölött az anyag fölött gyakoroltak, nem mindig kielégítő, azt főképen az összehasonlításra szolgáló anyag hiánya vagy elégtelensége okozta.

A XIX. sz. folyamán a forrásanyag hiányai sok irányban gazdag kiegészülést nyertek. Így a középkori okleveles anyagban is. Fejér György nagy kiadványa a már előbb kiadott, vagy a szorgalmas gyűjtőknek, Hevenesinek, Fejérvárinak, Cornidesnek, Kaprinaynak stb. másolatgyűjteményeiben vagy egyébként hozzáférhető középkori okleveleket foglalta egybe, sok hibával és kritikátlanul ugyan, de gyűjteményével mégis nagy hálára kötelezte az utókorát. A magyar középkor történetének gazdag anyaga volt itt együtt, melyet az 50-es és 60-as évekkel megindult újabb kiadványok sora egészített ki, nagy számban hozva napfényre a családi és közlevéltárak anyagát. Wenzelnek, Knauznak, Nagy Imrének és társainak közleményei már a 70-es években bőséges új anyagot nyújtottak középkori történetünk alaposabb megismerésére. Igaz, hogy a közlemények szinte áttekinthetetlenül szerteszét szórva, különböző kiadványokban és folyóiratokban jelentek meg, mi az anyagban való eligazodást annál nehezebbé tette, minél sűrűbben jöttek ezután is a családi oklevéltárak és egyéb gyűjtemények. Igaz az is, hogy a közlemények értéke és megbízhatósága nagyon különböző volt, s a közlés módjának elvei nemcsak a különböző kiadványokban voltak eltérők, hanem ugyanazon gyűjteményben sem voltak mindig következetesek. Ezeknél a hiányoknál azonban sokkal inkább érezhető volt a közölt okleveles anyag megrostálásának és kritikai feldolgozásának a hiánya. A történetíró többnyire kritikailag is maga volt kénytelen feldolgozni az úgyszólván nyersen kapott okleveles anyagot, mi kettős hátránnyal járt. Az oklevelek kritikája nagyon sok esetben egészen elmaradt s a hamisítványok vagy téves közlések adatai gyakran egyértékűekként szerepeltek a hiteles oklevelek adataival; az oklevélkritika pedig, ha egyáltalán sor került rá, gyakran ötletszerű és alkalmasszerű volt, a történeti munkák jegyzeteibe szorult és itt is a legtöbb esetben igen fogyatékos és kevésbé kielégítő volt. A nagyérdemű Horváth Mihály munkái szolgálhatnak erre például, melyekben középkori történetünk anyagának bőséges ismeretével találkozunk, de éppen az oklevélkritika terén minduntalan érezzük a hiányokat, ámbar pl. a keresz-

ténység első századáról írt munkájában nagy igyekezetet fejtett ki ebben az irányban is.

Az oklevélkritika és az okleveleknek a történetírás céljaira való előkészítése az oklevéltan feladata. Nem kizárólagos, de mindenesetre fontos feladata. Végzi pedig ezt a feladatát részint azáltal, hogy az oklevelek helyes értékelésére megadja a módokat és eszközöket, részint pedig azzal, hogy az értékelést maga el is végezi. Ezzel együtt és e mellett megismerteti a középkori okleveles gyakorlat teljes egészével, az ezzel kapcsolatos jogi, köz- és magánéleti viszonyokkal és lehetővé teszi a középkor történetének erről az oldalról való teljes megismerését.

Nem mondhatni, hogy az oklevéltan a XIX. század folyamán nálunk teljesen el lett volna hagyolva. Schwartzner, Perger munkái, bár még a század elejéről származtak, az általános oklevéltani elvek ismeretét nálunk is lehetővé tették és az egyetemi oktatás ugyanezt a célt szolgálta. Azonban ezek az ismeretek valahogy inkább elméletiek maradtak és ritkán vezettek az oklevéltani elveknek tökéletesebb gyakorlati alkalmazására. Amint a pannonthalmi oklevél hiteleségének kérdésében a XVI I. században folytatott nagy vita túlnyomó részben történeti és tárgyi érvek alapján folyt s az oklevéltani érvek sokkal kisebb mértékben kerültek elő, jórészt ugyanez az állapot maradt meg még a múlt század 70-es éveinek történetirodalmában is. Az oklevélközlés bősége ekkor éles ellentétben volt a magyar oklevéltani irodalom szegénységével.

Pedig éppen akkoriban az oklevéltan a külföldön már óriási lendületet vett, legfőképen a két német tudós, Ficker Gyulának és Sickel Tivarnak nagyszabású működése folytán. Fickernak a *Beiträge* két kötetében s Sickelnek a Karoling-regesták kiadásához írt remek tanulmányában s egyéb dolgozataiban közzétett vizsgálatai új utakat nyitottak a diplomatika számára, mit Brunnernek diplomatikai alapon nyugvó s a diplomatika továbbfejlődésére is nagyfontosságú jogtörténeti tanulmányai egészítettek ki. Nyilvánvaló lett egyrészt, hogy az oklevéltan olyan tudomány, amely nemcsak hivatva van a középkori okleveles anyagnak a történetírás céljaira való előkészítésére, hanem arra képes is, másrészt pedig, hogy ezt a célját az oklevéltan az általános elvek ismeretén túl egyes oklevélcsoportoknak és egyes oklevéladók okleveles gyakorlatának speciális tanulmányozása útján érheti el.

Ez volt az oklevéltan állapota külföldön, amikor az 1878. év folyamán megjelent az akkor 21 éves Fejérpataky Lászlónak, a Sickel által vezetett bécsi történeti intézet növendékének első nagyszabású tanulmánya a pannonthalmi apátság alapító-okleveléről. A munka az oklevél hitelessége felett akkor már kevés híján másfél száz esztendő óta folyó vitába szölt bele Horváth Mi-

hálának kevéssel előbb megjelent újabb hozzájárólása kapcsán és úgy a Szent István-féle oklevelek kérdésében, mint általában oklevéltani irodalmunkban fordulatot volt hivatva előidézni. A tanulmány méltó feltűnést keltett. Új volt a módszere és legfőképpen új volt nálunk az a rendszeresség, melyet a kérdés tárgyalásában alkalmazott. Pauler Gyula a munkáról a Századoknak még ugyanazon évi folyamában közzétett ismertetésében úgy vélekedett, hogy a pannonthalmi alapítólevél hitelességének kérdése ezzel véglegesen eldöntöttnek tekinthető. Kiemelte az ismertetésben, hogy Fejérpataky az oklevelet «a diplomatika jelen álláspontja szerint» veszi vizsgálat alá s «kimutatja, hogy az semmiben sem ellenkezik az egykorú olasz vagy német viszonyokkal és irodai szokásokkal. A munkának ezen része — írja Pauler — hő olvasottságról tanuskodik és egészen új a magyar közönség előtt...» (Századok 1878. 740. l.)

A pannonthalmi oklevél hitelességének kérdését Fejérpataky tanulmánya — tudjuk — még nem dönthette el, mert azóta is sok vita folyt még a felett; s ma, bár a kérdésnek egy-egy részlete még mindig tisztázásra vár, felfogásunk az oklevél mai alakjának hitelességéről nem egészen kedvező. Fejérpataky munkájának jelentősége azonban nem az oklevél hitelességének megállapításában állott, hanem abban, amire már Pauler is helyesen mutatott rá fentebb idézett szavaiban. Ez a munka vitte keresztül először rendszeresen és következetesen a pannonthalmi oklevélnek az egykorú német császárok oklevelés gyakorlatával való összehasonlítását, mi azelőtt inkább csak ötletszerűen és következtetlennül történt, azóta azonban a Szent István király okleveleinek vizsgálatában általánosan alkalmazott módszerré vált. Ezóta került a Szent István király okleveleinek kritikai vizsgálata arra az egyedül eredményhez vezető útra, amelytől a kérdés biztos eldöntéséhez való jutást lehet remélni. De még sokkal nagyobb jelentőségű körülmény az, hogy Fejérpataky az ez a tanulmánya volt a XIX. század második felének magyar irodalmában az első munka, amely egy diplomatikai speciális kérdéssel *módszeresen*, a kor oklevéltani tudása teljes apparátusának felhasználásával foglalkozott s ezzel megmutatta, hogy az oklevéltani kérdéseket hogyan kell a kor tudományának színvonalán teljes öncélúsággal kezelni, nem pedig mellékesen és ötletszerűen. Az akkor még oly fiatal író méltán panaszkodhat a munkájának előszavában, hogy: «Sajnos, de úgy van: az oklevéltan művelése hazánkban eddig csak az oklevélpublicatióig terjedt; az azonban, hogy valaki tisztán az oklevéltan kedvéért — értvén alatta azt a nagy tudományt, melyre a diplomatika francia és német tudósok által újabb időben emeltetett — művelte volna az ágat, ha-

zánkban még mindezideig elő nem fordult». (Előszó. III. l.) A pannonthalmi alapító-oklevélről írt dolgozat a kérdésnek módszeres oklevéltani tárgyalása tekintetében valóban mintaszerű, s ha a hitelesség kérdését nem dönthette is el, a kérdésnek mindenre kiterjedő gondossággal és kritikai szemmel való taglalása nemcsak a diplomatika kiváló és szakavatott művelőjének orosz-lánkörmeit mutatta meg, hanem a tanulmányt irodalmunkban az első modern és módszeres oklevéltani dolgozattá tette. Ez elvitathatatlan érdeme Fejérpataky tanulmányának, amely éppen ezért (az elődök, pl. Horvát I., Jerney, Knauz stb. érdemeinek kibővítése nélkül is) a modern alapokon nyugvó magyar oklevéltani irodalom első emlékének és megindítójának tekintendő.

A tanulmány egészen újszerű volt a mi irodalmunkban s ezért méltán keltette fel széles körben a megérdemelt figyelmet és fiatal szerzőjének már a következő, 1879-ik évben, az egyetemi magántanári címet, 1881-ben pedig a kormány részéről külföldi tanulmányútra való küldését eredményezte. Fejérpataky ekkor Berlinben a már jó hírű Bresslau Harry előadásait hallgatta, majd Párizsban az Ecole des chartes tanfolyamain képezte magát tovább az oklevéltannak és az ezzel kapcsolatos tudományoknak alapjaiban. E tanulmányok által ismereteit még inkább elmélyítve tért haza s hozzáfogott az Árpád-kor okleveleinek tüzetes tanulmányozásához, minek eredményeképpen jelent meg 1885-ben az Árpád-kori királyi kancelláriáról szóló alapvető munkája. A munka ugyan főleg második részében a nyomtatott kiadásokra támaszkodott, amelyek tudvalevőleg túlon túl bővelkednek a hibákban s az eredeti oklevelek adatainak elferdítésében; de Fejérpataky éppen a kiadások adatainak gondos összeállítása és egybevetése alapján állapította meg a közlési és átírási hibákból származó ellentmondásokat, számtalan esetben megnyerve ezáltal a módot e hibák kiküszöbölésére és a tévedések elkerülésére. Csak azt kell megfigyelnünk, hogy Árpád-kori történetünk kérdéseivel foglalkozó munkák hányszor utalnak Fejérpataky ezen munkájának megállapításaira, és azonnal tisztán látjuk azt a megbecsülhetetlen érdemet, melyet Fejérpataky ezzel a munkájával szerzett. A munkának első, elméleti része pedig, melyben a saját levéltári kutatásainak eredményeit is felhasználta, az Árpádok kancelláriája gyakorlatának tüzetes megismerésére tette meg az első, nagyjelentőségű lépéseket és ezzel egyfelől a magyar oklevelés gyakorlat megismerését, a magyar oklevéltan kiépítését készítette elő, másrészt pedig az Árpád-kori viszonyoknak és Árpád-kori történetünknek ismeretéhez járult becses adalékkal. Az Árpádok korának ismerete ezzel is biztosabb alapokra helyezkedett, mit Paulernek az Árpádok történetéről jóval később megjelent,

de Fejérpataky kutatásait gondosan felhasználó munkája is eléggé bizonyít.

Ezzel, valamint Fejérpataky XII. századi királyaink okleveleiről, Kálmán, II. István, II. Béla és III. Béla királyok okleveles gyakorlatáról írt tanulmányaival nálunk is beigazolást nyert az oklevéltan speciális művelésének, a speciális diplomatikai vizsgálatoknak nemcsak létjogosultsága, hanem elvitathatatlanul nagy jelentősége. Nyilvánvaló lett, hogy a diplomatikai tanulmányokra nálunk is mily nagy jövő vár a középkor történetének felderítése szempontjából.

Fejérpataky ugyan a magyar oklevéltani kérdéseknél ilyenét vizsgálatában hosszabb időn át ha nem is egészen, de csaknem egyedül állt. Az új, legalább nálunk új irány útjának törése nem ment könnyen és akadályok nélkül. 1886-ban még teljes igazságként írhatta ő maga a Századokban: «Valljuk be őszintén, hogy a magyar oklevéltan is »werdende Wissenschaft«. Bírjuk az oklevelek kiadott szövegét, ezt sem egész teljességében. Ez csak annyi, mint nyelvésznek a szöveg, melyből még le kell a grammatika szabályait vonnia. Sem az Árpádok, sem az Anjouk, sem a Hunyadiak, sem a Jagellók diplomatikáját nem ismerjük. Sejtelmünk van a kiadott szövegek nyomán róla; de eddig még nem akadt kéz, mely rendszerbe hozná az anyagot». (I. h. 897. l.)

Sőt az új iránynak eleintén részben ellenkezéssel kellett találkoznia. Mikor az 1885. évi történeti kongresszuson Fejérpataky feltárta egyrészt a történeti segédtudományoknak akkori helyzetét hazánkban, másrészt pedig rámutatott azokra az utakra, melyeket e tudományoknak hazánkban is követniök kell, kiemelve a speciális diplomatika művelésének, az egyes oklevélcsoportok és oklevélfajok különleges tanulmányozásának szükségét, mint az oklevéltan legközelebbi feladatát, a dolog ellentmondást váltott ki és polemikát keltett. Azonban a Fejérpataky által hirdett és követett elvek helyessége hamarosan átment a köztudatba és megdönthetetlenül meg is maradt ott. Igaz ugyan, hogy speciális oklevéltani vizsgálatokat kívüle még hosszú időn át kevesen vállaltak, mi annak volt tulajdonítandó, hogy a diplomatika speciális módszerében és eszközeiben való alapos kiképzésnek nálunk itthon még akkor nem teljesen volt meg a lehetősége. Ezért még Pauler Gyula munkája is oklevélkritikai kitérésekkel volt kénytelen pótolni a speciális oklevéltani vizsgálatok hiányát. Mégis már a 80-as években megjelent néhány derék oklevéltani dolgozat. Mióta pedig Fejérpataky 1895 óta egyetemi katedrára jutva rendszeresen taníthatta az oklevéltan tételeit és az általa helyeseknek ismert és alkalmazott elveknek tanítványokat nevelve lehetővé tette, hogy a magyar oklevéltan egyes részleteinek kérdéseivel és feldolgozásával mindig többen foglalkozzanak, azóta a haladás ebben a

tekintetben kétségtelen és szemmel látható. Ő maga az ifjabb nemzedéknek ezirányú munkásságát, mely a hazai okleveles gyakorlat kérdéseinek modern szempontok szerint való megvilágítására irányult, mindig a legnagyobb figyelemmel kísérte és támogatta, minden rendelkezésére álló eszközzel elősegítve ilyen tanulmányoknak folytatását és a dolgozatok megjelenésének lehetővé tételét.

A saját dolgozatainak pedig, a mellett, hogy ráterelték a figyelmet a speciális oklevéltani tanulmányok szükségére, volt még egy kiválóan nagy érdemük. Az t. i., hogy beigazolták, hogy az oklevéltani tanulmányoknak lehetőség szerint az eredeti okleveleken kell nyugodniok, minek hiánya történetirodalmunkban ő előtte gyakran érezhető. Mint kitűnő palaeographus, nagy szolgálatot tett tanulmányaiban az eredeti oklevélszövegeknek mintaserű közlésével is; de ennél még fontosabb volt a példaadás arra nézve, hogy az oklevelek vizsgálatában az eredeti oklevelet kell alapul vennünk, ha egyáltalán kielégítő eredményt óhajtunk elérni. Tudvalevő, hogy ma sem felesleges még erre időnkint rámutatni, bár részben éppen a Fejérpataky működése nyomán ebben a tekintetben igen nagy haladás történt.

Általában, ha teljesen objektívek akarunk is maradni, az elhúnyt kiválóságok érdemeivel szemben szokásos jóakarató túlzás nélkül is meg kell állapítanunk, hogy a magyar oklevéltani kérdések módszeres, tudományos vizsgálatának kifejlődése és a magyar oklevéltannak modern alapokra helyezése főleg Fejérpataky működésének volt az eredménye. Ő hirdette legeredményesebben nálunk az ezenirányú munkásság szükségét; dolgozataiban a modern diplomatika módszerét és elveit alkalmazta, és az ő hatása alatt fejlődött az újabb magyar oklevéltani irodalom. S hogy ez a magyar történettudomány szempontjából mit jelent, azt máris eléggé érezzük.

Igaz, hogy a magyar diplomatikára még nagyon sok megoldandó feladat vár. Hiszen tulajdonképpen csak néhány uralkodónknak, néhány egyházi testületnek és a hiteles helyeknek oklevelei, egyes oklevélcsoportok és fajok s a királyi és királynéi kancellária szervezetének és működésének egyes korszakai, valamint okleveles gyakorlatunk egyes jelenségei részesültek eddigéig beható feldolgozásban, s néhány oklevélcsoport kritikai vizsgálata és okleveles anyagunk egyes részeinek számbavétele történt vagy indult meg. Leginkább elő van készítve az Árpád-kor okleveles gyakorlatának feldolgozása, kisebb mértékben az Anjoukoré, és még kevésbbé a XV. századé. Úgy a hazai okleveles viszonyok sajátosságainak és fejlődésének, mint a külföld gyakorlatával való összefüggéseknek megismerésére fontos kezdőlépések történtek ugyan, de ezek kiegészítésre és továbbfejlesztésre várnak. Alig lehet eléggé mérlegelni, hogy az előtanulmányoknak sok irányban

mutatkozó hiánya miatt a magyar okleveles gyakorlat áttekintő feldolgozása ma még mily nehézségekbe ütközik. A mellett okleveles anyagunk jelentékeny része még mindig kiadatlan; a kiadott anyag áttekinthetetlenül szétszórta az egész középkori anyag kritikai előkészítésének a magyar történetírás számára még ezentúl kell részleteiben is, teljes egészében is megtörténnie.

Mindezek a panaszok azonban egy örömdolgot rejtenek magukban: jelentik a hiányok tudatát és jelentik a követendő útnak ismeretét. Minden tudomány csak úgy fejlődhetik, ha tudatában van a reá váró feladatoknak és tudatában van az alkalmazandó módszernek; csak úgy fejlődhetik, ha ráeszmél önmagára. Hogy a magyar oklevéltan eljutott a tudományosság feltételeinek ehhez a fokához, ebben áll Fejérpataky működésének érdeme és jelentősége.

Fejérpataky működésének hatása természetesen nem szorítkozott kizárólag az oklevéltan művelésére, hanem a rokon tudományok körére is kiterjedt. Hiszen korábban ezeken a területeken éppenséggel nem voltak jobbak a viszonyok, mint az oklevéltan terén. Az Archæol. Értesítő 1880. évfolyamában (203. sk. I.) külön is rámutatott Fejérpataky arra, hogy az addig szokásos elszórt, rendszertelen és igen sokszor helytelen módon kommentált pecsétközlések semmiképpen sem méríthetik ki hazai sphragistikánk feladatait. «Szaklapok hasábjai — írja — gyakran közölnek egy-egy pecsétpublicatiót, feleresztve jó hosszú szöveggel; ez azonban tíz eset közül kilencszer inkább tartalmaz genealogikus vagy történelmi elemelkedést, mint szorosán pecsétani anyagot... Oly módon... miként eddig művelték sphragistikánkat, az egész csak luxus-tudomány, vagyis inkább kedvtöltésnek benyomását teszi az emberre — a heraldikával egyetemben.» (I. h. 208. l.) Ugyanezt ismételte az 1885-iki történelmi kongresszuson is, mikor is a hazai kortan, pecséttan, címer- és genealogia állapotát vázolta az ezekre váró feladatokat iparkodott körvonalazni. Maga is végzett kortani, pecsétani és különösen heraldikai tanulmányokat, melyeknek legszebb eredménye a Magyar Címeres Emlékek két kötete. Ennek a címeradományozásról általában s legrégibb címeradományainkról és címeresleveleinkről szóló bevezető tanulmánya, valamint az egyes címerek méltatása mutatják címer- és heraldikai tudását és tárgy- és tárgyszeretetét. A hazai tudományos irodalom ezenirányú fejlesztését is a legnagyobb készséggel támogatta és e tudományágak művelői iránt a legnagyobb elismeréssel adózott.

De itt már, mélyen tisztelt Társaság, tulajdonképpen e futó megemlékezésnek ahhoz a részéhez értem, mely Fejérpataky Lászlónak a Heraldikai és Genealogiai Társasághoz való viszonyát s ebben kifejtett működését érinti. Fejérpataky Lászlónak a hazai címer- és heraldika fejlesztésére irányuló működése

társaságunkhoz és főképp annak folyóiratához, a Turulhoz fűződik. Ennek a működésnek legalább néhány szóval emlékeztetünkben való felidézése is legyen a hálának és kegyeletnek némi jele, melyel társaságunk egyik alapítója, hosszú időn át titkára, majd másodelnöke és utóbb elnöke iránt ezen alkalommal adózunk.

A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság keletkezése és egész élete a legszorosabb kapcsolatban van Fejérpataky László nevével. A társaság alapítójáról és első elnökéről, boldogult Radvánszky Béla báróról az 1906. évi nagygyűlésen tartott emlékbeszédében nagy kegyelettel emlékezett meg a társaság megalakulásának körülményeiről. (Turul, 1906. 145. sk. II.) Elmondta a Radvánszky Béla Stáció-utcai lakásán előzetesen folyt tanácskozásokat; felhozta a megalakulás nehézségeit; kegyelettel szólt a megalakulásban résztvevők közül elhunytakról, de nem szólt, nem szólhatott természetesen arról, hogy az előkészítésben és tovább a szervezésben neki magának is milyen jelentős szerepe volt.

Hogy a történettudomány ú. n. segédtudományainak művelését célul tűző társaság alakítása, főképp, ha ez tudományos folyóirat fenntartásával járt együtt, nálunk milyen kívánatos lehetett akkor, azt Fejérpataky Lászlónak kellett legjobban méltányolnia, aki e tudományágak művelésére szentelte életét s aki a külföldön szerzett tapasztalatai nyomán e téren való elmaradottságunkat érezve, e tudományágaknak modern irányban való fejlesztésére törekedett hazánkban. A Heraldikai és Genealogiai Társaság alakításának eszméjét neki annál is inkább fel kellett karolnia, mert hiszen a címer- és a genealogia is, ha tudományos alapon akar fejlődni, az oklevelekre támaszkodik; a társaság működésének tehát az oklevéltan művelését és fejlesztését is kellett eredményeznie. Fejérpataky valóban nagy lelkesedéssel csatlakozott a Radvánszky Béla által felvetett eszméhez; buzgón vett részt a társaság megalakításának munkálataiban s a társaság az 1883. évi február 25-én tartott alakuló közgyűlésen őt választotta titkárává. Egyszersmind Nyáry Albert báróval együtt megbízást nyert a társulat folyóiratának, a Turulnak szerkesztésére is.

Ettől kezdve a Heraldikai és Genealogiai Társaság működése a Fejérpataky László nevével elválaszthatatlanul egybe volt kapcsolva. A Turul Nyáry Albertnek 1886-ban bekövetkezett halála után egyideig egyedül szerkesztette, majd 1897 óta 1900-ig Schönherr Gyulával együtt, mely utóbbi évben Schönherr mint a társulat titkára, egyedül vette át a folyóirat szerkesztését. Fejérpataky szerkesztői minőségében nemcsak a folyóirat összeállításáról gondoskodott, hanem maga is hozzájárult annak anyagához hosszabb-rövidebb tanulmányokkal, különösen pedig a társulat céljainak megfelelően címeresleveleknek közlésével és

méltatásával. (1883: a Chapy-címer, 1888: a Petneházy-címer és a Leövey-család címere, 1890: Berekszői Péter címereslevele.) A gondos szerkesztés a folyóiratot kezdettől fogva előkelő színvonalra emelte. A Turul volt hivatva igazolni a Heraldikai Társulat létjogosultságát és érvényesíteni azokat az elveket, amelyek az alapítók a társulat létesítésében vezették; a folyóirat ezt a feladatát becsülettel meg is oldotta.

Mint titkár, Fejérfpataky ezek alatt a kezdő-évek alatt nagy buzgósággal fáradozott a társulat érdekeinek ápolásában s Radvánszky elnökkel együtt működött a társaság ügyeinek felvirágoztatása érdekében. Titkári jelentései, amelyeket a társaság nagygyűlésein évről-évre előterjesztett, örömmel adtak hírt a társulat fokozatos megerősödéséről, beszámolva az évi működés sikereiről és eredményeiről. Ezekben az évi jelentésekben újból és újból rámutatott a Heraldikai Társaság főfeladatára, ami a hazai címertan és genealogia feladatainak lényegét is magában foglalja. 1885. évi titkári jelentésében ezt a feladatot így fejezte ki: «Szigorúan okleveles alapon való dolgozás, tradícióknak, család- és címereredeti regéknek elvetése... s a források felkutatása, melyekből a heraldika, genealogia s a többi tudomány tárgyát meríti». Az 1896. évi jelentésben: «Megtisztítani a családtörténetet számos tévedéstől, kinövéstől, mellyel azt az idő s a gyakran túlzásba menő kegyelet felcímázta; elvetni a címertani mesék és regék egész sorát és merész kombinációk helyett inkább fölkeresni, megismertetni és megbecsülni hazánk címertani forrásait...» 1891-ben pedig: «Nem elmúlt idők visszaidézője, a korszellem által sirba tett fogalmak felébresztője óhajt lenni (a társulat), hanem kutatja multját, egészében és részleteiben annak a nagy intézménynek, a magyar nemesiségnek, melynek története egy a nemzet történetével s melynek minden egyes tagja a magyar szent korona országainak integráló része volt». A Heraldikai és Genealogiai Társulatnak valóban kezdettől fogva ez volt a jól megállapított feladata s a társulat ennek iparkodott a rendelkezésére álló eszközökkel megfelelni, bár sajnos, az eszközök, t. i. az anyagi eszközök nagyon kevésbé voltak kielégítőek. Mégis mikor Fejérfpataky az 1892. évi titkári jelentésben a társulat életének első tíz évéről számolt be, már olyan eredményekre mutatott rá, melyek a társulat működésének becsületére váltak. A társulati üléseken tartott tudományos előadások, a Turulnak teljesen a kor színvonalán álló közleményei, legrégibb címeresleveleink másolatainak és szövegeinek közlése, a Magyar Nemzetségi Zsebkönyv I. kötete, melyet Fejérfpataky szerkesztett és abban az egyes családok eredetéről, történetük legfontosabb mozzanatairól szóló bevezető részeket ő írta, s általában a magyar genealogiai és címertani irodalom színvonalá-

nak emelése kétségtelenül olyan eredmények voltak, amelyek — főképp a rendelkezésre álló szerény anyagi keretek között — a társulatnak becsületet szereztek. És ezen eredmények elérésében Fejérfpataky buzgó működésének nem csekély érdeme volt. Érdemeinek elismerése volt a társulat részéről az, hogy az 1898. évi nagygyűlés az elhunyt másodelnöknek, Nagy Ivánnak helyére őt választotta másodelnökké.

Mint másodelnök is változatlan buzgalommal intézte a társulat ügyeit. Egyideig ebben a minőségében is résztvett még a Turul szerkesztésében, 1900-ig, majd ezóta a gyakran akadályozott elnök helyett sokszor vezette az igazgató-választmány üléseit, sőt olykor a nagygyűléseket is. Tapintata, a társulat érdekei iránt való ügyszeretete és szak tudása az elnöki megnyitókön kívül is igen gyakran nyilatkozott meg a szőnyegre kerülő társulati ügyekhez való tárgyilagos és a lényegre találó fel- szólalásaiban. Különösen nagy sikerrel tudta az ellentétes véleményeknek kiegyenlítésével előidézni a kérdések helyes megoldását és ezzel a legtöbbször ő lett a társulati ügyek fejleményének irányítója.

Mikor a társulatnak feledhetetlen emlékü első elnöke és voltaképp megalapítója, Radvánszky Béla báró mindannyiunknak őszinte fájdalmára 1906 májusában elhunyt, a társulat elnöki széke hosszabb ideig betöltetlenül maradt. Fejérfpataky László, ki addig is egyik főirányítója volt a társaság ügyeinek, az 1906 után következő években teljesen magára volt kénytelen venni a társulat vezetését és tulajdonképpen csak formai dolog volt már, amikor 1910 december 29-én a nagygyűlés egyhangúlag elnökké választotta őt. Ezóta a társulat ügyeinek irányítása teljesen az ő kezébe volt letéve s ő buzgón iparkodott megfelelni a beléje helyezett bizalomnak.

Sajnos, hogy a viszonyok nemsokára nagyon nehézre fordultak. A kitörő világháború s a nyomában járó események a társulat helyzetét mind nehezebbé tették, sőt fennállását is veszélyeztet- ték. Fejérfpatakynak a társulat egész vezetőségével együtt növekvő aggodalommal kellett látnia, hogy azok a körülmények, amelyek régibb és anyagilag erősebb tudományos egyesületek működését is megbénították, a Heraldikai és Genealogiai Társaságra még nehezebben elviselhető súllyal nehezdednek. De hát ez az emberi erőket meghaladó tényezők hatása volt, amelyet elhárítani nem, legfeljebb csak enyhíteni lehetett. Fejérfpataky László mindenesetre élete végéig tisztán megőrizhette annak tudatát, hogy a társulat mind- addig, amíg annak lehetősége megvolt, sikerrel teljesítette feladatait s hogy ő neki ebben az eredményes működésben elsőrangú szerepe volt. Ezért pedig nemcsak ez a társulat, hanem bizonyára az egész magyar tudományos élet örök hálára van kötelezve iránta.

Mélyen tisztelt Nagygyűlés !

A magyar tudományosságra sohasem várt még olyan nagy és nehéz feladat, mint hazánknak mai szomorú helyzetében. Közreműködni, sőt jelentős, a művelt világ által észreveendő szerepet játszani a magyar nemzet életképességének és fennmaradásra hivatottságának bebizonyításában; s tenni ezt olyan helyzetben, mely a tudományos működést megbénítja és az anyagi eszközök hiányával a legszebb tudományos terveknek is minduntalan nyakát szegi . . . Hogy ez mit jelent és a magyar tudományosságra milyen sisiphusi munkát ró, azt mindannyian fájdalmasan és szomorúan érezzük. És ebben a nehéz helyzetben és sokszor szinte kilátástalan küzdelemben kétszeres fájdalmat és megdöbbenést kelt olyanoknak kidölte, akik a magyar tudományosságnak oszlopai közé tartoztak s akik egy sikerében gazdag élet tapasztalataival segíthették a magyar tudományosságot e küzdelmes állapotában.

Fejérpataky László ezek közül való volt. Az ő kiváló egyéniségére, nagy tudására és tapasztalataira most lett volna különösen nagy szükség. Azok az intézetek és intézmények, amelyeknek élén állott, s melyeket oly bölcsen, odaadóan és sikerrel vezetett, a mai viszonyok között sokszorozva érzik a veszteséget, mely boldogabb időkben is súlyos és fájdalmas lett volna. A magyar tudományos élet pedig most különösen számított volna az ő tevékeny, irányító és vezető munkásságára.

De ha az ő személyes működéséről már örökre le kell is mondanunk, és az ő személyes részvételét a reánk váró küzdelmekben — fájdalommal bár — nélkülöznünk kell, működésének eredményeivel és emlékével, valamint példaadásával ható erő lesz ő közöttünk továbbra is és ezzel hozzá fog járulni nehéz harcaink sikerének kivívásához.

Emlékét mindig hálával és kegyelettel fogjuk megőrizni.

SZENTPÉTERY IMRE.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM CSALÁDI LEVÉLTÁRAI.

A mai végtelen nehéz helyzetben, mikor minden egyéb lehetőségtől és eszköztől megfosztva úgyszólván tisztán csak a szellemi, tudományos és kulturális fegyvereinkkel vagyunk kénytelenek a jobb jövő közeledésének siettetését előkészíteni, a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára híven nagy nemzeti, kulturális és tudományos céljaihoz, híven nagy alapítójának nagy célkitűzéseire, híven a magyar társadalom közel 125 éves áldozatkészsége által megszabott fejlődési irányához, fokozott mértékben tartja kötelességének bárhol lévő: idegenben vagy az ország határain belül található minden hungaricumnak megmentését és a magyar és általános tudományosság részére nagy nemzeti céljainkhoz fegyverként és kutatási forrásként való felhasználás végett hozzáférhetővé és megközelítővé tételét. Ezt a célt tartotta szem előtt gróf Széchényi Ferenc, midőn 1802-ben megalapította a Magyar Nemzeti Múzeumot és az Országos Széchényi-Könyvtárt, ezen cél előmozdítását tette magáévá és életfeladatává a múlt század első felében József nádor és ezt a kultúrpolitikát folytatták a XIX. században a Karok és Rendek és az egész magyar társadalom egyformán. A Karok és Rendek szavazzák meg az összes költségeket nemcsak a monumentális múzeumi épület felépítésére, hanem az összes nagyobb megvásárolható gyűjtemények megszerzésére; 1844-ben pedig külön felirattal fordulnak a kormányhoz az idegenben elszórt nagyértékű

magyar tudományos kincsek és termékek mindenáron való megszerzéseért a Magyar Nemzeti Múzeum részére. Ugyanezt az utat folytatták a múlt század második felében is, midőn a hivatalos tényezők is, de különösen a magyar társadalom önzetlensége, áldozatkészsége és a nagy tudományos és kulturális kérdések jelentősége iránti fogékonysága lehetővé tette, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum nemcsak legelső hasonló intézet és tudományos laboratórium lett az egész országban, hanem a tudományosság és kultúra általános nemzetközi vonatkozásaiban is számottevő és figyelemre méltott örökké élő tudományos és kulturális kútforrás.

A magyar nemzeti kultúra és tudományosság egyik legelső és nélkülözhetetlen kútforrásává lett éppen a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtárának levéltári osztálya. Történetírásunk, közművelődésünk és egész tudományosságunk fejlődése az Országos Levéltáron kívül éppen a Magyar Nemzeti Múzeumnak immár majdnem kétmillió darabból álló levéltári gyűjteményében kénytelen segéd- és alapeszközait, forrásait keresni. Hogy pedig a Magyar Nemzeti Múzeum Levéltára oly óriási kincsesbányája lett a magyar történetírásnak és tudományosságnak, ebben oroszlanrésze volt és van a magyar társadalom nagy áldozatkészségének és a tudományos és kulturális fegyverek nagy fontossága iránti kellő érzékének. Ez pedig ebben a vonatkozásban abban nyilvánult meg, hogy a történeti multtal bíró és családi levél-

tárakkal rendelkező hazafias magyar családok ezen családi irataikat a Magyar Nemzeti Múzeumban örökletétként helyezték el megőrzés végett tulajdonjoguk épségbentartása mellett azon célból, hogy a magyar tudományosságnak és kultúrának élő és örök, el nem dugott forrásaiként szolgáljanak. A magyar társadalom ily irányú áldozatkészségének felébresztésére az Országos Széchényi-Könyvtár 50 évvel ezelőtti vezetősége nyújtott kiváló, áldásos és zseniális alkalmat. Fraknoi Vilmos nagy könyvtárigazgatónk és munkatársa, a kéziratár és levéltár vezetője, Csontos János közös gondolata volt a családi örökletek intézményesítése a Magyar Nemzeti Múzeumban. Kiindulva azon törekvésből, hogy a letéteményező családok érdekeinek legnagyobb fokú megvédelmezését teljes összhangba hozzák a tudomány és intézet nagy érdekeivel, a letéteményező családok részére felajánlották a maximumot: a tulajdonjog respektálását, az emberileg lehetséges legnagyobb biztonságú hajlékot, az intézet teljes erkölcsi, szellemi és tudományos presztízsével megalapozott és támogatott garanciát az anyag legteljesebb épségbenmaradásáért, a családi iratok részére nemcsak ily természetű elsőrendű biztosítékokat, hanem a szükséges és megfelelő tudományos feldolgozást is és minden egyéb lehetséges kedvezményeket. Az Országos Széchényi-Könyvtár szívesen hozta mindezen áldozatokat és vállalta mindezért a nagy felelősséget, mert csak így vált lehetővé az, hogy a magyar társadalom egyes tagjainál szétszórt és a nyilvánosság elől valósággal elrejtett megbecsülhetetlen tudományos és történeti emlékek többé nemcsak egyesek szűkkörű szeretetében részesített egyéni ereklék maradjanak, hanem az egész ország közszeretete és közbecsülése által kitüntetett és féltetten őrzött kulturális és tudományos közkincsekké legyenek.

1876-ban kaptuk meg a legelső családi levéltárat és akkor még a múzeumi levéltár alig állott 15—20,000 darabból. Ma 124 neves, híres és áldozatkész magyar családnak a levéltára van nálunk és ezáltal a Magyar Nemzeti Múzeum levéltára közel kétmillió darabbal büszkélkedhetik. A legelső letéteményező család, a Kállay-család levéltára 8000 darabból áll és ebből több mint 6000 darab a magyar középkorra vonatkozik. Oly neves és történeti dicsőségre szert tett családok levéltárai vannak nálunk, mint a gróf Széchényi, gróf Forgách, gróf Bethlen, gróf Rhédey, gróf Csáky, gróf Esterházy zólyomi ága, Kossuth, Görgey, továbbá a Kisfaludy, Kölcsey, Madách, Thaly, Szinnyi-Merse stb. stb. családok levéltárai. A Széchényi-család levéltára több mint 50,000 darabból, a báró Balassa-család levéltára több mint 100,000 darabból áll, a Csáky-család levéltára még ennél is nagyobb terjedelmű.

Mily kimeríthetetlen kincsei ezek a magyar tudománynak, nem szükséges bővebben magya-

rázni; hogy nagy hazafiasságuk és áldozatkészségük mellett mennyire helyes ösztönnel és érzékkel bírtak ezen családok, midőn családi levéltáraikat a Magyar Nemzeti Múzeumban elhelyezték, legelkérlelőbban éppen a mai idők bizonyítják, amikor az országnak a sors kegyetlensége folytán megszállott kétharmad része még annyi és annyi hasonló kincset elszakított és elidegenített tőlünk. Csak most bizonyosodik be, mily üdvös és szerencsés eljárás és gondolat lett volna a régi Magyarországnak minél több ily természetű kincsét a Magyar Nemzeti Múzeumban koncentrálni. Az minden vitán felül áll, hogy az ily természetű kincsek minden viszontagság, vis major, sőt háborús veszedelem ellen is legjobb és legbiztosabb védelmet a Magyar Nemzeti Múzeum falai között nyerhetnek csak.

Ezen, részint örvendetes, részint szomorú tapasztalatok alapján a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára a mai körülmények között különös kötelességének kell hogy tekintse a további megmenthető anyagnak a megmentését és a tudomány számára hozzáférhetővé tételét. Hiszen bármily meleg gondozásban is részesülhetnek otthon a tulajdonosok részéről ezen családi levéltárak, éppen a közeli múlt viszontagságai: háború, forradalom, megszállás bizonyítják, ad oculos, mennyi veszedelemnek vannak mégis kitéve magánkézben ezen végtelen nagy tudományos kincsek.

Bízva abban, hogy mindennek óriási jelentőségét a mai idők társadalma legalább oly mértékben fogja értékelni, mint az elmúlt 50 esztendő társadalma, nemcsak kötelességszerűen, hanem reményteljesen fordulunk a magyar társadalom mindazon rétegeihez és tagjaihoz, amelyeknek birtokában még annyi ismeretlen és tudományosan és kulturálisan kizsákmányolatlan családi irat van és kérjük, hogy ne zárkózzanak el a már itt lévő 124 családi levéltár nemes és hazafias tulajdonosai példájának követése által a birtokukban lévő családi levéltáraiknak a Magyar Nemzeti Múzeumban örökletétként való elhelyezésétől. Mindezen családok hazafias áldozatkészségére és a mai szellemi és tudományos harcunk elősegítésében való nemes részvételére appellálva, még egyszer felhívjuk a figyelmet mindazon kedvező és előnyös feltételekre, amelyek mellett családi levéltáraikat örökletétként elhelyezhetik a Magyar Nemzeti Múzeumban és melyek részletezésétől elállunk, miután a miniszteri jóváhagyással ellátott erre vonatkozó szabályzatunk éppen ezen folyóirat hasábjain is napvilágot látott ezelőtt 10 évvel (TURUL, 1914. 132—133. lap). Miután a családi levéltáraknak a Magyar Nemzeti Múzeumban való letéteményezésére és kezelésére vonatkozó ezen szabályzat közzététele alkalmával a Turul akkori szerkesztősége a Magyar Nemzeti Múzeumban addig letéteményezett 99 családi levéltárat névszerint is felsorolta, jelen sorainkat mi is kibővít-

jük azzal, hogy az azóta elmúlt 10 év alatt a Magyar Nemzeti Múzeumba örökletétként beérkezett újabb 25 családi levéltárat a névsor kiegészítése végett szintén felsoroljuk: Abaffy, báró Aczél, Anyos, Bezerédj (kámi), Bitskey, gróf Brunswik, Fazekas, Füzessey, Hiemer, báró Jeszenszky, Kazy, Klauzál, Lorberer, Madách, báró Majthényi (első bárói ág), Mándy, Nedeczky, Nyárády, Podhradszky, Rákóczi-Aspremont, Rötth, Sényi, bártfai Szabó, Szádeczky-Kardoss, Szilassy. Vagyis a mostani és a régi névsor alapján megállapítható, hogy a családi letéteményezés intézményesítése gondolatának felvetésétől számított és a mai napig eltelt 50 év alatt 124 családi levéltár került a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos gondjai és őrzése alá, az utolsó 10 év alatt pontosan 25-tel szaporodott a letéteményezett családi levéltárak száma, a világháború kitörése óta meg ennél is többel. A jelenlegi év első háromnegyede is három új családi levéltárat (Szilassy, Szádeczky-Kardoss, Abaffy) tüntet fel az ily vonatkozású gyarapodások terén, ami igen kedvező arányszámnak mondható. Úgy ezen évnek, mint az egész 10 évi ciklusnak a gyarapodási arányszáma, noha a letéteményezés intézményesítése egész 50 éves időtartamának átlagos szaporodásának felel meg, mégis a rendnél sokkal kedvezőbbnek és nagyobbnek tekintendő azon egyszerű oknál fogva, hogy a megszállítás következtében 7 év óta már csak az ország területének egyharmad része szolgáltathatja további élő forrásként a letéteményezés tárgyát: az új családi levéltárakat. Ez pedig majdnem kétszáz százalékos javulást és fejlődést jelent ily vonatkozásban. A világháború kitörése óta tapasztalt ezen nagyobb szaporodási arány egyáltalán nem tekinthető véletlenségnek, hanem annak tulajdonítandó, hogy mindazon okok, melyek szükségessé és kívánatossá teszik úgy az egyes családok részére, mint a tudomány és a Magyar Nemzeti Múzeum számára ezen üdvös eljárás fogadtatását, különös mértékben érvényesültek az említett időszak alatt és a régi állapotok megváltozásával és a mai világpolitikai helyzet beállásával ezen okok természetesen még hatványozottabb mértékben forognak fenn.

De ugyanezt bizonyítja egy másik örömdetes jelenség is. A múzeumi levéltár utolsó tíz év alatti gyarapodási statisztikája ugyanis nemcsak 25 új családi levéltár letéteményezését tünteti fel, hanem a letéteményezett családi levéltárak anyagának állományában igen számbavehető szaporodást jelentenek a már letéteményezett családi levéltárakhoz utólag és pótlólag beküldött kiegészítések is. Húsz családi levéltárhoz érkezett ezen időszak alatt 31 ízben kisebb vagy nagyobb terjedelmű kiegészítő anyag, mely a következőképpen oszlik meg az egyes letéteményező családok között: Bugarin-Horváth (két ízben), cserneki és tarkeői Dessewffy, Döry, gróf Forgách (két ízben), Görgey,

Hertelendy, Ibrányi, báró Jeszenszky, Kolosy, Kossuth, Kvassay, Péchy, Podhradszky (négy ízben), Reviczky (három ízben), Rosty, Rötth, Sombory, gróf Széchenyi (öt ízben), Tarányi-Osterhuber, Ebeczki, Tihanyi. Ezzel szemben a közel 40 éves azelőtti korszakban 37 családi levéltárhoz 118 ízben kaptunk kiegészítő anyagot. A legbuzgóbb és legszorgalmasabb családok a kiegészítések küldésében ezen régebbi időszakban a gróf Forgách-család 8 ízbeni kiegészítéssel, a Péchy-család 9 ízbeni kiegészítéssel, a Görgey-család 10 ízbeni küldeménnyel és a gróf Széchenyi-család 14 ízbeni kiegészítéssel, mely utóbbi család különben a Péchy-családdal együtt a mai napig sem szűnt meg állandóan gondoskodni a letéteményezett anyag folytonos gyarapításáról. Az arányszám az utolsó 10 év alatti ily természetű gyarapodásokban látszólag nem feltűnően nagyobb, mint az azelőtti 40 éves ciklusban, különösen ha csak az időtartamot vesszük tekintetbe, valóságban azonban itt is legalább ugyanazt a százalékos számítást és fejlődést kell elérnünk, mint az új családi levéltárak statisztikai kimutatásánál, mert itt is a fősúlyt arra kell fektetnünk, hogy az utolsó hét év alatt az ily természetű gyarapodási forrás területe is szintén 66%-kal lett kisebb, mint volt az azelőtti 40 éves időközben. Vagyis e szerint az utolsó 10 év alatt úgy az új letéteményezések által, mint a régebben letéteményezett családi levéltárakhoz beküldött kiegészítések által elért gyarapodás a családi levéltári anyagban körülbelül 200 %-os fejlődést és haladást mutat a 40 évvel azelőtti állapotokhoz képest, még pedig mindkét vonatkozásban általában ugyanazon okok miatt, t. i. a háborús viszonyok összes következményeikkel együtt szomorúan alkalmasoknak bizonyultak arra, hogy az egyes családi levéltárak tulajdonosait meggyőzzék arról, mily helyes és üdvös előrelátásból fakadtak a családi levéltárak örökletéteményezésének intézményesítésére szolgáló motívumok.

Különben a már letéteményezett családi levéltárak anyagának gyakori kiegészítései igen egyszerű indokolásban találják meg a magyarázatukat. A már egyszer örökletétként elhelyezett, külön kezelt és külön felállított családi levéltárak nemcsak egymagukban is önálló külön gyűjteményeket jelentenek, hanem egyben élő és állandó fejlődésnek és szaporodásnak örvendő külön levéltári organizmusokat is képeznek az egész múzeumi nagy gyűjteménynek közös magasabbrendű életet és rendeltetést biztosító komplexumában. Idők folyamán egy családi levéltár alkotórészei a család esetleges nagyobb mérvű szétágazása következtében ugyanazon család különböző ágai közé oszlanak és szóródnak szét; de még ha ilyen ramifikáció nem is fordul elő valamelyik családban, a családi iratok így is könnyen szétkerülhetnek a család különböző tagjainak birtokába. A családnak eminens érdeke, hogy az így ágak vagy csa-

ládtagok szerint és között széjjelszórt családi iratok együvé kerüljenek és a kis közös családi gyűjteményt teljessé tegyék; de a tudománynak sem kisebb érdeke, hogy a nagy nemzeti közösségnek egy-egy külön tagozatát alkotó, de több ágból vagy részből álló ugyanazon családra vonatkozó összes iratokat egy könnyen hozzáférhető helyen szakszerűen rendezett és felállított formában találhassa meg és használhassa fel. És hol lehetne egy ideálisabb gyűjtőhelyet találni, a különböző családtagok vagy ágak között szétszórt iratok egyesítésére, mint a Magyar Nemzeti Múzeumban, a magyar tudományosság és kultúra ezen legelső kohójában, akár a családtagok kényelmi szempontjait és magasabbrendű érdekeit, akár a tudomány hasonló szempontjait, kívánságait és követelményeit vesszük tekintetbe? Ha tehát ezen okoknál fogva kívánatos, természetes, szükséges és elkerülhetetlen, hogy egy már letéteményezett családi levéltár az illető családnak különböző képviselői által behozott újabb és újabb kiegészítések és pótlások következtében tovább éljen, nőjön és fejlődjék és hogy ezáltal a családnak különösen a már lezárt és történeti multjára vonatkozó iratai és oklevelei nagyobb és pontosabb teljességgel egyesüljenek és koncentráltságának a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában, amely a letéteményezés pillanatától kezdve minden családi levéltárnak központjává, a családi levéltáraknak a Múzeumon kívül lévő hozzátartozó és alkotórészeivel szemben vonzó magnetikus és egyesítő centrumává válik, nem szabad elfelejteni azt sem, hogy a családi levéltár fejlődése az illető család kihalásával rendszerint megszűnik, de amíg a család legfiatalabb és legutolsó tagjaiban él, addig állandóan megvan a lehetőség arra, hogy a családi levéltár a család legközelebbi multjára vagy jelenére vonatkozó irataival gyarapodjék. Vagyis, minden letéteményezett családi levéltár állandó és folytonos kiegészíthetősére alkalmat és okot szolgáltathat egyrészt a családi levéltár anyagának a különböző ágak vagy családtagok közötti szétszórtsága, másrészt pedig az a körülmény, hogy majdnem minden család túlzott szerénység és óvatosság következtében a legújabb időkre vagy a legközelebbi multjára vonatkozó iratait nem tartotta a családi levéltár letéteményezése pillanatában elég történeti fontossággal bírónak ahhoz, hogy helyet foglalhassanak a Magyar Nemzeti Múzeum helyiségeiben. Az egyes letéteményezők azonban elég gyorsan túltették magukat ezen a felfogáson és megkezdték az újabb és legújabb korra vonatkozó irataikkal is kiegészíteni a Magyar Nemzeti Múzeumban lévő családi levéltáraikat. A mai világpolitikai állapotok pedig még nagyobb mértékben fogják a mai generációra azt a hatást gyakorolni, hogy a világháború befejezésével és a nagy összeomlással legalább látszólag egy új történeti korszakba léptünk és így úgy a mai nehéz idők, mint a közeli mult iratai elég

történeti jelleggel és jelentőséggel bírhatnak ahhoz, hogy a családi archivumok többi, régebbi és régi történeti jelentőséggel dicsekvő darabjai mellé kerüljenek, föltéve mégis, hogy nem érintenek túlságos közeli és kényes érdekeket. Azáltal pedig, hogy a letéteményezők és utódaik elkezdték és el fogják helyezni a Magyar Nemzeti Múzeumban a XIX. század egész második feléből származó irataikat is, családi archivumaik kiegészítése végett, nemcsak önmagukhoz és eredeti célkitűzéseikhez lesznek következtetések, hanem újabb óriási szolgálatot fognak tenni a magyar tudománynak, melynek ezen az úton is meg fogják könnyíteni a mai állapotokat előidéző közvetlen korszak megvilágítására vonatkozó forráskutatásokat. És így a Magyar Nemzeti Múzeum levéltára a legújabb kor történetével szemben felállított feladatai teljesítésében ugyanazt a kiváló és nagymérvű támogatást fogja nyerni, amelyet a régi multak diplomatikai emlékeinek és iratainak összegyűjtésében is kapott a magyar társadalomtól az örök családi letétek rendszerezésére által. Szükséges és megérkezett már annak az ideje, hogy családi levéltáraink anyagát kiegészítsék nemcsak a régmúlt időknek történeti emlékeivel, hanem az újabb és legújabb kor irataival is és ezáltal a törzsanyagunknak megkezdett ezirányú szaporításával teljes lépést tartson családi letéteink ily gyarapítása is.

Családi levéltáraink anyagának ily természetű gyarapítása azonban a mai körülmények között belátható időn belül, sajnos, csak igen korlátozott határok között remélhető. A már letéteményezett családi levéltárak nagyobbik része felvidéki, vagy az ország keleti részéből származó, vagyis megszállott területről való családok tulajdonát képezi, ami roppantul megnehezíti ezen letétek újabb kiegészítéseinek lehetőségeit. Tehát egyelőre úgy a kiegészítések, mint az újabb letéteményezések számára csakis a mai Csonkamagyarország területén élő családok nyújthatnak folytatólagos táplálékot. És amilyen fájdalmasan figyelemreméltó tanulság az, hogy a nagy magyar Alföldről származó családok alig vannak képviselve a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött családi levéltárak letéteményezői között, sőt a dunántúli családok is aránylag igen kis mértékben szerepelnek azok között, a szomorú körülmények kényszerítő nyomása alatt ugyanolyan mértékű részleges jó hatást és következményeket vagyunk kénytelenek feltételezni ily vonatkozásban az országnak mai csonkagságából kifolyólag. Jellemző tény és fájdalmas valóság az, hogy a mai időknek kellett bekövetkezniök ahhoz, hogy remélhessük és várhassuk a családi levéltárak sorozatában azon óriási üres hézag betöltését, melyet a legmagyarabb vidék: az Alföld és a Dunántúl családi levéltárainak feltűnő hiánya jelentett. Az ezen a téren az utolsó években tapasztalt örömdetes gyarapodások megerősítenek bennünket ezen hitünkben és következtetésünkben.

És végül, hogy a magyar társadalomhoz intézett ezen buzdító sorainkat még egy érveléssel támogassuk, megemlítjük azt is, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum levéltári osztályában őrzött családi levéltárak sorát a fentemlített 124 családi levéltár nem zárja le. Ez a szám csak az örökletések számát jelzi. A Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában pedig az ú. n. törzsanyagba, mely a Múzeum teljes tulajdonát képező anyagot és nem a családi letéteket foglalja magában, ajándék vagy vétel által megszerzett sok családi levéltár iratai is vannak beolvasztva. Ezek közül a jelentősebbeket szintén felsoroljuk: Amadé, Belezna, Bydeskuthy, Bosányi, Bükk, Dávid (szentpéteri), Deák, Ebeczky, Farkas (hügyei), Fáy, Géczy, Gorzó (bilkei), báró Hellenbach, Illésházy, Jókai, Moesz, gróf Nyáry, Ocskay, gróf Orsich, Pálmay, Rummy, Schedius,

Zarka (lukafalvi), Zerdahelyi iratok stb. Ezen hosszú és nem teljes felsorolás pedig azt jelenti, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum mint tudományos intézet egyformán különös súlyt fektetett és fektet a családi levéltáraknak úgy letéteményezés útján, mint ajándék vagy vásárlás útján való megszerzésére. A tudományos és kulturális célok és szempontok, de az ország mai csonka helyzete is ennek minden következményeivel együtt kiváltképpen ezt parancsolták és parancsolják és így minden újabb bekerülendő családi levéltár nemcsak egy kiváló, nagy és díszes társaságot fog itt találni, nemcsak ezen óriási gyűjtemény jelentőségét és díszét fogják gyarapítani és öregbíteni, hanem saját jelentőségét is még nagyobb mértékben fogja az itteni testvérei társasága által emelhetni és ragyogtatni.

SULICA SZILÁRD.

AZ ÁRPÁDOK ÉRCPECSÉTEI.

Mint az egész középkori magyar okleveles gyakorlatot: a Nyugatról vettük át az ércpecsétek használatát is. A magyar diplomatikára főleg a német és a francia hatott, de nem maradt befolyás nélkül az itáliai, sőt bizanci sem.

Mind e területeken szokásban volt ércbullák használata s kérdés már most, mely forrásokból táplálkozott a magyar gyakorlat.

Nem érdektelen még egy ilyen részletkérdésben is nyomon követni, hogy milyen hatások alá kerül a magyar szellem, milyen külföldi szokásokat fogad el követendő példaként, hogyan dolgozza fel azokat, hogyan olvasztja egybe különböző kultúrterületek kisugárzásait s végül is saját lábára állva, hogyan asszimilálja saját igényeihez az átvett hatásokat s hogyan építi ki ezek segítségével a külföldiekkel analóg, de önálló intézményeit.

Az első megmaradt ércbulla II. Géza ölbullája, ugyanőtől való az első, aranybullát említő oklevél, míg az első ráncjutott aranypecsét III. Béláé. Már felületes szemléletre is nyilvánvaló, hogy ezek az ércpecsétek kiütkeznek a magyar viaszpecsétek sorából, mégis a mind eredetében, mind további életében is különálló magyar ércpecsétfejlődést nem lehet a magyar viaszpecsét fejlődése nélkül vizsgálni. Ezért megkísérlem pár vonással vázolni a magyar királyi viaszpecsét történetét, az ércpecsét speciális szempontjai szerint, az első megmaradt királyi pecsétől, Szent Lászlóétól kezdve, az utolsó Árpád: III. Andráséig. Minthogy pedig viasz- és ércpecsét csak az ábrákban érintkeznek és hasonlíthatók össze egymással, a viaszpecsétet illető vizsgálataim is csak az ábrákra terjednek ki.

Szent László és a XII. századi Árpádok II. Bélától III. Béláig — II. László és IV. István

kivételével, kiknek pecsége nem maradt meg — nagyjából ugyanazon típusú, egyoldalú nagy pecsétet használtak.

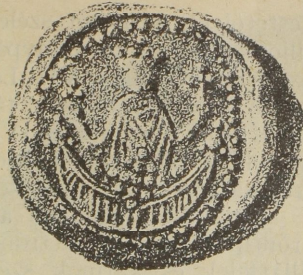
Összehasonlítva ezeket a XIII. századiakkal: az Imre óta használatosakkal, a XII. századiak és Szent Lászlóé egy külön, rajzban, köriratban primitívebb, igen konzervatív, aránylag — főleg II. Béla óta — igen kevésbé változó típushoz tartoznak, melyből az egy Kálmán királyé ütközik ki idegen fajként.¹ Valamennyi, az ú. n. trón-típust ábrázolja: a trónuson ülő királyt teljes koronázási díszben: fején a koronával, kifelé fordított, testétől távoltartott jobbában a királyi pálca vagy sceptrum, ennek csúcsán lilium, kifelé fordított baljában a keresztel díszített országalma, a köriratban pedig, melyet két koncentrikus, folytonos, vagy gyöngykör foglal be, a király neve, míg az egész királykép belül marad a köriraton.²

Míg Kálmán pecsétje pontos utánzata német kortársa, IV. Henrikének³ addig a többi, XII. századi magyar király pecsétje nem tiszta típusú. Eredetét nehéz megállapítani, mert legközelebbi elődjét: a megelőző magyar pecsétet nem ismerjük. Így Szent László pecsétén egy fejlődési vonal keresztmetszetével van dolgunk, melyben a francia és a német gyakorlatra egyaránt jellemző tulaj-

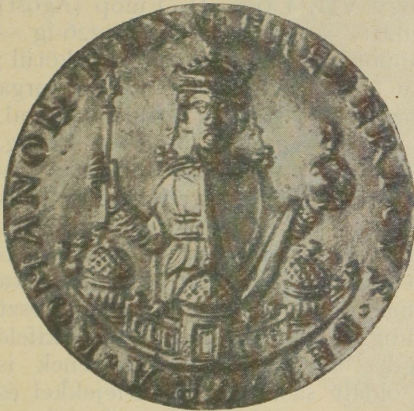
¹ Kálmán pecsétje különállására Jakubovich Emil hívta fel figyelmemet.

² Igen figyelemreméltó Szent László pecsétén a körirat: *Sigillum Ladeslai... regis*, mert a «*sigillum*» pecsétlegendán a XI. században csak Angliában fordul elő.

³ I. d. Baróti Lajos: A pannonthalmi apátság kiváltságlevele hitelességének kérdéséhez. 65. l. Turul, 1896., aki azonban V. Henrikéhez fűzi. Jakubovich Emil kimutatta, hogy a minta IV. Henriknek *Posse* I. 17. 4. sz. a. közölt pecsége volt. L.: A tihanyi alapítólevél olvasásához. Magyar Nyelv, 1923. 78. l. 1. jegyzet.

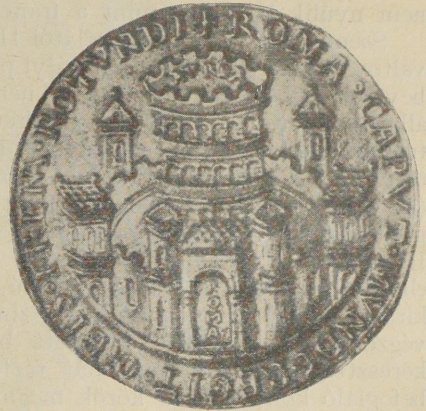
1.

2.

4.

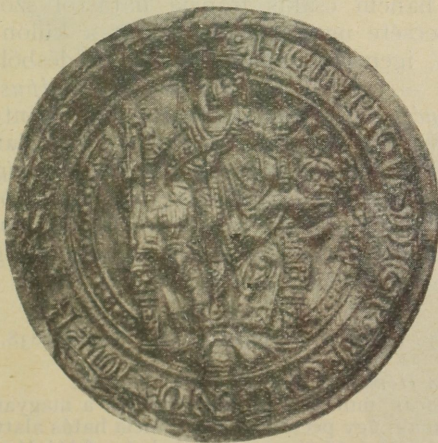
3.

5.

6.

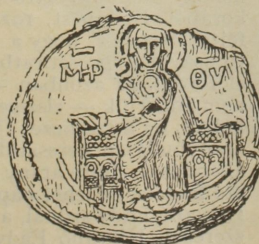
8.

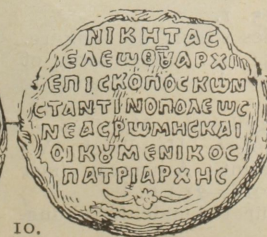
7.

9.

10.

1. II. Géza ólombullája.
2–3. Barbarossa aranybullája.
4. III. Béla brakteatája.
5–6. III. Béla aranybullája.

7. Byzánci ólombulla a XII. századból.
8–9. VI. Henrik császár aranybullája.
10. Byzánci ólombulla 1187–1190.

donságok vannak. A pecsét egésze még legközelebb Rudolf német ellenkirályéhoz áll.¹ Német jellegű a király ábrázolása: testtartása, az összes koronázási jelvények: a korona, liliomos királyi pálcá, kereszttel ékesített országalma s ezek elrendezése. Még a Szent László-féle hosszú királyi pálcá is megvan III. Henriknél,² — noha ez inkább franciás jelvény — szintúgy a franciás gyöngykör Rudolfnál. A német pecsétnek felel meg az is, hogy a király-ábra a köriraton *belül* van elhelyezve s nem nyúlik be abba, mint a francián.

Szent László után, II. Bélától III. Béláig nem változott meg lényegesen a királyi pecsét. II. Béla bevezeti a keskeny — meg nem állapítható állatok fejével és karmával díszített — *franciás* trónust, melyet Franciaországban I. Fülöp vésett rá elsőnek második pecsétére, 1082-ben.³ (Ez Szent Lászlónál még nem állapítható meg elég pontosan.) II. Bélánál a király — mint Szent Lászlónál — erősen kifelé tartott jobbájában — ellentétben Szent László hosszú, lándzsaszerű királyi pálcájával — rövid, de szintén liliomban végződő virgát, kifelé fordított baljában nagy kereszttel ékített országmát tart. A köriratot befoglaló koncentrikus körök megmaradtak folytonos vonalnak s ezeket csak II. Géza, III. István és III. Béla változtatták gyöngykörökké. E legutóbbi valósággal elfajulását mutatja be a Szent László-féle típusnak: III. Béla igazán művészietlen nagy pecsétével a magyar viaszpecsét megérett a reformra.

Ebből a vázlatból is kitűnik, hogy a Szent Lászlótól III. Béláig, de még inkább a II. Bélától III. Béláig használt pecsétípus igen konzervatív, megfelelően a pecsét természetének és rendeltetésének.⁴ Megbontja a XII. századi pecsétek állandóságát egyfelől II. Géza új anyagú pecsétek: ércbullák bevezetésével, majd Imre a viasz nagypecsét ábrájának megváltoztatásával.

Az Imre-féle új, művészebb rajzú, finomabb kivitelű pecsétábra megtartja a tróntípust, de részleteiben eltér az előző típustól. Mintája pedig *francia*, VII. Lajos és II. Fülöp (Ágost) pecsétai. Franciaországban ekkor már 100 éve — I. Henrik (1031–1060) óta — uralkodik a németektől átvett, tulajdonképpen pedig bizanci eredetű tróntípus⁵ s ezen az uralkodó — mint a német — kifelé,

testétől el, a pecsét széle felé tartja baljában a liliomos hegyű kormánypalcát, jobbájában az egyszerű liliomvirágot. VII. Lajos (1137–1180), aztán *befelé* fordítja, térdére támasztja a virgás balkezet, ami megmarad IV. Fülöpig (1285–1314), vagyis a magyar Árpádok kihaltáig.¹ Ebben a francia gyakorlat igen következetes.

Különösen jellemző a francia királyi pecsét tróntípusára, hogy a trónus két oldalát 1082 óta állatfejek és karmok szegik be (lásd fentebb), még inkább, hogy VII. Lajos, II. Fülöp (Ágost) és VIII. Lajos alatt, — vagyis 1137-től 1226-ig — a virgavégi liliomot egy rombusz foglalja körül; azonkívül, hogy a királyára koronája, a virga vége és a trónzsámoly, rajta a király lábával, belenyúlik a köriratba egészen a pecsét széléig.

Ugyanezek a vonások jellemzik Imre új nagypecsétjét, szemben a XII. századiakkal. Ő is *baljában* tartja a kormánypalcát, ezt a karját befelé fordítja s kezét lábára támasztja. A pálcavégi liliom nála is rombuszsal van körülfoglalva s az országalma is, — melyet kettőskereszt díszít² — az eddigi tartásnak megfelelően: kifelé fordított jobbájába kerül. Trónusa Imrének is keskeny s két oldalt sas, vagy griff-fejekkel és karmokkal van szegve s koronája, virgáján a liliom, lábai s a trónus széli állat karmai az ő pecsétjén is belenyúlnak a köriratba. A körirat is megváltozott: elmaradt belőle a «tercii Bele regis filius» rész.

Annak ellenére, hogy Imre pecsétje egy angol pecsétéhez: (III.) Henrik ifjabb királyéhoz (1170–1182) áll legközelebb, még sem lehet ő nála angol, hanem csakis francia hatásról szó.

Henrik pecsétje ugyanis erősen kiűt a különben egységes, igen konzervatív angol fejlődésből, *melybe ő új — csak ő általa használt — típust vezetett be, még pedig francia hatás alatt*. Mint-hogy a magyar és az angol okleveles gyakorlat között egyébként sincsen közvetlen kapcsolat, míg a franciával mindkettő érintkezik, *legegyszerűbb, ha Imre és Henrik pecsétjeinek hasonlóságát sem közvetlen átvételre, hanem egy közös — még pedig francia — ősről vezetik vissza*.³

¹ De Wailly: *Éléments de paléographie*. Paris, 1838., II. 104–5.

² Ld. ehhez Hóman, i. h. 5. l. és 2. jegyzet.

³ Hajnal István mutatott rá, hogy miként a magyar oklevelek írásának, úgy pecsétjeinek is francia hatás alatt kellett állaniuk. (Írástörténet az írásbeliség felújulása korából. Budapest, 1921. 55–7. ll.) Hozzátehetem az ő fejtegetéséhez, hogy a «sigillum» a király nevének genitívusával a pecsétiratban nálunk már Szent Lászlónál előfordul, ez azonban — minthogy magyar előzményeit nem ismerjük — elszigetelt jelenség a magyar sphragistikában. Ez a szerkezet II. Géza ólompecsétjén és III. Béla aranybulláján keresztül csak II. András kettőspecsétjein állandósul. (Imre arany bulláján még nem.) Itt tehát lehet szó francia, de lehet pápai hatásról is. A külföldön először Hitvalló Eadwardnál, a XII. század közepén a svédéknél szerepel. Hitvalló Eadwardra ld. Bresslau Harry: i. h.

¹ Posse, Otto, *Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige*. Dresden, 1909. I., 18., 1.

² Posse, u. o. I. 14., 2.; I. 15. 1.

³ Douet d'Arcq: *Collection des sceaux de l'empire*. Paris, 1863–1868. I. 271. l. 34. sz. (Inventaires et documents publiés par l'ordre de l'empereur sous la direction de... de Laborde.)

⁴ Ld. ehhez Ewald W.: *Siegelkunde*. München u. Berlin, 1914., 190. l. (Below—Meinecke: *Handbuch*, IV.) Magyarországra pedig, Hóman Bálint: *A magyar címer története*. Turul, XXXVI. (1918–21.) 6. l.

⁵ Bresslau Harry: *Archiv für Urkundenforschung*. 1916.

1.

2.

3.

4.

1. Imre viasz nagypecsétje. — 2—3. II. Fülöp (Ágost) viaszpecsétje a contra sigillummal.
4. (III.) Henrik angol ifj. király viaszpecsétje.

Ellentétben bátyja franciás tendenciájával, II. András, a nagy német barát, IV. Ottó császár pecsétjét vette mintául, pedig tulajdonképpen ennek ellenfeleivel volt rokonságban: ¹ felesége német volt s az Árpád-korban a külföldi hatásoknak jelentékeny közvetítői az uralkodók idegenből jött feleségei s környezetük.

II. András pecsétein — három nagy viaszpecsétet, két viasz kettőspecsétet és egy aranybullát használt ² — az összes, Imrétől elüto módosítások IV. Ottó pecséteiről valók: a keskeny trónust a padszerű trónus váltja fel, e mellől eltűnnek az állatfejek és karmok, a királykép nem ér többé a pecsét széléig, hanem csak a kettős körirat belső körébe ér be, a virga visszamegy a jobb kézbe, végén nincs meg többé a rombusz, az országalma a balba kerül — ahol a XII. századiakon volt — a második nagypecséten a király két válla mellett megjelenik a nap és a hold megkülönböztetésül az elsőtől, ami átmegy az evvel egykorú aranybullára is. ³ Nemcsak, hogy mind ez elemek megvannak IV. Ottó pecsétein, hanem a rajzok hasonlósága kétségtelenné teszi azt is, hogy II. Andrásnak ez volt közvetlen mintája. Csak a kettős körirat s az országalmát tartó balkéz befelé fordításának: mellhez szorításának forrását nem találok sem IV. Ottó pecsétein, sem máshol.

IV. Ottónak — az angolokkal szövetkezett Welfnek — pecsétjén pedig több angol motívum észlelhető. Mindenekelőtt a nap és hold, mely először Angliában jelentkezik: Oroszlánszívű Richárdnak, IV. Ottó anyai nagybátyjának (1189–1199) második nagypecsétjén található, az elsőtől való megkülönböztetésül. ⁴ Így hát újabb kapcsolat létesül az angol és magyar gyakorlat között, ezúttal Anglia az első forrás és Németország a közvetítő.

II. András — mint ismeretes — új viaszpecsét-típust is bevezetett Magyarországra: a függő kettőspecsétet. Erről *Szentpétery* meggyőzően kimutatta, hogy 1213 előtt nem volt használatban. ⁵ Minthogy pedig előlapján a királynak az első, — 1213 őszén Gertrud királyné megölésekor elveszett ⁶ — pecséten ábrázolt képe van, úgy vélem,

hogy e kettőspecsét még az első nagypecsét életében, tehát 1213 első kétharmadában keletkezhetett. Nem valószínű ugyanis, hogy az elveszett, hitelét veszített nagypecsét képét vették volna az új pecsétfaj nyomójára.

II. András az új pecsétfajt főképp egy speciális, tartalmilag és formailag kevésbé ünnepélyes, rövidebb szerkezetű oklevélfajra alkalmazta, ⁷ vagyis az új pecsét bevezetése összefügg egy új oklevélfaj kialakulásával.

Az európai kettőspecsétek eredetét illetőleg *Harry Breslau* ⁸ a középkori okleveles gyakorlat nemzetközi kölcsönhatásait kutatva kimutatta, hogy annak keletkezése Angliában és Dániában — hol legelőször, már a XI. század elején volt használatban — a két ország egyesítésével függ össze. Nagy Kanut dán birodalmához kapcsolván az angolt, e kettős uralma kifejezésül pecsété mindkét oldalára a tróntípust vésette: egyikre angol, másikkra dán királysága szimbolumaként. Ő tőle maradt meg — eredeti értelmét elveszítve — Angliában, hol az első fennmaradt kettőspecsét *Hitvalló Eadward*; és Kanuttól örökölték ezt a pecsétfajt dán utódai is.

Ugyanez az előzménye — két tartomány egyesítése — VI. Lipót osztrák és stejer hercegnek a magyar kettőspecséttel közel egykorú osztrák—stejer pecsétének. ⁹ VI. Lipót, 1194-től Stiria hercege, 1198-ban hűbérül nyerve Ausztriát is, itt eleinte apja pecsétjével élt: a hagyományos lovastípussal, melynek pajzsán az osztrák sas volt s ezen a pecséten a stiriai hercegség csak a köriratban szerepel. Csak 7 év múlva, 1205-ben egyesítette két hercegsége pecségeit egy kettőspecséten: az előlapra Ausztriát, a hátlapra Stiriaét alkalmazva. Mindkét oldal a hagyományos osztrák és stejer pecsétképeket: a lovast ábrázolja, pajzsán és zászlaján az osztrák sas, illetőleg a stejer párdúc címer ábrájával.

Nem így Csehországban, mely szomszédság és Magyarországgal való kapcsolatok révén szintén a legközelebből érdekelhet.

A cseh kettőspecsét 1158 után keletkezett, annak egyik következményeképp, hogy Barbarossa a cseh hercegséget ez évben királysággá emelte. Az addigi pecsét, mellyel a cseh hercegek éltek — kimutathatólag 1142–1147 óta — Szent Vencel tróntípusát ábrázolja órá vonatkozó körirattal. ¹⁰ Ez a hercegség pecsétje, tehát országos pecsét volt, nem a herceg személyes pecsétje. 1158 után aztán a királyi méltóság kifejezésére I. Ottokár, a királyi tróntípust vette fel. Ez került a hátlapra, a királyra vonatkozó körirattal.

¹ U. o. 8. l.

² Archiv für Urkundenforschung. 1916. 57—8. ll.

³ Ld.: *Siegenfeld, A. von*: Das Landeswappen der Steiermark. Graz, 1900., III. 1. küll. 145—8. ll. (Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark. III. Bd.)

⁴ Ld.: *Breslau H.*: i. h.

57—8. ll., u. itt a svédekre 1164—67-ben. — A pecsétek átvételénél pedig nem csupán a kancelláriai hatásokra, hanem az ötvösművészetére is tekintettel kell lenni, ami azonban túlhaladná a magunk elé szabott kereteket.

¹ Ld.: *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története. Budapest, 1899. 2. kiad. II. 32., 43., 48. ll.

² Ld.: *Szentpétery Imre*: II. Endre pecségei. Turul 1916.

³ A német pecséten azonban a félhold szarvai között nincsen csillag, mint András pecsétjén. Ez a motívum a pecsétábrák állandó forrásából: a pénzekről, András szlavón pénzéről való. Ld.: *Hóman*: Pénztörténet, 332., 334. ll.

⁴ Ld.: *Wyon*: i. h. 35. és 37. sz.

⁵ Ld.: *Szentpétery Imre*: II. Endre király pecsétjei az oklevélkritika szempontjából. Turul, 1916. 7—10. ll.

⁶ Ld.: U. o. 4. l.

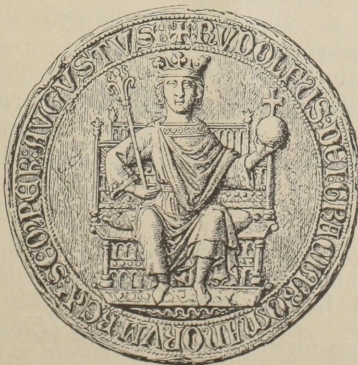
1.

2.

3.

4.

1. III. Edward nagypecsétje. — 2—3. Imre aranybullája. — 4. Habsburgi Rudolf pecsétje.

Vagyis: a külföldi, Magyarország szempontjából legközelebbi analógiát szolgáltató osztrák és cseh kettőspecsétek elseje két tartomány egyesítéséből, másodika az ország rangemeléséből származik.¹

Magyarországon a kettőspecsét bevezetésénél e két előfeltétel egyikéről sem lehet szó. II. András 1213-ban nem csatolt Magyarországhoz újabb tartományt, sem az ország rangemelésben nem részesült. András legfeljebb annyit kölcsönzött osztrák és cseh szomszédaitól, hogy érempecséthez viaszt is választott anyagnak. *Ábrákat azonban az új kettőspecséthez hazai mintáról: Imre aranybullájáról vett: az előlapra a tróntípust, a hátlapra a családi címeri.* (Ha nem is vonásról-vonásra.)

Evvel szemben sem az osztrák, sem a cseh érempecsétek a magyar kettőspecsét ábráira semmiféle hatást nem gyakoroltak. Erről az aranybullákkal kapcsolatban bővebben lesz szó.

IV. Béla pecsétje állandóbb II. Endréénél. Az előlapon csupán a trónus alakja változott: 2—2 lábon áll jobbról-balról és eltűnt párnaszerű teteje, azonkívül a király országalmát tartó balkeze hajlik kifelé, a pecsét széle felé, míg Imréén a jobb. A virga liliomvége igen nagy. Annál lényegesebb a hátlap reformja: a királyi ház családi címere — a pólyás címer — helyére a keresztény magyar királyság, a királyi hatalom és az ország jelvénye: a kettőskereszt került.²

Lényegesebb változás — apróbb stiláris módosítások leszámításával — István ifjabb király és Béla szlavón herceg pecsétje hátlapján a *lovastípus*, melyet István stejer herceg korában, stejer mintára magyar pecsétjére is bevezetett.³

V. István királyi és Kún Erzsébet pecsétjén a tróntípus két szélén ismét megjelenik a két állatfej (griff? oroszlán?), a hátlap kettőskeresztjén pedig egy koszorúszerű ornamens.

IV. László aztán még II. Andrásra is túltett a pecsétváltoztatásban,⁴ de maga a pecséttrajz lényegesen nem módosul, csupán az állatfejek tűnnek el az V. István-féle typariumról s László második pecsétjén balját az országalmával melléhez szorítja, mint II. András. Egészen hasonló az övéhez III. Andrásé.

Egészben véve: a XIII. századi Árpádok pecsétjei annyira hasonlóak egymáshoz s ez a

csoport oly szembeszökően tér el a megelőző XII. századitól, hogy Imre nagypescétjével egészen pontosan kitűzhető a határák az első magyar királyi ház pecsétjei két — XII. és XIII. századi — periódusa közt. Az elsőt — a XII századit — az ábrák primitív volta és állandósága jellemzi: az egyes uralkodóváltozások alig jelentenek pecsétváltozást, a pecsétképek állandók s közismert, köztudatba átment mintákat követnek (megfelel ennek a Szent Istvántól II. Gézáig forgalomban volt pénzek ábráinak állandósága s minthogy a pecsét mindig lassabban halad a pénznél, itt is elmaradt mögötte pár évtizeddel,⁵), míg a másodikat művészi kidolgozás, új típusok bevezetése, meglévők módosítása jellemzik. Nem, mintha a pecsét konzervatív tendenciája megváltozott volna. Láttuk, hogy Imre és II. András utódai csak apróbb módosításokat eszközölnek s valójában csak Imre és András voltak radikális újítók. Azonban a hamisítások elharapózása az egyes típusok módosítására kényszeríti az uralkodókat — innen a nagypescét és a viasz kettőspecsét változtatások; — a megnövekedett oklevéladás s ennek következtetéseiként új oklevélfajok alakulása új pecsétípusok bevezetésére készteti őket, — így történt a viasz kettőspecsétnél egyszerűbb szerkezetű oklevelek számára, így az aranybullánál a címzett különös megtisztelésére — míg az Imre által kezdett és II. András által befejezett nagy változást — melynek szerény előfutárja III. Bélának II. Gézához képest művészi aranybullája — bizonyára a műizlés kifinomodása okozta: III. Béla valóban ízléstelen nagypescétje nem elégíthette ki azok igényeit, akik Imre korában az Angliába is átment francia típust vették mintául.

Evvel nagy vonásokban előttünk áll az Árpád-kori magyar királyi viaszpecsétek történetének vázlata. *Honnan származik ezek után, melyek további életének feltételei és milyen viszonyban van a viaszpecséthez a magyar ércpecsét?* A fennmaradt magyar ércpecsétek sora II. Géza 1156. ólombullájával kezdődik s említés történik az ő okleveleiben aranybulláról is.

Összehasonlítva II. Géza ólombulláját a külföldi egykorú, ráncmaradt ércpecsétekkel, azonnal szembeszökik nagy hasonlósága német kortársai: III. Konrád és Barbarossa aranybulláival.

*

A továbbiak illusztrálása végett álljon itt a német ércpecsét-fejlődés rövid vázlata. A legrégebbi megmaradt német aranybulla II. Henrik 1022. aranypecsétje (Ewald i. h. 146. l. képét Posse nem közli, de Ewald i. h. 146. l. 5. jegyz. szerint identikus az ő ólombullájával: közli Posse, i. h. I., 11. tábla 4—5. sz. és Ewald, i. h. Taf. 24. No. 5—6.).

¹ Ld.: *Hóman Bálint*: i. h. 4. l. és 6. l.

¹ Nem is kell említeni, hogy az angol-dán és osztrák-stejer pecsét közt összefüggés nincs, ezek csak hasonló helyzetek hasonló eredményei. Ld.: *Bresslau H.*: i. h.

² Ld.: *Hóman Bálint*: A magyar címer történetéhez. Turul, 10. l. 1918—1921.

³ Ld.: *Von Siegenfeld*: i. h. 169—170. l. 3. sz.

⁴ Ld.: *Szentpétery Imre*: IV. László király pecsétváltoztatásai. 312—3. ll. (Levéltári Közlemények. I. évf. 3—4.)

Ez előlapján a király szembenéző félalakját ábrázolja (ld. *Ewald*, i. h. 188. l. is) — a viaszpecsét eredeti királyábráját — két koncentrikus gyöngykör közé foglalt körirattal († Henricus di gratia rex), hátlapján négy sorba osztott felírással (Renovatio—regni—franco—rum), e körül egy gyöngykörrel. II. Henrik halála után az aranypecsét eltűnik: *II. Konrád* és *III. Henrik* ólommal pecsételnek a viasz mellett. (*Posse* i. h. I. 13, 7—8; 14, 3—4; 15, 3—4.) Ólombulláik előlapján az uralkodó profil félalakja van ábrázolva, a királyi (császári) címmel, mint körirattal, hátlapján 1033 óta az «arany Róma» elképzelt látképe, a «Roma caput mundi regit orbis frena rotundi» jelmonddal mint körirattal. *IV. Henrikkel* viszont az ólombulla szokása szűnt meg, neki csak *aranybullája* maradt meg, mely 1065 és 1078. *Posse*, i. h. I. 16, 5—6 és 17, 1—2) apja és nagyapja *ólombullái* mintájára készült: az uralkodó profil félalakját, a hátapon az «Aurea Roma-t» ábrázolja, a Roma caput mundi idézett körirattal. *V. Henrikre* vonatkozóan csak említése maradt annak, hogy a wormsi concordatumot aranypecsét alatt adta ki (*Ewald*, 147. l.), míg utódja *Szász Lothár* egy aranybullát hagyott hátra. Lothár új typust vezetett be: az uralkodó eddigi profil alakja helyére annak szembenéző félalakját, mely körivet alkotó városfalból nő ki, míg a hátapon megmaradt az *Aurea Roma* módosított képe, mely ezentúl igen gyakran esik át stílusos módosulásokon. Ez marad lényegében *Barbarossa* aranypecsété is (*Posse*, i. h. I. 21, 3—4; 22, 3—4; *Posse*-nél nem közölt eredetije a vatikáni titkos levéltárban, Sig. Aur. 1, = angyalvári levéltár új katalógusa: 7. sz.), míg *VI. Henrik* — és nem *II. Frigyes*, mint *Ewald*, i. h. 199. l. és *Erben*, W. Urkundenlehre, München u. Berlin 1907, 232 (Below-Meinecke Handbuch, IV. 1.) állítja — bevezeti a tróntypust. Ábráit ld. *Posse*, i. h. I. 23, 5—6, és *Posse*-nél nem közölt eredetije a vatikáni titkos levéltárban, Sig. Aur. 2., angyalvári levéltár új katalógusa 8. sz.) Első megmaradt aranybullája 1192-ből való. IV. Ottó 1209 és 1210-ből megmaradt két aranybulláján is rá van vésvé a tróntypusú királykép jobb válla mellé a nap, a bal váll mellé a félhold, mint viaszpecsétjén, a trónusnak pedig nincs támlája. Sváb Fülöpöt, II. András sógorát elmellőzhetjük, mert aranybullája nem maradt, *II. Frigyesnek* azonban elég nagy számban, úgy is mint német királynak, úgy is mint sziciliainak, melyek az eddigi VI. Henrik-féle német typust követik, szintügy *Frigyes* fia, (*VII.*) *Henriké* is. (*Posse*, i. h. T. 28, 2—5 és 30, 2—7; II. Frigyesre és u. o. 31, 6—7; 34, 5—6; (VII) *Henrikre*.) Ez a XI—XIII. sz.-i német ércepsét történetének gerince, melyből a magyar ércepsét idejére eső rész: III. Lothártól I. Frigyesig a következő étele-okra oszlik: A) *Előlap* 1. *Lothár* bevezeti a szembenéző, városfalból kinövő félalakot. 2. VI. Henrik bevezeti a tróntypust (1192.). 3. IV. Ottó a támlátlan trónust, a napot és holdat. 4. II. Frigyes elhagyva IV. Ottó újításait, visszatér a VI. Henrik-féle típusra. B) *Hátlapja* valamennyinek ugyanaz: az «Aurea Roma» látképe, melyet 1033-ban II. Konrád az ólombullára bevezetett. Ezt azután IV. Henrik átvette az aranypecsétre, ahol megmaradt egészen I. Miksaig (1493—1519) a ki ehelyett címert alkalmazott. (*Ewald*, i. h. 200.) A német ércepsétek tehát — ólom- és aranybullák — egységes fejlődést mutatnak: amíg mindkét anyag

használatos, ólom- és aranypecsét egyformák, miután az aranypecsét átengedi a teret az ólomnak — II. Konrád alatt —, ez az eddigi aranytypust folytatja s későbbi alakjai — II. Konrád és III. Henrik alatt — ennek továbbfejlesztései. Csak újabb étele-jai a XI. sz. ólombulláknak és nem önálló jelenségek a IV. Henrik-től II. Frigyesig használatban volt aranybullatypusok, melyek a XI. sz. végén — IV. Henrik óta — az ólmot kiszorították. A legszembeesőbbben az «Aurea Roma» demonstrálja a német arany- és ólompecsét-fejlődés egységes voltát.

*

Egymás mellett szemlélve II. Géza ólombulláját (1156), a vele egyidős német aranybullákkal, kétségtelen, hogy az 1156-ból való magyar ólompecsét mintája az egykorú — tehát Barbarossa-féle 1154-iki — német aranybullatípus. Az uralkodó kinövő félalakja egyezik a kettőn s még az eltérések is az átvétel mellett szólnak. Géza bulláján ugyanis az a városfal, melyből a német bullán a császárkép kinő, félholdalakú ornamentalsé alakult át, a német bullán ábrázolt városfal két szélső, toronyféle házteteje II. Gézáén egy-egy nagy, azok fölött és azoktól kétoldalt három-három kisebb gyönggyé alakult át, a Barbarossára vésett középső torony vagy háztető pedig háromszögbe egymásmellé sorozott gyöngyökké módosult. A hátapon ábrázolt «Aurea Roma» látképe helyére — magyar király pecsétjén ennek nincsen értelme — felírás lépett: *Sigillum Geise regis*. (Ebből arra következtettek, hogy a német bullák előlapján a városfal szintén Rómát jelképezi s a magyar pecséten ezért kellett ezt megváltoztatni. Ilyesféle szimbolumnak volna értelme a németeknek, noha a német irodalom erről nem szól.)

Eltekintve az anyag és a forma új voltától — ugyan nem tudjuk, hogy II. Géza előtt valóban nem használtak-e magyar királyok ércepséteket — a pecséttrajz nem újítás Magyarországon. II. Géza félalakja, kifelé fordított két kezében kereszttel (vagy kormánypálccával) és országalmával ismeretes ábrázolás volt: már uralkodása elején szerepel első brakteátján. (Corp. Num. Hung. I. 269. sz. itt — helytelenül — IV. Bélához sorolva, lásd ezzel szemben *Hóman* Bálint: Magyar pénztörténet, Budapest, 1916 252. l. II. Gézához sorolva. E lemezpénz II. Géza-kori voltát a magyar ércepsétábrák fejlődése is támogatja, lásd ehhez lejjebb, III. Béla aranybullájánál.)

Az előlap rajza tehát német eredetű, a hátlapé valószínűleg önálló újítás, de lehet az egész ércepsét szokásával együtt a pápai kancellária, vagy régebbi német bullák hatása is. Szembenéző félalak az előlapon, vízszintes sorokra osztott felírás a hátlapon gyakran fordul elő bizanci aranybullákon.¹ Mégis a fentiek alapján a német

¹ Ld.: *Schlumberger*: Sigillographie, passim.

minta a valószínűbb, annál is inkább, mert a bizanci bullák többnyire *Krisztus, Mária* és a *szentek* képeit ábrázolják, ezek pedig Magyarországon teljesen ismeretlen pecsétképek, felírásaik többnyire jelmondatok, invocatiók, ami magyar király pecsétjén szintén nem fordul elő.

III. Béla azután — kitől a második magyar ércpecsét, egy aranybulla maradt meg, — bevezeti az előlapra a tróntípust, míg a hátapon megmarad a felírás, melyben csupán a király neve változott meg. Minthogy a német VI. Henrik (1190—1197) volt az, aki a római császári aranybullákra a tróntípust bevezette, igen közzefekvő lenne III. Béla pecsétmódosításánál megint német mintát feltételezni. Ennek azonban több akadálya van, mindenekelőtt a kronológia.

VI. Henrik csak 1190 közepén lép trónra, első fennmaradt aranybullája 1192-ből való s 1191 április 4-iki császárkoronázása előtt ilyenekkel nem is élt. Német mintát feltételezve, III. Béla aranybullái korát 1191 és 1196 közé kellene korlátozni. Már pedig Bélának egy 1188. oklevelén aranybulla jüggött.¹ Ez oklevélnek hitelét kétségbevonták, Jakubovich Emil szíves közlése szerint azonban több ok szól a hitelesség mellett, mint ellene. Vannak ezenkívül Bélának keltezetlen oklevelei is, melyek aranybullával voltak pecsételve s melyeket csak önkényesen lehetne 1191 mögé datálni.² Pray, nem tudom mi okból, a facsimilében közölt aranybulla évét 1190-re teszi,³ Fejérfalaky viszont ezt a kétségtelen hitelt 1193. oklevéllel hozza összefüggésbe, amire azonban a pusztán lehetőségen kívül egyáltalán semmi támaszték nincsen. Így tehát a kronológia is amellettszól, hogy III. Bélának VI. Henrik nem lehetett mintája. De, ha magukat a bullákat nézzük is: III. Béla és VI. Henrik aranypecsétjei előlapja között szó sem lehet arról a kézzelfogható, teljes megfelelésről, ami II. Géza és Barbarossáé között. Sőt nemcsak, hogy a két rajz mindenben eltérő, de van a III. Béla-féle ábrázoláson egy igen jellemző elem, mely VI. Henrikén nincsen meg: a király jobb karja befelé hajtván tartja a virgát, míg VI. Henrikén a régi német típus szerint mindkét kar kifelé tartva. De nemcsak VI. Henriknél, hanem általában a német pecsétteken a befelé fordított kéz csak egészen kivételesen fordul elő: II. Frigyes szicíliai királyi (1212), IV. Konrád 1236 és Konradin pecsétén.⁴ Ezek is részben későbbiek III. Bélánál, részben — Konradin kivételével — balkezükből, az országalmát

fordítják befelé, testük felé. Mint láttuk, a befelé fordított kar szokás a franciáknál, VII. Lajos (1137—1180) óta, míg a jobbot a liliumvirággal kifelé tartják. De itt is a balkar hajlik befelé a kormánypálcával, amiben a francia gyakorlat igen következetes. III. Béla befelé hajlított jobb karjának magyarázatát *pecséttrajzon* máshol sem találom. A választ a numizmatika adja meg. Hóman Bálint mutatott rá a magyar pénz- és pecsétábrák összefüggésére s ez az általa felfedezett és a magyar címer történetében értékesített kapcsolat érvényes III. Béla brakteatáira és aranybullájára, sőt, mint fentebb láttuk, II. Géza brakteatája és ólombullájára is. III. Béla tróntípusú brakteatáján⁵ — uralkodása kezdetéről — megtalálható a jobb kar jellegzetes behajlítása s a balban kifelé fordított országalma; ez a veret különben is, egész rajzában hasonlóságot mutat az aranybullához. Itt tehát ugyanaz történhetett, ami III. Béla kettőskereszt ábrájú pénzei és IV. Béla pecsétjei hátlapja között: a pénzábrát átvették a pecsétre.⁶

Tekintve ezek után, hogy II. Géza ólom- és III. Béla aranybullájának hátlapja egybevág, hogy előlapjuk fejlődése — király félalakban, tróntípus — megfelel a II. Géza és III. Béla brakteatáira vert s az ércpecsétekkel nyilván összefüggő képek fejlődésének, kétségtelen, hogy III. Béla aranybullája egyenes folytatása II. Géza ércpecsétjének, másrészt, hogy II. Géza arany- és ólombullája éppúgy identikusak, mint a mintául vett német arany- és ólompecsét.

III. Béla aranybullájánál még kevésbé lehet bizanci mintáról szó, mint II. Géza ólompecsétjénél. Elég egymás mellett szemlélni korabeli bizanci tróntípusú ércpecsétet és III. Béla aranybulláját, hogy erről meggyőződjünk.

Imre vezeti be az aranybullák újabb, a sphragistikai irodalomból ismeretes formáját, melyet megtart II. András és IV. Béla is. Ez a bullaforma magyar specialitás, az egykorú külföldi bullák — igaz, hogy csak németek és szici-

¹ *Corpus Nummorum Hungariae*. I. 271., ott tévesen IV. Bélához sorozva; ld. evvel szemben Hóman B.: Pénztörténet. 253. és 258. l.

² Ami III. Béla aranybullája alakját illeti, az ránk erősen körülnyírván maradt: az előlapon a királyábra lábai, a hátlapon a négysoros felírás alsó sorának fele hiányzik, még kalapácsütések nyomai is felismerhetők rajta. De a kalapálás lényegesen nem változtatott eredeti alakján. Az eredeti német és szicíliai aranybullák vizsgálata alapján úgy vélem, hogy úgy mint ezek, III. Béla aranybullája is, eredetileg is lapos volt: két lapja érintkezett egymással, legalább is annyira, mint amazokon. A körülnyírásnak ugyanis volt értelme: evvel aranyat lehetett nyerni. De az összelapításnak haszna nincs s evvel okvetlen meg kellett volna sérteni mind a királyábrát, mind a felírást, amint a kalapácsütéseknek is megmaradt a nyomuk. Már pedig — eltekintve a kalapácsütésektől — mind az ábra, mind a felírás épen maradt ránk mai napig.

³ Knauz: Mon. Strig. I. 137. l. 118. sz. Ennek hitelét kétségbevonták. Irodalmát ld. Szentpétery Imre: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. 148. sz.

⁴ I. d.: Szentpétery Imre: i. h. 159. a., 161. sz.

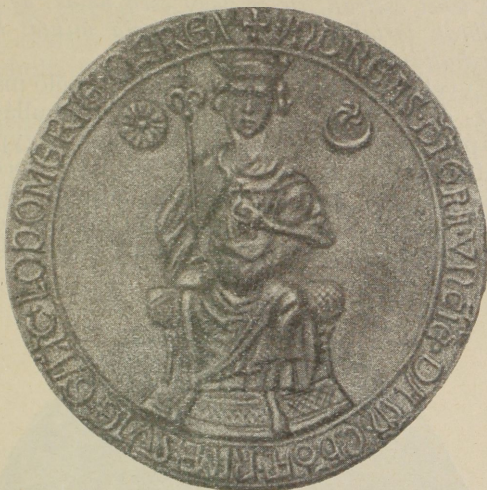
⁵ Syntagma. VI. tábla. 5. sz.

⁶ I. d.: Posse: i. h. I. 27., 3—4. és 5. s. egypár királyneén; ld.: u. o. 24. l.; 26. l.; 32., 1., 2., 33., 1., 2. és Konradiné: 33., 4.

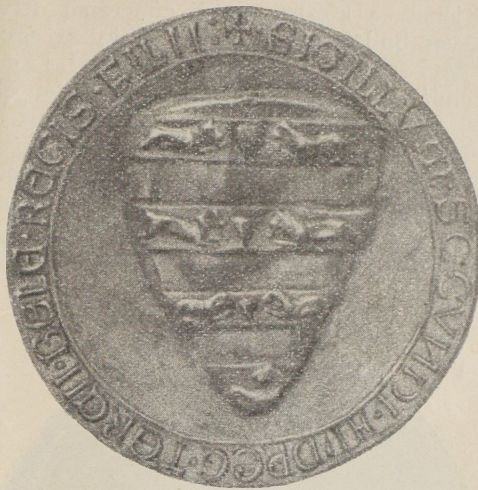
liaiak maradtak ránk — laposra vannak préselve, ahogyan III. Béláé is volt.

Ami az új bulla pecséttrajzát illeti, Imre, ki már a viaszpecsétnek is reformátora volt, az aranybulla módosításában még messzebbre ment. Nem-

akkor rávezeti aranypecséteire a családi címet, amikor öccse, András herceg szlavóniai pénzeire.¹ Az előlap egyaránt kiütközik az ezt megelőző és követő arany- és viaszpecsétek királyábrái közül. Miniatűrszerű, finom királyalakjával, filigrán tró-

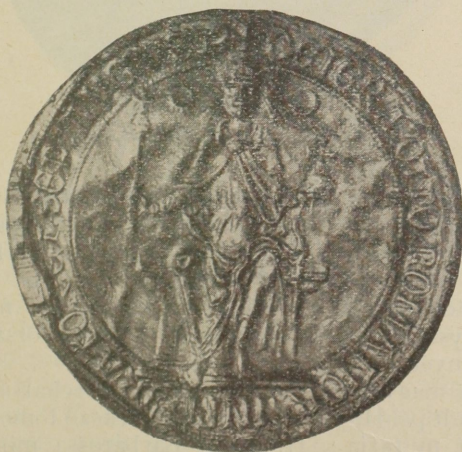
II. András aranybullája.

II. András aranybullája.

csak az előlap tróntípusát változtatta meg, hanem a hátlapra az eddigi felírás helyett a királyi ház családi címerét vésette. Evvel elsőnek alkalmazott címerképet magyar királyi pecsétre. Maga a címerkép is szakít a magyar pecsétek III. Béláig észlelhető konzervativizmusával. III. Béla még

nusával, szintúgy külföldi eredetre mutat, mint az ő franciás nagypecsétje. Az aranybulla is egy angol pecsét-höz, III. Henrik második nagypecsétjéhez áll legközelebb. (Használta 1259-től 1272-ig.) Ugyane típushoz tartoznak Angliában még I., II. és III. Edward pecsétjei is.² Itt sem valószínű —

IV. Ottó császár aranybullája.

IV. Ottó császár aranybullája.

az uralkodása vége felé pénzeire veretett kettőskeresztes, pajzsba foglalt országos címer kedvéért nem vésetett új pecsétnyomót,³ Imre már ugyan-

minden egyéb diplomatikai érintkezés híján — a közvetlen átvétel.³

¹ U. o. 5. l.

² Ld.: *Wyon*: i. h. 43. sz., az Edwardokra pedig u. o. 47., 49., 51. és u. o. 196. l.

³ Igaz, hogy a pecsét-történetben a pecsétvésőkre: az ötvösművészekre is tekintettel kellene lenni, de ez

¹ Ld.: *Hóman Bálint*: A magyar címer történetéhez, i. h. 6. l.

Itt azonban a helyzet nehezebb, mint a viaszpecsétnél: az angol pecsétpublikáció magyarázó jegyzete nem jön segítségül, itt nem állapítja meg a francia hatást, mint (III.) Henrik ifjú királynál. Mégis valószínűvé teszi közös francia őset Imre aranybullája és III. Henrik viaszpecsétjének, a király családi címerének felvétele a magyar bullába. Igaz ugyan, hogy az egyetlen közel egykorú francia aranybulla — VII. Lajosé — csak említésből ismeretes, míg az egyetlen ekkori francia kettőspecsét hátlapja a lovastípust ábrázolja — angol mintára.¹ Mégis, *címerábra* a pecséten e korban a *francia királyok ellenőrző pecsétein* fordul elő.² A német királyok a *birodalmi sást* használják ugyan, de csak Habsburgi Rudolf óta.³ Így hát — lehet — itt is avval a jelenséggel

II. András viasz kettőspecsétje.

állunk szemben, mint a viaszpecsétnél. Csakhogy, míg a viaszpecsétéknél alig egy-két évnnyi különbség van angol és magyar közt, addig az Imre-féle aranybulla félszázaddal megelőzi, feltehető francia őse angol leszármazóját. Ebben leli magyarázatát az angolnak művészileg jóval fejlettebb kivitele is.

Imre aranybulláján csak egy motívum forrását nem találom: a balkézben mellhez szorított országalmát.

Ez a bulla⁴ 1202-ből éppoly jelentős a magyar viasz, mint az ércpecsét történetében. Ez

még a Nyugaton is leküzdhetetlen akadályokba ütközik a XII—XIII. század fordulóján; ld. *Ewald*: i. h. 138. l.

¹ Ld.: *Ewald*: i. h. 147. l., 3. jegyzet és u. o. 196. l.

² Ld.: *Ewald*: i. h. 197. l. és 20. tábla. 4.

³ Ld.: U. o. 197. l.

⁴ Megmaradt példánya 1202-ből való, jelenleg a bécsi Staatsarchivban őrzik.

első érempecsétünk: első pecsétünk, melynek mindkét oldalán kép van, *ábrái pedig — tróntípus, családi címer — mintái lesznek a II. András által 1213-ban bevezetett, nagyrahatott viasz kettőspecsétnek.*

A kétoldalú ábrázolás viaszpecsétre alkalmazása tehát lehet osztrák, stejer vagy cseh hatás, de maga az ábrák tartalma Imrének francia mintát követő aranybullájáról való.⁵

Évvel egyesül az eddig külön életet élő magyar viasz- és ércpecsét s II. András aranybullájának előlapja a vele egykorú második viasz nagypecsét tróntípusát viseli, IV. Béla viasz kettőspecsétje pedig csaknem teljesen összevág aranybullájával.

Ez utóbbival röviden végezhetünk: az előlap új karakteristikumait már láttuk a viaszpecsétek

II. András viasz kettőspecsétje.

nél, csupán a hátlap van még hátra. Erre — mint ismeretes — IV. Béla az eddigi családi címer helyére az első királyok óta használatos, III. Béla által megkettőzött és pénzábráin pajzsba foglalt apostoli keresztet vésette: a keresztény magyar királyság — a királyi hatalom és az ország — jelvényét.⁶

A magyar ércpecsétek története tehát a rákmaradt példányok alapján a következő főmozzanatokat mutatja: II. Géza, Barbarossa mintájára bevezeti a király szembenéző félalakját ábrázoló (arany- és) olombullát. Ezt III. Béla módosítja, rávésetve brakteátáiról a tróntípust, amivel az

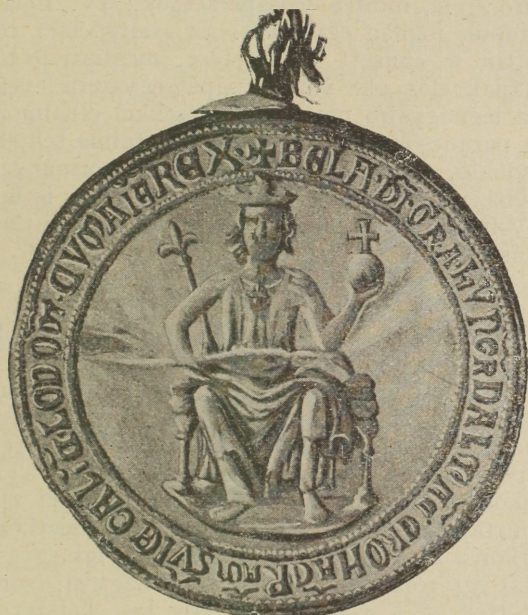
⁵ Ld.: *Szentpétery Imre*: II. Endre pecsétei. Turul, 916. 7—10. kül. 10. ll.

⁶ Ld.: *Hóman B.*: A magyar címer története. Turul, 1918—21. 6. 8., 10. ll.

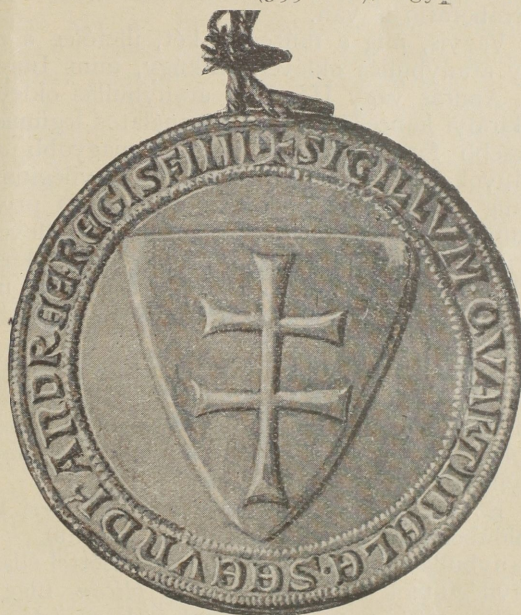
első lépést tette meg az ércpecsétnek a viasszal való asszimilációja felé. Imre — a viaszpecsétnek is reformálója — aranypecsétje mindkét oldalára francia mintájú képet alkalmaz, előfutaraként az 1213-ban megalapított viasz kettőspecsétnek s meghatározza a ráánkmaradt XIII. századi aranypecsét alakját. Pecsétábrái tartalmát — trón-típus, családi címer — átveszi II. András, mind aranybullájára, mind 1213-ban — idegen hatásra — bevezetett viasz kettőspecsétjére, az aranynak előlapját a második viasz nagypecsét ábrájához szabva. Fia, kitől az utolsó Árpád-kori aranybulla ráánkmaradt, arany és viasz kettős-pecsétjét egyformára vésette. Evvel véget ér az Árpád-kori ércpecsét külön története, nemcsak,

pecsétnek pedig majdnem egyharmadát teszi ki IV. Béla 8 bullája.

Valamennyi ismert, *Theiner* által, vagy egyebütt is kiadott oklevélen függ s *Theiner* minden egyes darabnál jelzi is az aranypecsétet, az I. k. 229—30. Ilon kiadotton kívül.¹ Ez azonban csak szórakozottság lehetett *Theiner* részéről: az egész aranypecsétes oklevélsorozat mellett ennél az egynél elfelejtette az aranybullát jelezni. A vatikáni levéltár *Theiner* példányán ehhez az oklevélhez *Czobor* Béla 1895 április 15-én bejegyezte: bulla aurea, tehát ő ennek a bullának tulajdonképpeni felfedezője. Az angyalvári levéltár új katalógusa szerint, egy IV. Béla-féle aranybullás levél elveszett (599. sz.), egy másíkról

IV. Béla aranybullája.

IV. Béla aranybullája.

mert a fennmaradt bullák sora a IV. Béláéival megszűnik, hanem, mert II. András óta — közelebből 1214 óta — az aranybulla lassanként egybeolvad a viasz kettőspecséttel. Eleinte — II. András alatt — csak külső alakban egyezik meg a két pecsét, de IV. Béla idején már jogi funkció tekintetében is.

Ezek után áttérhetek dolgozatom kiindulópontjára, IV. Bélának a vatikáni titkos levéltárban őrzött nyolc aranybullájára.

Ez a szám jelentékeny a magyar aranybullák közt is. Imrétől van 1, II. Andrástól 4,¹ IV. Bélától 2, a Nemzeti Múzeum levéltárában, egy Régiségtárában, egy az Országos Levéltárban, egy a zirci apátság birtokában. A Vatikánban őrzött 25 darab XI—XIII. századi német, görög és szicíliai arany-

pedig a bulla hiányzik (607. sz.). Ez utóbbiról (*Theiner* I. 279. l., 512. sz. 1265-ből), a hátára írt pápai kancelláriai feljegyzésből tudjuk, hogy: ... littere patentes cum bulla aurea regis Vngarie ... volt.

Külső alak tekintetében a vatikáni magyar aranybullák teljesen összevágnek IV. Bélának a Nemzeti Múzeumban őrzött aranypecsétéivel.

Az oklevelek, melyeken függenek, tartalmilag diplomáciai levelek. Tartalmilag nem is oklevelek: nem bizonyítéknak szánt jogi iratok, hanem oklevél

¹ Ld.: felsorolva őket *Szentpétery Imre*, Turul, 1916. II. 1. l. jegyzet.

¹ Sig. Aur. 55. = *Theiner*: I. 229. l., 437. sz. 1254-ből; Sig. Aur. 56. = *Theiner*: I. 232. l., 441. sz. 1254-ből; Sig. Aur. 57. = *Theiner*: I. 230. l., 439. sz. 1254-ből; Sig. Aur. 58. = *Theiner*: I. 282—3. l., 516. sz. 1266-ből; Sig. Aur. 59. = *Theiner*: I. 281. l., 514. sz. 1265-ből; Sig. Aur. 60. = *Theiner*: I. 170. l., 308. sz. 1237-ből; Sig. Aur. 61. = *Theiner*: I. 230—2. ll., 440. sz. 1254-ből; Sig. Aur. 62. = *Theiner*: I. 229—30. ll. 438. sz. 1254-ből.

formában kiállított levelek, melyek Magyarországnak a szentszékhez való pillanatnyi viszonyára vonatkoznak. Alakjuk, a hártya, írás, megfelelnek IV. Béla legegyszerűbb kiállítású okleveleinek s az írás csupán a pápa és király nevét jelölő siglát emeli ki s a dátum utolsó szavait ritkítja. Az oklevél következő formulaszerű részeit tartalmazzák: Inscriptio, az oklevél élén, mert a címzett a pápa, intitlatio, salutatio, és kettőben egy arengaféle.¹ A dátum 4-ben csak helyet és római időszámítással napot jelöl,² egyben (Sig. Aur. 61.), a római mellett a keresztény ünnep szerinti keltezés is megvan, míg három levélben (Sig. Aur. 58., 59., 60.), az anno domini is kiírja (a Sig. Aur. 60., az uralkodási éveket is). A Sig. Aur. 62-ben corroboratio is van.

Vagyis, míg a múzeumi két, illetőleg a zirci egy aranybullás oklevél, csakúgy, mint Imre és II. András vagy III. Béla aranybullás oklevelei a királyi kancellária által használatos legünnepélyesebb formákban kiállított, legnagyobb adományokat és jogokat megalapító privilégiumok, addig a vatikániak nemcsak, hogy nem privilégiumok, hanem még csak nem is oklevelek, formában pedig a legegyszerűbb magyar királyi okleveleket követik. IV. Béla tehát egész uralkodása alatt egyszerű levelekre is rá függesztette aranypecsétjét.

A pápához intézett vatikáni levelek bullái csupán a felfüggesztés módjában különböznek a privilégiumokétól. A privilégiumokon a pecsétek a plicán függenek, a vatikáni leveleken nem mind-egyiken.

Ez utóbbiakon háromféle felfüggesztési mód különböztethető meg. Az egyik szerint — az aranybullás, illetőleg viasz kettőspecséttel ellátott privilégiumok módjára³ — a plicán függ az aranypecsét, a másik szerint a levél jobbszélén s végül van egy levél, melynek közepén, mint annak idején, II. András alatt a viasz nagypecsétnél.⁴ A plicára függesztett pecsétű leveleket a pápai kancellária rájegyzései «litteræ patentesként» határozták meg, az oldalra és középre függesztett aranypecsétűeket «litteræ, clausæ»-ként. Ez a meghatározás — a pápai kancellária gyakorlata szerint — arra vonatkozott,⁵ hogy a pecséttel lezárt okleveleket fel lehetett-e nyitni a nélkül, hogy a pecsétet, illetőleg fonalat, vagy a pergament megsértsék, vagy sem. És valóban, IV. Béla levelei közül a közepén függő aranybulla fonatán

látszik, hogy azt a felbontáshoz elvágták, mint-hogy a pecsét most fejfelé lóg, míg az oldalt pecsételték két szélén a hártya több helyen be van vágva, ami szintén a felbontáskor történhetett.

Tartalmilag is különbség van a litteræ clausæ és litteræ patentek közt. Az öt patens közül három követi megbízólevél, kettő egyházi stallumok betöltésére vonatkozó királyi javaslat, míg a három zárt levél kényes politikai kérdések részletes fejtegetése: kettő a balkáni kereszties hadjáratra, illetőleg Béla hódító terveire, egy Béla fiának a pápa unokahúgával kötendő házasságára vonatkozik.

Az aranypecsétnek nem volt nagyobb bizonyító ereje, mint a viaszpecsétnek: IV. Bélánál szerepük jogilag egyforma. Az aranypecsét célja csupán a címzett kitüntetése, megtiszteltetése. Bélának elég oka volt a pápát egyszerű levelein is a legnagyobb megtiszteltetésekkel elhalmozni. Ezt parancsolta neki nemcsak a hatalma telijében tündöklő, legnagyobb pápai által kormányzott Egyház iránti vallásos tisztelete, hanem az is, hogy rá volt szorulva annak erkölcsi, sőt anyagi támogatására is.

*

Érdemes a szokatlan felfüggesztési módokra részletesebben kitérni. Az 1238-iki Sig. Aur. 60. sz. oklevelen a pecsét a hártya jobboldalán, valamivel a közép felett függ, kétféle világossárga selyemfonaton. A ráerősítés a következő módon történt: a pergamentet kétszer átlukasztották, a két lyukon a selyemfonál két végét hátulról előre áthúzták, a hártya külső oldalán így keletkezett hurkon a fonatot megint áthúzták, az így egyesült fonat egy részét ezután szabadon hagyva, csomót kötöttek rá s a két végét egy kis, kétszer átlukasztott aranylemezkén, keresztülhúzták. Most a pecsétet alkotó két nagy aranylemez közé tették a fonatot úgy, hogy a pecsét símult a felső csomóhoz. Ezután a két lemezt egy pánt segítségével összeforrasztották úgy, hogy a kis aranylemezke, a körirat keresztje fölött, rásímult a pántra. A selyemfonat a köralakú bulla átmérőjén keresztül haladva, a pánt alsó részén hosszan kilóg a bullából. A pergament jobb- és balszélén négy egymásnak megfelelő ferde bevágás-pár van, ami valószínűleg a levél felbontásával függ össze. A Sig. Aur. 62. sz. levelen az aranybulla szintén a hártya jobb szélén, de közepén függ két vágáson és kétféle — vagy csak színehagyott — rózsaszín selyemfonaton, egyébként egészen az előbbinek megfelelő módon. Itt három, az előbbivel egyforma módon vágott bevágás-pár van a jobb- és balszáron.

A Sig. Aur. 61. sz. levélen 1245-ből, a hártya közepén van három vízszintes vágás az aranypecsét számára: a két egymás mellett lévő felsőn,

¹ Sig. Aur. 58. = Theiner: I. 282—3. ll. és Sig. Aur. 62. = Theiner: I. 229—30. ll. Cum amor fidei . . . fecerit funiculos longiores . . . ; Ut ex deuotione . . . succedende nobis parentele . . .

² Sig. Aur. 55., 56., 57., 62.

³ Ld.: Szentpétery: Turul, i. h. 8. l.

⁴ Szentpétery: u. o.

⁵ Ld.: ehhez Schmitz—Kallenberg: Die Lehre von den Papsturkunden. 211—12. ll. (Meister: Grundriss.)

a lila és fehér selyemfonatot hátulról előre áthúzták, két végét elől, a felsőkkel párhuzamos alsó vágáson keresztül visszahúzták és a hártya külsején keletkezett hurkon átdugták. Tovább követni a fonat útját nem tudom, jelenleg a pecsét fejjel lefelé lóg a selyemfonat azon részén, mely a többi aranybullából hosszan, szabadon kilóg, melynek végét valószínűleg szintén hozzákötötték a hurokhoz, úgy, hogy most ez tartja, míg a levél felbontásánál úgy látszik, a pecsét-körirat keresztje felett vágták el a selyemfonatot.

A patensekre ugyanúgy függesztették a bullát, mint a viaszlepecsétet: a plicára.

A körirat. Némileg eltér a pecséttrajzok fejlődésétől a köriratoké. Míg az ábrák fejlődésében az új mozzanatokat külföldi hatások hozták létre, addig a körirat, egyszer meghonosodván, minden idegen behatástól függetlenül alakult s élete csupán a hazai viszonyokból érthető.

Szent László pecsétjének¹ körirata elszigetelt jelenség, mint az egész pecsét. Forrását nem ismerem. Kálmán királyé a mintául szolgáló IV. Henrik-féle német pecsét köriratának felel meg. *Colomannus dei gratia ungarorum rex.*² Vagyis, mint az angol pecséten a király *Anglorum rex*, (II. Vilmostól, 1087-től I. Richárdig, 1199-ig), a francián *Francorum rex* (ösi cím, csak III. Edward változtatja átmenetileg *Franciere* 1339 után³), a németeknél *Romanorum rex*, úgy Kálmán is népe nevének többes genitívusával jelöli címét, annak ellenére, hogy oklevelein már ő is, sőt Szent László is nevezi magát az ország nevével *rex Hungarie-nek* is.⁴

Láttuk a fentebbi fejtegetések során, hogy mennyire konzervatív, lassú menetű a pecsét, mily messzire elmarad az ábráihoz mintául szolgáló pénzek fejlődése mögött. Evvel függ össze, hogy a körirat is csak II. Bélánál veszi fel az országnév genitívusát a nép-név helyére a király címébe.⁵ Ugyanígy van a tartományok neveivel. Oklevelében már Kálmán nevezi magát Horvátország és Dalmácia királyának, a pecsétre azonban csak II. Béla véseti ezt a nevet is.⁶ (Igaz, hogy II. Istvánnak pecsétje nem maradván meg, lehetséges, hogy már ő vezette ezt be.)

III. István aztán — legitim trónöröklési joga hangsúlyozására — beveszi címébe, mint okleveleiben is a «Geyce regis filius» formulát, ami megmarad III. Bélánál is: lecsapódásaként a kor trónviszályainak, a senioratus és a primogenitura

küzdelmének.¹ Ugyancsak III. Béla kibővíti a királyi címet «Rame»-vel, pedig ez a tartomány oklevelek nomen cum titulo-jában már II. Béla óta szerepel.² Imre aztán viasznagypecsétjén elhagyja a leszármazási formulát, míg aranybullájára III. Béla, illetőleg III. István viasznagypecsétjének köriratát veszi át, csupán avval a változtatással, hogy kiírja a királyok sorszámat, s a «dei gracia» formulát a «Bele filius», leszármazási formula mögé teszi, nyilván azért, hogy a pecsét két oldalára elosztott körirat a hátlapon a «dei gracia»-val kezdődjék s így az előlapon álljon a személyi meghatározás, a hátlapon országai felsorolása.

II. András nagypecsétjén kettős körirat van: a külső kör az Imre nagypecsétjéről öröklött formula, a belső kör egyesíti III. Béla aranybullájának feliratát a leszármazási formulával — kitéve a sorszámozkat is, ami Imre aranybullája óta állandósul. A tartományokat pedig kibővíti «Servie»-vel. Aranybullájának és viaszlepecsétjének körirata egyforma. Az előlap tartalmazza *egy sorban* a nagypecsét külső köriratát, a hátlap *egy sorban* a belsőt. Harmadik viasznagypecsétjét megtoldja egy harmadik körrel, ez azonban elszigetelt eset maradt s a pecsét hitelességével függ össze.

IV. Béla viaszlepecsétje és aranybullája, átveszi II. András e fajú pecsétjei köriratát.

V. István az előlapra véseti két sorban a teljes királyi címet — az oklevelekből — még pedig a király nevét genitívusban a siglával jelölt «sigillum» mellett, a hátlapon a II. András—IV. Béla-féle hátlap köriratot: a király nevét itt is genitívusban a teljesen kiírt «sigillum» mögött.

IV. László ugyane formulákat alkalmazta, szintúgy III. András is, csupán a hátlapon változtatva meg a leszármazási formulát: minthogy örökösödési igényét nagyapjára, II. Andrára vezette vissza, a pecsét köríratra is a nagyapjára való hivatkozás lép, mint az ifjabb királyok pecsétjére a «voluntate patris» és a «primogenitus».

Tehát a pecsét körirata az ábrától és külföldi behatásoktól függetlenül, önálló étepe-okban az oklevelek nomen cum titulo-jához igazodik, ezeket követi a pénzárbrák követésénél tapasztalt lassúságával.

Az Árpádok címét pedig hódításaik és trónviszályaik határozták meg.

*

Befejezésül álljon itt a köriratok felsorolása:

Szent László: † Sigillum Ladeslai Regis.

Kálmán: † Colomannus dei gratia ungarorum rex.

¹ Fejérpataky László: Három királyi pecsét. 134—5. II. Turul, 1892.

² U. o. 135—7. II.

³ Wyon: i. l.

⁴ Ld.: Hóman B.: A magyar nép neve a középkori latinságban. 253—4. II. (Történeti Szemle, 1917.)

⁵ Fejérpataky: i. h. 137. I.

⁶ U. o.

¹ Megvan ennek megfelelője IV. István pénzárbráin és felírásain, aki II. Bélára hivatkozik. Ld.: Hóman B.: Péntörténet. 240. I. és I. jegyz.

² Fejérpataky: i. h. 137. I.

II. Béla : † Bela d(e)i gr(acia) ... ie D ... Chorovatie rex.

II. Géza : † Geisa ... (dei gracia Hungarie Dalmacie Croatie rex).

II. Géza ólombullája : Sigillum Geise regis.

III. István : † Stefanvs d(e)i gra(cia) Geyce regis (fili)vs Vngar(ie Dalmacie) ac Crovaci(e) rex.

III. Béla : † Bela dei gracia (Gei)se regis filius Hungarie Dalmacie Crhoacie Rame(que rex).

Imre : † Hemericus d(e)i gra(cia) Hvngarie Dalmacie Croacie Rameque rex.

Aranybulláján, előlap : † Henri(cus) tercii Bele regis filivs ;

hátlap : † D(e)i gra(cia) Hvngarie Dalm(acie) Chroac(ie) Rameque rex.

II. András : viasznapyecsét, külső kör : † Andreas d(e)i gracia Vngarie Dalmacie Croacie Rame Servie rex.

Belső kör : Sigill(um) s(e)c(un)di Andree regis tercii Bele regis filii.

(Második és harmadik nagypecsét ettől csak abban különbözik, hogy több vagy kevesebb betűt ír ki s, hogy felveszi a «Galicie» szót is.)

Aranybulla és viaszkettőspecsét, előlap : † Andreas [d(e)i gra(cia) Vng(ar)ie Dal(macie) Croa(cie) Rame S(er)vie Galic(ie) Lodomeriéq(ue) rex] hátlap : Sigillum secundi [Andree tercii Bele regis filii.] a szögletes zárjel jelöli a viaszpecsétten hiányzó részt.

IV. Béla : kettős pecsét és aranybulla, csak a király neve változik II. András óta.

V. István : kettős pecsét, előlap, két sorban : † S. Stephani dei gracia Vngarie Dalmacie Crovacie Rame Servie Gallic—ie Lodomerie Cumanie Bulgarieque regis.

Hátlap : † Sigillum Stephani quinti quarti Bele regis filii.

IV. László : csak a király neve változott.

III. András : előlap olyan, mint IV. Lászlóé, a hátlaapon a «filius» helyére «nepotis» lép.

Az ifjabb királyi pecséteken :

IV. Bélán : † Bela d(e)i gra(cia) et voluntate svi patris rex Hu(n)g(a)r(i)e.

V. István : előlap : † Sigillvm Stephani de ... cia regis et ... Hvngarie.

Hátlap : Primogen(itus) Bele qua(rti illu)stris regis Hvngarie.

BARTONIEK EMMA.

VEGYES.

Adatok néhány dunántúli család leszármazásához.

I. Zákányiak.

A Turul 1913. évf. III—II4. lapjain dr. Wertner Mór foglalkozott a Zákányi-család történetével s kimutatta, hogy e nevet három különböző család is használta. Ezek közül a harmadik, mely a XV. században szerepel ezen a néven, a Korbáviai grófok egyik ága volt.

A Wertner által felsorolt bizonyítékokat és az ezekből levont következtetéseket megerősíti és kiegészíti egy 1469 nov. 23-án kelt okmány (Z. O. IX. 41—43), mely szerint Guthy Országh Mihály nádor Szerdahelyi Imre fia György fia János és Dombay Miklósné, Zákányi Orsolya közötti perében az utóbbinak egy okmány felmutatására határidőt engedélyez. A pör tárgyát a Velencében elhelyezett 10,000 arany forint képezte, mely «per condam Gregorium de Korbava predecessorem prefati Johannis actoris ac dicti condam Ladislai de Zakan» kölcsönadatott. Ezekből megállapíthatjuk, hogy Korbáviai Gergely őse volt Szerdahelyi Jánosnak és Zákányi Orsolyának, Dombay Miklósnénak. A Zákányiak leszármazását az okmány következőleg adja elő : Bogyzló fia László, ennek felesége Erzsébet, leányai Orsolya és Anasztazia ; — a Szerdahelyiek és Zákányi Lászlóné rokonsága pedig megállapítható abból, hogy a 10,000 aranyból egyenlő részt kívánnak.

A Szerdahelyieket illető 5000 aranyra még a következő okmányokat találjuk :

1478 dec. 23. Néhai Zerdahelyi Imre fia György Felső- és Alsózákány, Tótfalu, Földvár, Gyékényes, Intó és Almakert nevű birtokok, az alsózákányi kastély s a felsőzákányi vám *őt illető felerészének* egyharmadát «per progenitorem» Velencében elhelyezett 5000 arany forintból járó rész fejében átadja nővérének Szerdahelyi Annának özv. Zichy Benedeknek és fiának Zichy Benedeknek. (Z. O. XI. 225.)

1483 dec. 2. Szerdahelyi Imre fia György fia Mihály és nehái Zichy Benedek fia Benedek az országbíró előtt a velencei követelésből származó örökségre egyességre lépnek. (Z. O. XI. 369.)

Wertner ugyanezen cikkében azt állítja, hogy Szerdahelyi Imrének Zákányi Katalintól csak egy Anna nevű leánya és hogy Batthyányi András felesége Zákányi Katalinnak vagy Szerdahelyi Annának nővére lett volna s végül, hogy az egyik Zákányi leány Isvánffy Jánosné volt.

Zákányi Lászlónak 1444-ben három leánya él Orsolya, Anasztazia és Ilona ; 1469-ben azonban már csak kettőről történik említés s mindkettőt «domina»-nak nevezi, tehát már asszonyok voltak, úgy látszik Ilona mag nélkül halt el, mert utódjairól sem tesz említést az okmány, ezek szerint tehát csakis Anasztazia (Neste) lehetett Istvánffy Jánosné.

Zerdahelyi János fiának Imrének felesége Zákányi Katalin volt, ki azonban első neje lehetett, mivel 1433-ban Erzsébet nevű feleségét találjuk életben (Veszprémi püsp. okl. III. 92.), mivel 1434-ben már Zerdahelyi Imre két fiát Györgyöt és Miklóst életben találjuk (Szent-Benedek rend. tört. III. 50),

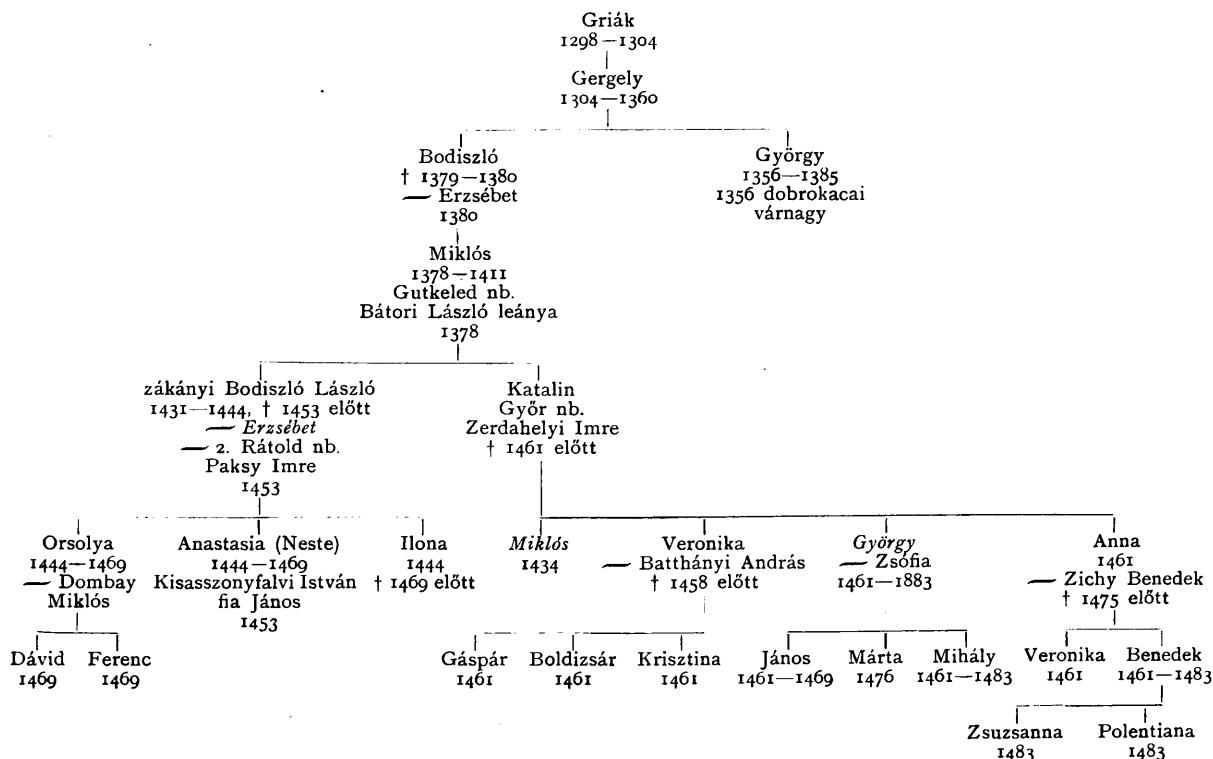
már pedig, ha Erzsébet lett volna első neje, úgy György mint Erzsébet fia nem követelhetett volna részt a Zákányi Katalin jogán a Korbáviai Gergely-féle pénzekekből.

Megoldatlan még Batthyányi András gyermekeinek rokonsága, pedig az okmány világosan megjelöli a rokonsági fokot is, Zichy Benedek és feleségével «fratrum et sororis suorum patruelium», vagyis Zichy Benedek feleségének Annának egyik testvérétől származottak; az okmány Zerdahelyi Imre gyermekeit felsorolva említi Annát és leszármazóit, említi Györgyöt és leszármazóit, említi Batthyányi Andrást és gyermekeit, végre Dombai Miklóst és gyermekeit, tehát Batthyányi András felesége vagy az 1434-ben élt s hihetőleg korán elhalt legidősebb fivére leánya, vagy pedig Annának egy eddig ismeretlen nevű leánya lehetett. Birtokomban van a Batthyányi családnak — úgy látszik okmányok alapján összeállított családfája, melyen ezt olvassuk: «Andreas de Battyan vexit anno 1476 (ez nem áll, mert 1461-ben már néhai) et habuit uxorem Veronicam filiam Emerici Imreffy de Szerdahely ex Catharina filia Nicolai filii Ladislai (?) Comitis de Zákány et Corbovia». Ha ez áll, úgy (hihetőleg téves olvasás Ladislaus helyett) a Zákányi-Batthyányi rokonság kérdése is meg lenne oldva.

néhai Miskei Benedek fiának Lászlónak adományozza, mely birtokokba való beiktatás miatt álmoldi Chyre Zsigmond szekszárdi apát a Sárközben fekvő fajszi szék szolgabíráit ez év március 11-én már értesíti és április 25-én «Joannes de Basta et Athonius Magnus et Michael Fodor comites comitatus Albensis sedis de Fays», «Benedictus filius Andreæ de Varaich nec non Benedictus de Bek Judex Nobilium de eadem» a beiktatás megtörténtéről kiadja a bizonyítványt.¹

Ezen három okmány közül Fraknoi: A szekszárdi apátság történetében egyet sem említ meg. — Zsigmond apát (1439—1455) rövid életrajzát közli ugyan, azonban nem ismeri az apát családi nevét² — most már tudjuk, hogy az álmoldi Chyre család tagja; úgy-szintén nem ismeri az akkori várnagyot sem, kire ezen okmányok vonatkoznak. Hogy ez ki volt, arra az alábbi adatok adják meg a feleletet.

1462 jun. 11-én a kalocsai káptalan előtt Miskei Benedek fia László és Dobai Szilágyi László fia Domokos fia megjelennek és következő cserére lépnek: Miskei Benedek fia László miskei, káli, mórházi, dusnoki (a fehérmegyei solti székben) szentdomótori (Bodrog m.) részeit nővérének Eufemiának és férjének Dobai Szilágyi László fiának Domokosnak dobai, szilágysegghi (Középszolnok m.) szentmártoni és mi-

II. Szilágyi.

1444 március 1-én Zsigmond szekszárdi apát és a convent Szilágyi Domokos familiarisnak és az ő szekszárdi várnagyuknak érdemeit tekintetbe véve Malomeri János fiának Jánosnak malomeri (in comitatu Albensi districtu Sárköz) részirtokait neki, valamint fivéreinek Albertnek, Balásznak, Lőrincnek s ipának

kői (Doboka m.) részeiért átadja, mely cserét Mátyás király 1464 jul. 15-én megerősíti.

Ezekről világos, hogy Szilágyi Domokos szilágy-megyei dobai származású volt. A családnak eddig

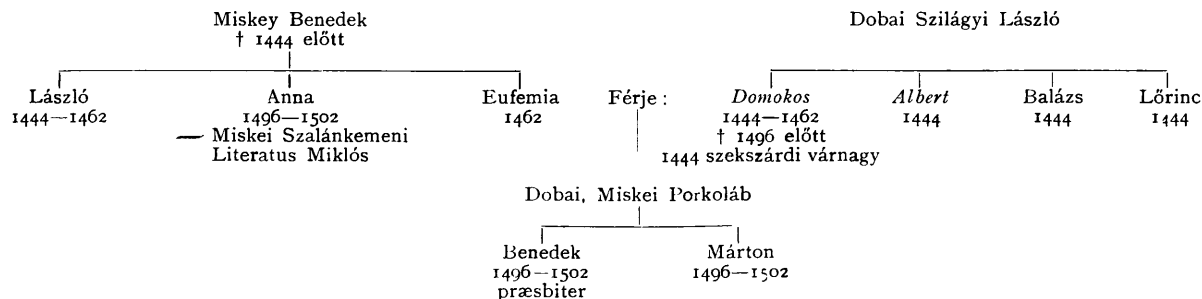
¹ XVIII. sz. másolat gyűjteményben.

² Fraknoi: Szekszárdi apátság tört. 26. l.

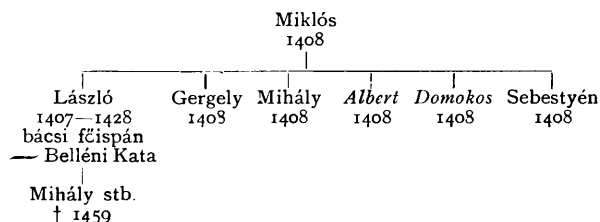
csak egy tagját ismertük, kisdobai Zylagy Mihályi (1449.)¹⁾

1496 nov. 25-éről kelt okmány *Dobai Porkoláb Domokos* (néhai) *Anna*, Szalán Kemeni Literatus Miklósné miskei leánynegyedére vonatkozik, fiainak Benedek presbiter és Porkoláb Márton «materteræ»-re. Ekkor már néhai Miskei László fia Miklós szerepel.²

1502-ben említetnek miskei László + leánya Anna miskei Szalánkemenyi Literatus Miklós felesége miskei Porkoláb Domokos + fiai Benedek presbiter és Márton (HO. V. 394.)

1456-ban horogszegi Bernolchi László fia Szilágyi Mihály nándorfehérvári kapitány rokonának nagydobai Csete Pál fiának Szilágyi Mártonnak, adományozza a szilágymegyei birtokait. Szilágyi Mihály leszármazása a következő:

Ezekből ítélve, azt hiszem, a két család között volt rokoni kapcsolat. *Daróczy Zoltán.*

Újabb nemzetségi adatok.

(Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Collegit et edidit: Lud. Cr. Dedek. Tom. III. 1321-1349. Strigonii 1924. Pag. I-XXII. et 779).

Knauz Monumentáinak folytatása III. kötete, az esztergomi érsek áldozatkészségéből elhagyta a sajtót, szerkesztője Dedek Crescenc Lajos, ki 975 okmány szövegét és regestjét közli. A vaskos kötet felöleli

I. Boleszló 1321 okt. 2-1328 dec.

üresedésben 1329 jan. 14-febr. 13.

Dörögdi Miklós administrator 1329 febr. 14-1330. jan. 3.

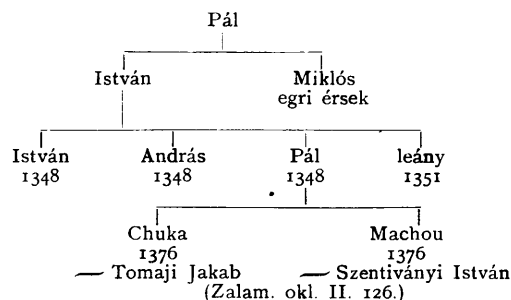
László pécsi és Henrik veszprémi püspökök, mint coadministratorok 1330 febr. 8-1330 szept. 16.

Thelegdi Chanád 1330 szept. 17-1349 dec. érsekek korszakát.

¹ Petri M.: Szilágy m. tört. VI. 566. 1.

I. Boleszló tostensi herceg és Thelegdi Chanád leszármazásai ismeretesek. Dörögdi Miklós, a későbbi egri érsek leszármazásával a szerző nem foglalkozik, csupán annyit mond róla «parentes nobiles erant, possessores prædii haud magni» - és hogy 1330 okt. 1-én lett egri püspök. — A Dörögdiak leszármazása még nincsen teljesen összeállítva, azonban ő róla és közvetlen közeli rokonságáról egy 1351 júl. 28-án kelt oklevél ad felvilágosítást (Zalam. okl. I. 509). A kapornaki convent előtt az Ussayak Dörögdi István fiait Pált, Andrást, Istvánt, kik Miklós egri érsek

«fratris patruelis»-ei, Pabar birtok elfoglalásától tiltják. Ezek szerint Dörögdi Miklós leszármazása a következő:

A 975 okmányban számtalan családtörténeti adatot találunk, újat azonban aránylag keveset, mivel a család-történeti szempontból is fontosabb okmányokat, megfelelő magyarázatokkal és jegyzetekkel Wertner Mór a Történelmi Tár 1909., 1910. és 1911. évfolyamaiban már közzé tette, s mint tudom, a Wertner-féle közlemények szintén Knauz másolatai alapján készültek. Mindennek dacára Dedek ezek közzétételéről nem emlékezik meg, ugyancsak több oly okmány teljes szövegű leközlését is találjuk, melyek már más okmány-tárakban napvilágot láttak, a nélkül, hogy ezekről említés történné.

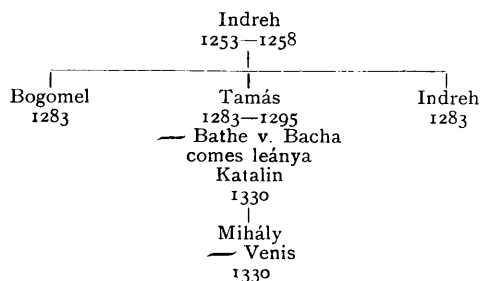
A nemzetségekből eredő családok történetére is találunk sok adatot, újat azonban aránylag keveset, így: *Aba* (66, 548, 332, 483, 619, 628), *Akos* (410), *Bó* (289-789), *Divék* (412), *Gatal* (225), *Hamva* (524), *Hunt-Pázmán* (123-197), *Ják* (457), *Nolcsa* (123), *Pudor* (123), *Rosd* (7), *Szák* (467), *Waras* (123).

Újabb adatok a következők:

Kartal-nemzetség. 1330 jan. 2. I. Károly Szentbertalant (in provincia de Bokova) *Karthali Tamás* noholchai várnagynak és fivérének *Ethelének* adományozza (225). Karácsonyi szerint I. vagy II. Bertalan fia volt Etele. Ezen okmányból az atya nevét

megállapítani nem tudjuk ugyan, azonban azzal, hogy fivérének Tamásnak nevét és állását most már ismerjük, azt hiszem, ezen kérdés is megoldható lesz. A 437, 438, 442 számú okmányokban Éthele, *Schele* néven említetik (v. ö. Karácsonyi: Magyar nemzetségek II. 309. jegyzetével).

Ludány-nemzetség. Ezen nemzetség Czabaji-ágára a következő új adatot találjuk: 1348 júl. 5. A pozsonyi káptalan előtt *Lodani Indrech fia Tamásnak felesége Katalin, Bathe comes leánya, menyének Venisnek, ki fiának Mihálynak felesége*, Chepel és Bozd (Pozsony m.) birtokokat adományozza (874). Ezek szerint a Czabaji-ág leszármazása a következőleg alakul:

Az Emőkei-ágra is találunk újabb adatot 1341 okt. 2-től. Bizonyos hatalmaskodási ügyből kifolyólag szerepelnek:

1. Enekei Péter fia Dezső,
2. Enekei Vörös András fia Tamás,
3. Enekei Miklós fia János,
4. Zobonya fiai Jakab, Tamás és László.

Ezek közül már ismertük Péter fiát Dezsőt, *Zobonyának* két fiát Jánost és Lászlót, tehát *Jakab és Tamás* eddig ismeretlenek, úgyszintén ismeretlen *Vörös András fia Tamás*, hacsak ezen András nem egy személy az 1326-ban élt Andrással (Turul 1901. évf.), végre *Miklós*, ha az 1323-ban említett Miklóssal azonos, úgy János testvére Bartának és Györgynek (1344) Ezen ágra vonatkozik a 602. sz. okmány is.

Az ezen nemzetségből származó Harabovyak családfája is bővül új adattal, az 1338 okt. 30. kelt okmány *Harabov néhai András leánya Margit Chehy Lodomer özvegyének* jegyajándékára vonatkozik. Harabov Andrást 1291-ből, fiát Bekét 1335-ből már ismertük, leánya Margit ez ideig ismeretlen volt (476. okl.).

Eteruh várjobbágy nemzetség. Utóljára hagytam ezen a Csallóközben élt nemzetség adatainak felsorolását, mivel azt reméltem, hogy a nemzetség származása, melyet már három ízben tárgyaltam a Turul hasábjain (Turul 1901., 1908., 1909. évf.), újabb adatokkal fognak bővíteni és pótolni. Az a nézet alakult ki bennem idők folyamán, hogy a Karcsey nevet viselő családok nem mindegyike származik az Eteruh-nemzetségből. Eteruh nemzetségének tagjait az okmányok «Jobagio castri nostri Poseniensis de Karchan», vagy «Jobagionum Castri» nevezi; azonkívül még említi a «populus Castri Poseniensis» s végül «nobiles jobagiones archiepiscopatus sancte Strigoniensis ecclesie de Karcha». Ezekből azt következtettem, hogy Etrekarsa a pozsonyi várjobbágyaság birtoka volt s az Etrekarsayak az Eteruh-nemzetség tagja. Egyházaskarsa pedig az esztergomi érsek praedialis bir-

toka volt s az itteni birtokosok egyházi nemességgel bírták s ezért az okmányok mindig mint nobilis-eket említik, nevét hihetőleg az egyháztól vette, melynek építését 1308-ban az érsek engedélyezte. Karsa praedialis birtok területén idővel falvak épültek s így alakult Moricz és Pinke-Karsa s ezen egyházi nemesek közül származnak a ma is élő Karcsey és Bartal családok.

1308 jan. 5-én Tamás esztergomi érsek az alábbi Karcsey nemesek kérésére Karcán kápolna építését engedélyezi. (959. okl.)

1. Aud Salamon comes, 2. Ehub Tamás fia Saul,
3. Oase fia Gergely fia Miklós, 4. Bálint fia Péter,
5. Lodbrech fia János, 6. Kilián Dénes.

Ezek közül *Aud Salamon* comes ismeretlen. 1340 aug. 1-én mint nádori ember szerepel Karchay Salamon fia István (538 okl.).

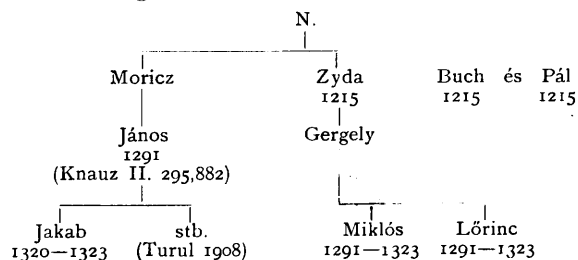
Ehub Tamás fia Saul, hihetőleg egy személy a Pinke-karsay-törzsnél említett Ehusz fia Tamással (1294), 1345 jún. 23-án Karchay Saul fia Miklós mint királyi ember szerepel (742. okl.), 1358 jan. 30-án ugyanily minőségben találjuk, de ekkor már Etrehkarchai néven.

Oase fia Gergely fia Miklós, úgy látszik Oase vagy hibás írás vagy hibás olvasás lehet, mert hasonló leszármazást találunk az 1323 ápr. 13-iki oklevélben Karchay Zyda fia Gergely fiai Miklós és Lőrinc «ex generacione Mauricii», tehát Oase=Zyda. Zydaival és consangvineussaival Buch és Pállal már 1215-ben találkozunk (Knauz I. 209). Gergely fiai Miklós és Lőrinc már 1291-ben említetnek (Knauz II. 295, 882). Az okmányban felsorolt többi tagokról a későbbi okmányok hallgatnak.

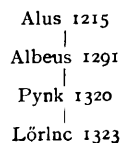
1323 ápr. 13-án Boleszló esztergomi érsek a Karcsey-nemesek kiváltságleveléit a következők kérésére átírja:

1. Karchai Mauric fia János fia Jacob comes,
2. Karchay Zyda fia Gergely fiai Miklós és Lőrinc «ex generacione eiusdem Mauricii»,

A *Moriczkarsay*-törzs leszármazása ezek szerint a következőleg alakul:

3. «Pynk nepote Alus et filio suo Laurencio» vagyis Alus unokája Pynk fia Lőrinc, az okmány ezen genealogiája teljesen helyes, mivel az 1215-ben élt Alus (Knauz I. 209), fia 1291-ben Albeus (Knauz II. 295, 882), ennek fia Pynk 1320-ban (Knauz II. 295, 882). Ezek szerint a *Pinkekarsay* törzs őse nem Ehusz, hanem Alusz, kitől a helyesbített leszármazás a következő:

1345 jún. 23-iki okmány megerősíti Hegun leszármazását, Hegun fia Benedek fia Miklós (742 okl.); 1348 febr. 28-án Benedek fia Miklós Etheruhkarchya-i néven említették (863. okl.); ugyancsak ily néven említették Pál fia Péter is. 1343 jún. 21-én mint királyi ember szerepel (662. okl.).

1348 febr. 28-án megidézettnek Karchay Belye (vagy Bede) fia Mihály, István fia János, Leustach fia László ellen, ezeket mind megtaláljuk a rokon Beleházy, Beled-Karcsay és Egyházas-Karcsay ágokon.

Az Anjouk genealogiája is bővül egy dátummal, ugyanis Róbert Károly legidősebb fiának Károlynak halálaidejét ezideig nem ismertük; Róbert Károly 1323. június 5-én Nagyváradon kelt okmányában ezt mondja: «novissime diebus istis Karissimo primogenito nostro Karolo parvo, vocacione dominica translato» vagyis halála ideje 1323 június 5-ike előtt következett ki. Róbert Károly 3. feleséget Erzsébetet 1320 júl. 6-án vette nőül s így a gyermek körülbelül 2 éves korában halt meg.

Nem hagyhatom megemlítés nélkül, hogy a szerző mindenben ragaszkodott a két első kötet formájához, úgy az előszót, mint az érsekek életrajzeit latinul írta meg, latinul közli az okmányok regestáit is — nincsen semmi szavam az ellen, hogy ezek latinul is megírtak, azonban nemzeti szempontból és könnyebb használhatóság szempontjából mindenesetre kíváncsok lett volna ugyanazt legalább is párhuzamosan magyarul is közölni, a másik észrevételem, hogy a munka csak 200 példányban készült, a mi azt jelenti, hogy az már megjelenésekor sem volt megszerezhető.

Daróczy Zoltán.

A fogarasföldi Boér-család.

A Boér-család eredetét homály borítja, csak kevés adat van, amivel némi fényt deríthetünk e kérdésre. Amit a genealogusok eddig írtak róla, jórészt Kővári munkájából vették, ez azonban a tényeknek nem felel meg. Bizonyos az, hogy a család ősi fészke Fogaras földje volt, ott élt már az Árpádházi királyok korában, s onnan terjedt el Erdélyben és Magyarország több megyéjében.

Ismeretes, hogy Fogaras földjét a honfoglalás alkalmával egyetlen törzs sem szállta meg, így királyi birtok maradt és az oklevelek is Királyföldnek nevezik. Később, az erdélyi fejedelmek korában is megőrizte ezt a jellegét s a fejedelmek vagy a fejedelemszönyvök birtokát képezte. Az Árpádházi királyok védelmi politikája nem hagyta azonban ezt a földet sem lakatlanul és különböző népeket telepített oda. Így kerültek e helyre bessenyők, bolgárok és kúnok is. Az oklevelek — bár kevés maradt fenn — beszélnek a bessenyők erdejéről,¹ a bolgárok földjéről² és két falú, Alsó- és Felső-Komána (Cumana) arról tesz tanúságot, hogy ott kún telepítés volt. A régi Fogaras földje, — Districtus et terra Fogarasiensis — azonban nagyobb volt, mint a mai vármegye s az Olt könyökfordulatától (midőn a Székelyföld felől jöve nyugatnak veszi folyását) északra és délre terült el. Az oklevelek különbséget is tesznek a két terület közt, s az északit

felső vidéknek, a délit alsó vidéknek nevezik. A két vidék élén egy-egy ispán, illetőleg vicekapitány állott.³

Fogaras kerületének és földjének különös szerep jutott a történelemben. A magyar királyok többször ajándékozták ezt a területet a havasalföldi vajdáknak hűbértartók gyanánt. Különleges szerepénél fogva sajátos törvényei és jogszokásai voltak. Így pl. nem volt praescriptio⁴ (elévülés), s boeri birtokot (bojaronatum) nem birtokolhatott olyan, aki az Olton túl lakott.⁵ A nemeseknek pedig négy osztályát különböztették meg: ^{1.} akiknek személyükre armálisuk, házukra exemptiójuk volt; ^{2.} akiknek személyükre volt armálisuk, de kiváltságos birtokuk nem volt; ^{3.} akiknek házukra volt exemptiójuk, de nincs armálisuk; végül ^{4.} akiknek nincs armálisuk, sem exemptionalis levelük, «máshonnan jöttek, de szabad emberek és a fejedelmet rendesen lovon szolgálják». — Ezen négy osztály közül a legrégibb volt azon nemesek csoportja, akik a székeltek mintájára határőr-szolgálatot teljesítettek és ezért ősidőktől fogva Fogaras vidékén és havasain adományozás útján bizonyos birtokállományokat — ú. n. boérságot, certae portiones seu sessiones Boeronatus-t — és havasi legelőket bírtak s az 1508-iki statutumban megnevezettekén kívül minden egyéb úrbéri szolgálmányoktól mentek voltak.⁶ Ép ezért a boérság dologi jog lévén, vásárolható volt, ezen a területen lakó nemes vehetett boéri birtokot, de az ő boérságot leány nem örökölhette, az csak a fiú-ágot illette meg, egynegyed rész azonban neki járt ki. Ha a boér örökös nélkül halt meg, boérsága a várúrra szállt, vagyis a királyra, illetve a fejedelemre. Ezek a birtokos nemesek azután később armálist is kaptak.

Fogaras földjén az első ilyen betelepítés (illetőleg birtokadományozás) bolgár-török eredetű családokkal történt. Erre enged következtetni maga a boér név is. A boér szó etymologice a bolgár boliad, boljar szóból származik, melynek töve bolje = sok.⁶ Az összes keleti népeknél előfordul. A tatárban baj = gazdag, bajor pedig nemest jelent. A keleti szláv népeknél a főnemest, az előkelő állami főembert jelölik e névvel.⁷ Így kerül be később az oláh nyelvbe is bojár alakban. Érdekes azonban még hogy a míg a Hunyad és Szörény megyében telepített kiváltságoltakat — akik jórészt oláhok voltak — kenézeknek nevezték, addig itt boéroknak. Tehát az első telepítés bolgár-török, kún és bessenyő családokkal történt és csak később kerültek erre a földre oláhok is.

A fogarasföldi Boér-család is valószínűleg ilyen bolgár-török eredetű, vagy kún boéri családból ered. Később kiváltságos voltát jelző boér szót nevéhez

¹ Tuscarim, i. m. 29. l. — és O. L. 3480. — A fog. bojérok összeírása.

² Gyfr. S. R. XV. 124—129.

³ Tomori Pál 1516-iki levele. A Boér-család levéltárában.

⁴ 1699-es Urbarium. Boér cs. lt.

⁵ Hunfalvy: Az oláhok története II. 204.

⁶ Hunfalvy: i. m. II. 71. j.

⁷ Hunfalvy: i. m. II. 49. — A «Magyar nyelv etymologiai szótár» (III. 439.) téved, midőn az Okl. Sz. után menve azt állítja, hogy a Boér mint tulajdonnév 1493-ban fordul elő első ízben, mert 1476-ban mint családnév szerepel Dengelegi Pongrácz János erdélyi vajda levelében.

¹ Az Andreanum 1224-ben. I. Ulászló oklevele 1441-ben.

² U. o. Hivatkozással Hunfalvy i. m. I. 332.

7. Kopacseli Boér Miklós — András testvérének Jánosnak fia — 1659 szeptember 15-én Pozsonyban Lipót királytól új nemességet és címet nyert testvéreivel: János és Ferencel, valamint unokatestvéreivel: István és Andrással együtt. Fogarason kívül Zemplénben is vannak birtokaik, ép azért a nemesi levelet 1660 febr. 3-án Zemplénben kihirdették.¹

8. Nagyberivói Boér Petraskó 1584-ben ispán, 1593-ban fogarasi törvényszéki bíró (az iratok szerint), 1598 július 22-én Gyulafehérváron Mária Christiernától adomány és exemptionalis levelet nyer nagyberivói fekvőségre.² Birtokai vannak Nagy- és Kisberivójon, Alsóvenicén és Kománán.

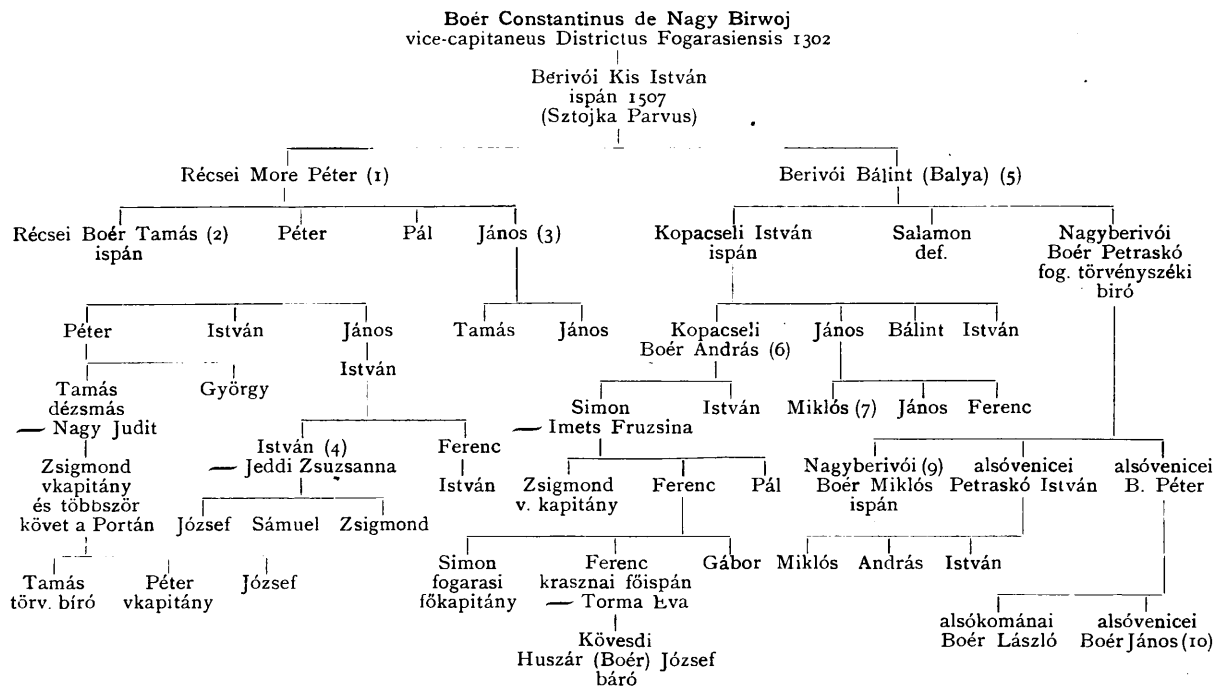
9. Nagyberivói Boér Miklós alsóvidéki ispán 1608 szeptember 1-én testvéreivel együtt Báthory Gábortól nemességet nyer.³ A fejedelem kedvelt embere, 1612 október 18-án adományul Herszény falut kapja, mert — midőn Giczey András és Weiss Mihály brassói bíró a brassói polgárokkal fellázkodtak Báthory ellen — a barcamezői csatában vitézül harcol, megöli Weiss bírót és elsőnek viszi meg a fejedelemnek a győzelem és

a fellázkodt Weiss halálának híré.¹ Öt gyermeke van, köztük három fiú: Gáspár porumbáki udvarbíró, István fog. főudvarbíró és Miklós fog. udvarbíró.

10. Alsóvenicei Boér Péter — Miklós testvére apjától a venicei birtokok egy részét örökli. Két fia van: alsóvenicei B. János és alsókománai B. László. Mindketten új armálist kapnak Kemény János fejedelemtől 1661. május 13-án.² Ezt a nemesi levelet megújítja Apaffi Mihály 1665 május 29-én, mert — az oklevél szerint — bár elődeik is nemesek voltak, de «az erről szóló levelektől a tatárok által megfosztattak.»³

Főbb vonásokkal a fentiekben vázoltam a Boér-család elágazásait és rövid történetét, amely genealogusaink előtt eddig ismeretlen volt. Sok kérdést még a homály fedi s ezt főleg az 1500 előtti adatok hiánya okozza. Igen hálás lennék, ha azok, akiknek kezében adatok vannak a családot illetőleg, azt velem közölnék. Így talán sikerülne elérni, hogy Erdély történetében egykor nagy szerepet vivő Boér-család multja teljesen ismeretes lenne előttünk.

B. Boér Géza.

¹ Turul VII. 140. — Boér cs. lt.

² Boér cs. lt.

³ Gyfr. Upt. L. R. V. 68. — Sándor, Címerlevelek I. 33.

¹ Boér cs. lt.

² Turul 1804. 1728.

³ O. L. 3480.

Gondolatok a Rákóczi-Aspremont levéltár rendezésekor.

Ha a történetkutató egy addig ismeretlen tartalmú levéltár ahtájához érkezik, olyanféle érzés fogja el, mint aki templomba lép: a kegyelet s érdeklődés valami ki nem fejezhető elfogódottsága vesz rajta erőt, vágyik megtudni, mit rejtenek magukban a mult századok kútfői, megtalálja-e azt a fonalat, amely kázi- a csa-

lád, község vagy más intézmény életét a köztörténetbe belekapcsolhatja, az eseményeket kellő világításba tudja-e helyezni s a szereplő egyének lelkének rügőit feltárni?

A Rákóczi-család kimagasló egyéneinek I. és II. Rákóczy György erdélyi fejedelemnek politikai történetéről, II. Rákóczi Ferenc vezérlő fejedelemről évtizedes kutatás után több vastag kötetet közöltek Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán és Márki Sándor, de

magáról a családról alig írt még valaki, úgy hogy elfogadható leszármazási tábla sem állott a kutató rendelkezésére.

Ha sikerül az olvasók előtt a Rákócziak történetének s némileg az ország multjának is egy-két eseményét az eddiginél erősebben vagy más szempontból megvilágítani, azon adatbőségben leli magyarázatát, amelyet a levéltár magában rejtett.

Közismert tény, hogy a Rákócziak a Bogat-Radvány nemzetségből származnak, kétségtelenül szláv eredetűek, Kézai szerint Csehországból valók. A XI. század folyamán vándorolhatott be hozzánk a nemzetség névadó azon katonája őse, akinek szolgálatait királyaink terjedelmes birtokokkal jutalmazták meg. Zala megyében Halápon, Dörgicsén és Diszelen jelentkeznek először a tatárdúlás előtti években; a birtokok tulajdonképpen központja azonban Zemplén megyében van, ahol három foltot mutatnak a térképen: a *szerencsi bencés* apátság körül a nemzetségé Lúcz, Szada és Medgyaszó, a *Helmece* völgyében Sósút, Cselej, Mék és Héza, az *Onodava* mentén Morva, Rákóc, Körtvélyes és Arács birtokok az övék. A nemzetség első ismert őse az 1150 körül élő Lukács, akinek valamelyik Pál nevű unokája alapítja meg a szerencsi Péter-Pálról nevezett apátságot.

A nemzetség története a középkor folyamán miben sem tér el más családokétól. A XIII. század végén megosztozik s több ágra szakad szét a nemzetség, s mint Gyapoli, Morvay, Körtvélyesi, Cselei, Kézai nevű család él tovább. A Rákóczi nevet 1328-ban a nemzetség Balázs nevű tagja használja először. Az ősi földön felnőtt fa ágai a századok folyamán messze elnyúltak, a pártoskodás, kiskirálykodás következtében Róbert Károly és Nagy Lajos alatt a nemzetség sok birtokát elveszti; a XV. század küzdelmes évtizedeiben a törekvés a királyi hatalom gyengítésére (Mátyás, Rozgonyi orszb.), a török beözölése felmorzsolják a maradékokat is, úgy hogy a XVI. század derekán már csak Rákóc, Morva és Körtvélyes marad meg a nemzetség kezén, ezek se a régi épségükben.

A családfának újabb virágzása a XVI. században áll be az említett Rákóczi Balázs utódaiban.

Történetíróink sokszor hangoztatták, hogy a Rákócziak multjában mint tükörben benne van az országé is, s legyen szabad ezen párhuzamra itt röviden rámutatnom.

A mohácsi ütközet körüli években a Rákócziak kisbirtokos nemesek, katonáskodnak, űzik a portyázó törököt a falu határáig, szolgabíráskodnak, mint más köznemes kortársaik. Rákóczi Zsigmondnál látnak csak valamivel több energiát feltűnni, aki vagyona gyarapítására törekszik. Megszerzi egyebek közt 1517 tavaszán 3000 arany forintért Selyeh és Felsővadász abaújmegyei birtokokat is. Az ő két unokája már a főnemesek közé kerül: *Ferenc* 1575-től kezdve zempléni főispán, az idősebb *Zsigmond* Ungnad főkapitány alatt tűnik ki, 1581-1590-ig szendrői, azután egri kapitány, aki a negyven török bég által Fülek-Szecsény és Nógrád várak ellen intézett támadás vissza, verésében tevékenyen közreműködik, 1594-ben tornai főispán; 1592-től öccsével együtt báró; Bocskay halála után az erdélyi rendek fejedelmévé választják, de ő egyévi uralkodás után lemond, megúnván a sok huza-vonát. Mint egri kapitány 1597 május 27-én *cimerbővítő* oklevelet nyer II. Rudolftól, amelyben az

ősök által szerzett és használt címert hármas sziklával és a római szent birodalom sasával gyarapítva nyeri. A családi birtokokat hatalmas uradalmakkal megtoldván, lerakja a Rákócziak nagy vagyonának alapjait. 1581-ben a királytól adományként kapja Szentkirályt Gömörben (áll 32 jobbágytelekből), 1588-ban megveszi 16,715 forintért Szerencs, Hernádnémeti és Bars zemplénmegyei birtokokat, 1591-ben 12,000 forintért Zombort (Zemplén) veszi meg az Eck báróktól, 1593-ban Makovica várát és tartozékait (Sáros m.) 10,000 forintért Ostrag János lengyel hercegtől, 1599-ben a kincstártól Tarcalt veszi zálogba 80,000 forintért, 1602-ben Ónod várát kapja adományba, részben 24,000 forintot megveszi, 1603-ban Zomborban a kincstári részt és Medgyaszót 46,200 forintért vásárolja meg, ugyanazon évben 39,400-ért a debrői uradalmat. Még 1594-ben unokaöccsével kölcsönös szerződést kötve fiágaik kihalása esetére, ezen az uton megszerzi Alsó- és Felső-Velezd, Alsó-Dicsőháza borsod-, Hermac gömör-, Gálszécs, Albin, Gerenda, Kohány, Bacskó, Zebegnyő, Luka, Kis-Visnyó zemplén-, Tengerfalu, Nagy-Szedes és Korlátfalva abaújmegyei birtokokat is. 1607-ben kelt végrendeletében ezt a hatalmas birtoktestet három fia közt osztja meg s gyámjokul a királyt kéri fel. Korán elhunyt Zsigmond fia az utolsó, akit a szerencsi templomban temetnek el.

Fia és unokája, I. és II. Rákóczy György majd félszázadon át kezükben tartják Erdély fejedelmi pálcáját. Az első késedelmes politikus, habozó hadvezér, de a német és török közt ütközőz léven, fenn tudja magát tartani, a svédek és franciák szövetkeznek vele, az eperjesi és a linzi békében (1645) a protestánsok jogainak elismerésére tudja szorítani a bécsi kormányt. II. Rákóczy György a lengyel trón megszerzését tűzi ki céljául, de ez nem sikerül neki, nem tud érte kellő erélyt kifejteni, s ő az első tagja a családnak, aki uralkodó léte fogságba jut. A lengyel rendek 1654 június 23. Kázmér király pedig három nappal később fényes kiállítású honosító oklevelet adnak ki részére, alig három évre reá ő a király fogságába kerül, a török Rédeyt nevezi ki helyébe fejedelemmé; sikerül hazajönnie, de a gyalui csatában megsebesülve 1660 június 7-én elhunyt.

Mindkettőnek sikerül Erdély ügyét európaivá tenni, a kis ország függetlenségét a német és a török ellen megóvni.

Ha valamiben mégis hibás a Rákócziak családi politikája a XVII. század folyamán, úgy az az: hogy Peisistratos gyűrűjét megtalálván, nem dobják azt be a tengerbe, a nagy vagyon még nagyobb megszerzésére ösztönzi őket. Ezzel a hasonló rangú családok irigységét keltik fel maguk ellen, s az uralkodó család feltékenységét hívják ki.

A család vagyona két évtized alatt szinte hihetetlen mértékben gyarapodik. 1642-ben a biharmegyei Solyomkő várát, mely Zólyomi Erzsébet halálával a koronára szállott, a fejedelem két fiának adja, 1643 szeptember 25-én tömeges birtokbavétel eszközöl: Gyalu várát veszi el Zólyomi Dávidtól 40,000 forint értékben, Görgény várát és tartozékait szintén 40,000, Gernyeszeg, Ajtóny, Bányabükk tordamegyei birtokokat, Kolozsmonostort és részeit 16,000 frt., Vingartot Perneszy Erzsébettől veszi el s adja fainak; felesége részére szintén több kisebb birtokot szerez meg: Vajdahutát, Ozdiszentpétért (1650), Solyomkövet (1654), Egrespatakot (1649), Szederjést (1690) stb. A linzi

béke megkötése *Munkács* és *Sárospatak* átengedésével járt a királynak 200,000 forint lefizetésével. (Sárospatakot már 1630 óta bírták a Rákócziak 270,000 forint készpénz és 40,000 frt értékben lerótt zálogösszegért), 1647-ben *Tokaj* várát 300,000 forintért, *Tályát* 260,000 forintért szerzik meg.

Ezt, a mai értékre átszámítva a mérhetetlenül nagy vagyont II. György egyetlen, a fejedelmi székről elűzött s fiatal korában elhunyt I. Ferenc nevű fiának két gyermeke: Julia és II. Ferenc öröklik.

Két feltétel fűződött a vagyon bírásához: I. György, de főként a fejedelemszony Lóránffy Zsuzsanna végrendeleteikben utódai lelkére kötik, hogy a protestáns vallásban megmaradjanak. «Mivel látom, — írja az utóbbi 1658-ban, — istenfélő atiaknak és aniaknak nemelj gyermekük nem gondolkodván azon, mine-meu istenfelelemben és tisztelőben neveltetnek fel, csak igen gienge és haszontalan tekintetből is igaz keresztény vallásokat megszokták változtatni és mind edes szülőjeknek nagy keserűséget, alattvalóknak pedig sok kárt és búsulást, az ecclesiában is nagy botránkozást szoktak hozni.» II. György fejedelem hasonlóképpen inti nejét, hogy vallását hűen megtartsa és «Ferkót is ebben az igaz vallásban nevelje, hogy az bálványozásnak semmi szikrája benne ne találtassék».

A *másik feltétel* mai kifejezéssel élve, megerősítésnek mondhatnók, az volt, hogy a királyi családdal a jó viszonyt ápolni kell. A család részéről erre nézve már korábban megtették a kezdő lépéseket: Pál országbíró fiacskája László az udvarnál nő fel, I. György a linzi békét megelőző tárgyalásokon az egyenjogosítás érdekében kéri s nyeri el családjá részére a német birodalmi hercegi rangot, II. György öccse, Zsigmond Henrietta braunschweigi hercegnőt veszi nőül, Lipót viszont Rákóczi Ferenc és Zrinyi Ilona esküvőjén Szelepcsényi érsekkel képviselteti magát. Erre intették a gyermekkorában árván maradt II. Rákóczi Ferencet nagyapja tragikus sorsa, atyjának emléke, akinek 200,000 forint lefizetésével, 150,000 forintnyi élelem és anyag átadásával a német katonaság részére, javai egy részének elvesztésével és korai halálával kellett áldoznia azért, hogy nem végezték ki a Wesselenyi-összeesküvés többi tagjával együtt.

Nagyanyja: Báthori Zsófia katolikussá lett, ő neveli fel kis unokáit, igyekezik beléjük oltani úri származásuk tudatát, takarékoságot, az erény és vallásosság megbecsülését. «Fogod tudni, s elmédben tartsad, mely veszedelmes volt igaz urától, királytól jó emlékezetű apádnak elszakadni, és noha mások gonosz késztetésekből eset vala abban a te apád, de ugyanugy ne engedj soha a tökéletlen praktikának, hanem igaz uton járj. Tudgya az Isten, a császár és az okos Magyarország, mennyit fáradtam, költöttem, búsultam én abban a dologban.» (1679. XII. 15. végr.)

A család ezen kettős tradíciója önmagában hordja az ellentmondást: protestánsnak maradni, s a mellett a nem katolikusokat üldöző udvarral benső viszonyban lenni, lehetetlen volt. II. Rákóczi Ferencre nézve az első márcsak azért is teljesíthetetlen, mert ő már katolikus neveltetésben részesült. Viszont a második megtartása is lehetetlenné vált a kormányának az ország, az udvarnak pedig családjá és iránta való viselkedése miatt.

Ha Rákóczi a borsi híres hársak árnyékában szemlélődve néha-néha visszaidézte emlékébe a

csalódás miatt életúnt I. Rákóczi György képét, ha nagyatyja, II. György véres árnyéka csak futólag is jelent meg előtte, ha meg is tudott feledkezni korán elhunyt atyja tragikumáról, ott állott előtte mint az élő fájdalom képe galamblelkű édesanyja, Zrinyi Ilona, akit erőszakkal távolítottak el kiskorú gyermekeitől, s ki önként követte a száműzetésbe második férjét, Thököly Imrét; minderről és saját elfogatásáról bizonyára nem tudott megfeledkezni s aligha tudta valaha megbocsátani a bécsieknek. Az önkény alatt szenvedő nemzet szavát nálánál senki sem foghatta fel jobban.

A magyarságot méltán bántotta az, hogy a király nem tartja meg a békekötésekben fogadott ígéreteit: nem tart országgyűlést, idegenekkel kormányoz, vörböróságok működnek az országban. A Rákócziakat lépten-nyomon apróknak látszó, de azért tűszúrásokként ható izgalmaikkal bántotta a kormány: I. Rákóczi Ferencről az amnesztiában csak Trencsén átadását követelték, özvegyének már Ecsed és Sárospatakban német őrségekkel való megrakásába kellett beleegyeznie. Megirigvelték szolgálatait, «mert seditiót támaszthatnak», a család érkezésekor szokásos díszlövéseket betiltották, saját birtokaikon csak a német várkapitányok engedélyével utazhattak. A prágai jezsuiták a kis herceget Kollonics utasítására grófnak szölitják, hiába tiltakozik ellene, valamint az ellen is, hogy magyar nevelőjét elszakítják tőle s magyarul nem szabad beszélnie.

Ebből a boldogtalan helyzetből úgy menekülnek meg, hogy nővére férjhez menvén Aspremont Gobert Ferd. grófhhoz. 1692 március 2-án arra kéri I. Lipót, hogy adassa ki neki a családi birtokok felét s nevezze ki őt Prágában tanuló öccse gondnokává. Egyenlőtlen küzdelem indul meg a gyenge nő s a pályája tetőfokán álló Kollonics bíboros közt a hatalomért; s hogy a mintegy másfél esztendeig tartó küzdelemből a két Rákóczi testvér kerül ki győztesként, a magyar törvények erejének kell betudnunk, amelyeket védőjük, *Okolicsányi Pál* vaskövetkezességgel sorakoztat fel a bíbornok halogató érvei ellen, másrészt az oklevelek bizonyító erejének, amelyeket a családi levéltárból előszedtek. A király 1692 szeptember 23-án a családi birtokokat kétfelé osztotta, de Munkácsot, Tokajt, Szentmiklóst, Sárospatakot és Regécet mint osztatlan birtokokat a férfiaknak ítélte oda. Egy hónappal később a tizenhét éves Rákóczi megköszönte Kollonics gyámkodását, és Battyhány Ádám gróf vezetése mellett hozzáfogott birtokai kezeléséhez. Azon év nyarán hazakerültek Munkácsra az addig Bécsben őrzött, mintegy 40 ládába csomagolt, egy kis országgal felérő ékszerek, drágaságok is.

A következő évben Olaszországba megy útra, majd 1694 őszén hazahozza nőül Amália hesseni hercegnőt. Semmi nem áll látszólag az új házasság boldogságának útjába, csak az a harmadik, a család tradíciójában élő, bár írásba nem foglalt hagyománya: *mindent meg kell tenni a nemzet függetlenségéért*. Távolról sem véletlen tehát a herceg megismerkedése Bercsényivel, ennek hatása reá lelkileg már elő van készítve.

A felkelés kitörésekor Rákóczi nem rendelkezett a háborúhoz szükséges anyagi eszközökkel. A családi birtokok fele Rákóczi Erzsébet, Erdődy Györgyné grófné, Rákóczi Pál országbíró ága utolsó sarjának kezén volt, s csak ennek 1707-ben bekövetkezett halála után szállottak reá, de közülük is csak azokat bírhatta

időről-időre, amelyeket katonái a németekből visszafoglaltak. Hozzájárult ehhez, hogy nővére és sógora nem tudtak a vagyonnal bánni, kezükből egymásután kerültek zálogba a hatalmas uradalmak, a kezén levőket pedig mindjárt a felkelés elején ő zálogosítja el a Visniovecky hercegeknek és Potocky Mihály kiovi palatinusnak. Ahol lehetett, a német katonák kárt tettek birtokain, ilyenformán Megyeri Gábor jószágigazgató kevés jövedelmet küldhetett be urának sokszorosan megnőtt kiadásaira.

A család történetéből látjuk, hogy nem II. Rákóczi Ferenc, a dicső emlékü vezérőfejedeleme az első tagja a családnak, aki a magyar faj érdekében külföldi segítség után néz, nem is az egyetlen, akinek ezen irányban csalódnia kellett. De egész életén át, főleg a felkelés éveiben olyan magasztos önmérsékletet, kitűzött nemes céljához való emberfeletti ragaszkodást tanusított, hogy emlékének mindenkor mély-séges hálával és őszinte elismeréssel kell adóznunk. Az ország függetlenségéhez ragaszkodik akkor is, amikor elutasítja magától a lengyel királyi koronát, bár 1704 tavaszán Radziewsky lengyel primás azt jelentékeny párt élén neki felajánlja, s a béke megerősítésére szolgáló külföldi garanciát akkor sem ejti el, amidőn összes birtokait elvesztésén kívül a hazát is el kell hagynia.

Bármiként ítéljük meg Rákóczi szabadságharcát, annyi tény, hogy Rákóczi az ország területi épségét tárgyalásai során soha nem érintette, s hogy a magyar faj küzdelmét európai kérdéssé tudta tenni. Az is tény, hogy a fejedelem amnestiájának legnagyobb akadálya nem az ő vonakodása volt, hogy azt kérje, hanem a kormány pénztelen helyzete, amelynek következtében a hatalmas Rákóczi-uradalmakat odaigérte hitelezőinek és hosszú időn át nem fizetett hadvezéreinek.

A tapasztalás azt mutatja, hogy az emberek pihe-nésből, egyéb munkájuk elvégzése után foglalkoznak levéltárak rendezésével. A családi iratokat a két Rákóczi-testvér Kollonicstól visszakapván, Munkácsra vitték, s ott Badinyi János páter volt nevelője, Kolozsvár András, Kéri János, majd Kőrösy György levéltárnokok gondozták azokat.

1704-ben a fejedelem mellé rendelt udvari és külön erdélyi tanács megalakulván, felállították az állami levéltárat is, s Beniczky Gáspár titkár azt vette utasításul, hogy a családi és állami iratokat egymástól elkülönítve kezelje. Időnként maga a fejedelem is segített neki az iratok elrendezésében. Az ország elhagyásakor a legfontosabb iratokat hordókba csomagolva kivitte magával Lengyelországba s az Aspremontok onnan szerezték azokat vissza; az itthon maradtakat befalazták az ónodi várban, később amazokkal egyesítve Rovnyéba (Trencsén m.), Gyepűfűzre, majd a vörösvári kastély tornyába kerültek.

Gróf Erdődy Gyula azon nemes elhatározástól indítatva, hogy a nagybecsű levéltár a tudományos kutatás számára teljes mértékben hozzáférhetővé tételék, végrendeletében meghagyta utódainak, hogy a levéltárat további kezelésre adják át a Nemzeti Múzeumnak. Siettetten ezen átadást az a nagy tűz, amely 1920 március 21-én az egész kastélyt elhamvasztotta, s amely-nél a torony beégését Erdődy Lajos gróf élete kockáztatásával tudta megakadályozni. A Múzeum rövidesen elvégzi elrendezését s felállítását, így remélhetőleg legrövidebb idő alatt a család történetével, a Rákóczi-felkeléssel foglalkozók számára hozzáférhetővé lesz az.

Állagában az előzetes feldolgozás folytán 3 árpád-kori oklevéllel találtunk többet, mint eddig ismeretes volt (tehát nem 23, hanem 26), kb. 500 középkori, 117 capsában van 1000 fasciculus; pontos index hely és személyek szerint; a titkos levéltárban a hivatalos iratok, levelek, naplók stb. ezrei vannak.

Bártfai Szabó László.

A Zrinyiek családtörténetéhez.

Az alábbi adatok *Széchy Károly*, illetőleg *Takáts Sándor* idevágó kutatásaihoz szolgálhat kiegészítéskül. Az előbbi (Gr. Zrinyi Miklós. Budapest, 1896. I. 3—31. ll.) a szigetvári hős leszármazására, az utóbbi (Zrinyi Miklós nevelőanyja. Budapest, 1917) a költőnek gyermek- és ifjúkorára helyezte a fősúlyt; a családnak a szigetvári hős halála (1566) és a költő születése (1620) közé eső története egészben véve jelenleg is a *Salamon Ferencnél* (Az első Zrinyiek. Pest, 1865. 644—47. ll.) olvasható adatokon és a Széchy-től közölt Forstall-féle Stemmatographián alapul. Adalékaink főként a Zrinyi-család 1566—1620 közé eső történetére vonatkoznak, de a szigetvári hős családi viszonyainak közelebbi megvilágításához is hozzájárulnak.

Szigetvára, 1562 május 1. Gr. Zrinyi Miklós meghívja Pozsony város tanácsát leányának, *Katalinnak Thurzó Ferenc*ccel 1562 június 21-én Monyorókerék várában tartandó lakodalmára. («Quoniam divino sic disponente arbitrio proximis diebus dedimus filiam nostram generosam puellam Catharinam de Zrýnio in legitimam conjugem magnifico domino Francisco Turzo etc. cuius nuptias statuimus die dominico proximo ante festum Beati Johannis Baptistæ proxime affuturum, quæ est vigesima prima dies venturi mensis Junii in arce nostra Monyorókerek celebrare.») Ugyanebből az alkalomból Thurzó Ferenc is meghívta (Bajmócz, 1562 május 15.) a pozsonyi tanácsot a Bajmócz várában július 28-án tartandó lakodalmi ünnepélyre («Cum... generosam ac magnificam virginem dominam Catharinam, filiam spectabilis ac magnifici domini Comitis Nicolai a Zrýnio nobis in germanam atque legitimam conjugem desponsaverimus, constituimus dominica quinta post Trinitatis, id est vigesima octava die mensis Julii proxime venturi, nuptiarum nostrarum solennitatem in Baymocz celebrare.»)

Monyorókerék, 1564 július 8. Gr. Zrinyi Miklós meghívja Pozsony város tanácsát néhai Rosenbergh Jób leányával Évával, 1564 szeptember 3-án Monyorókerék várában tartandó lakodalmi ünnepségére. («Intellexerunt D^{nes} V^{rae} nos Dei maximi ordinatione copulasse ritu divino in legitimam coniugem generosam puellam Evam, filiam generosi et magnifici quondam domini Jobi de Rosenbergh et nuptias quoque nostras statuimus die dominico proximo ante festum nativitatis Mariæ, quæ est tertia dies proximi futuri mensis Septembris in arce nostra Monyorókerek celebrari.») Minthogy azonban I. Ferdinánd 1564 július 25-én elhalt, gr. Zrinyi a lakodalmi ünnepélyeket szeptember 21-re halasztotta, de ugyancsak Monyorókerék várában. Erről a pozsonyi tanácsot 1564 aug. 14-én kelt meghívójában értesítette.

Csáktornya, 1567 november 10. Gr. Zrinyi György királyi tárnokmester meghívja a pozsonyi tanácsot

néhai gr. Pyrrhus ab Archo leányával Annával, 1568 január 11-én a Széchy-kúriában (Muraszombat közelében) tartandó lakodalmi ünnepélyére. («Quoniam... generosam ac magnificam virginem Annam, filiam spect. ac magnifici quondam domini comitis Pirri ab Archo ritu sanctæ matris ecclesiæ in veram atque legitimam coniugem nobis desponsavimus, nuptiasque nostras die dominico proximo post festum Epiphaniarum Domini, qui erit undecima die mensis Januarii in curia Zechy, curia oppidum Muraÿ Zombat habita» etc.)

Csáktornya, 1568 november 23. Gr. Zrinyi György meghívja a pozsonyi tanácsot nőttestvéreinek és pedig Orsolyának Perényi Jánossal, Borbálának Thurzó Elekkel és Margitrák Drugeth Miklóssal 1569 január 9-én a monyorókeréki várban tartandó lakodalmi ünnepélyére. («Quoniam Deo ita disponente, vivente adhuc quondam domino genitore nostro colendissimo piæ memoriæ, tres sorores nostras germanas, unam nempe Ursulam magnificus dominus Joannes Prŕnÿ de Nÿalab, alteram videlicet Barbaram magnificus dominus Alexius Thurzo de Betlenfalva, tertiam Margaretham magnificus dominus Nicolaus Drugeth de Homonna ritu divino legitime desponsaverint, quarum nuptias divino auxilio statuimus die dominico post festum Epiphaniarum Domini proxime venturo, hoc est nona die futuri mensis Januarii in arce nostra Monyorokerek celebrari.») Ugyanez alkalomból Thurzó Elek 1568 nov. 15-én Bajmóc várában kelt levelében külön is meghívta a pozsonyi tanácsot az 1569 január 17-én Bajmóc várában tartandó lakodalmi ünnepélyre.

Csáktornya, 1577 március 20. Gr. Zrinyi György meghívja a pozsonyi tanácsot br. Stubenberg Farkas leányával Zsófiával, 1577 április 21-én Radkersburgban tartandó lakodalmára. («Quoniam divino sic disponente, arbitrio ritu christianæ matris ecclesiæ, generosam ac magnificam virginem Sophiam, generosi ac

magnifici domini Wolfgangi liberi baronis a Stubembergh, ac sermi principis domini domini Caroli Archiducis Austriæ etc. supremi cubicularii et arcani consiliarii, filiam in veram ac legitimam sponsam nobis desponsavimus, cuius quidem nuptias Deo favente die dominico Misericordia, hoc est vigesima prima die futuri mensis Aprilis in civitate Rakerspurgensi celebrare statuimus.») Ebből az alkalomból arra is kérte a pozsonyi tanácsot, hogy számára lovakat vásároltasson. (1577 febr. 21.)

Csáktornya, 1605 március 10. Gr. Zrinyi Miklós meghívja a pozsonyi tanácsot néhai gr. Nádasdy Ferenc leányával Annával április 17-én Csepreg várában tartandó lakodalmi ünnepélyére. («Cum pudica et illustri virgine Anna Nádasdy, spect. et magnifici quondam domini Comitis Francisci de Nádasd, perpetui terræ Fogharas ac comituum Castriferrei et Soproniensis comitis, partium Regni Hungariæ Cisdanubianarum generalis capitanei, agazonum regaliū magistri et consiliarii S. C. R. Mattis etc. filia, matrimonium usque ad ecclesiæ consuetam confirmationem contraxi. Cuius nuptiarum solennitati, celebratis iam antea sponsalibus, diem dominicam Quasimodo, hoc est diem 17. proxime venturi mensis Aprilis ac alios subsquentes dies in oppido Chepregh peragenda deum destinavimus. Quapropter Prudentes etc. Dñes Vras, quas imprimis præsentis esse ex corde opto et desidero, amice rogatas volo, hoc me favore prosecuantur, ut die Sabbathi dictam dominicam Quasimodo præcedenti, ad coenam in castello meo Vepp comparere ac illinc die dominico præscripto a prandio mecum in ipsum oppidum Chepregh proficisci etc. velint.») Ugyanebből az alkalomból gr. Nádasdy Ferenc özvegye Báthory Erzsébet is meghívta a pozsonyi tanácsot a csepregi lakodalmi ünnepélyre.

Dr. Lukinich Imre.

HALOTTAINK.

A mióta folyóiratunk utolsó évfolyama megjelent, a veszteségek egész sora érte társaságunkat és az általa művelt tudományzakokat. Az 1923-1924. években bő aratása volt a halálnak, mely régi, nagyérdemű munkatársainkat egymásután ragadta el az élők sorából. Néhány hónappal felejthetetlen elnökünk Fejérpataky László halála után vesztettük el *Bekefi Remigét*, a magyar tudományos művelődéstörténet megteremtőjét, a magyarországi cisztercita-rend nagyszerű apátját és történetíróját. Elvesztettük *Éble Gábort*, a magyar főúri családok történetének egyik legalaposabb ismerőjét, aki a gróf Károlyi és vele rokon nemzetségek család- és birtoktörténetét a nagy értékű munkák egész sorával gyarapította. Elvesztettük *Fraknoi Vilmost*, a magyar tudományos világ egyik büszkeségét, ki élete utolsó lehelletéig lankadatlan munkása volt a hazai történettudománynak. Elköltözött körünkől *Horváth Sándor*, a magyar heraldikai és sphragistikai tudomány buzgó művelője. El kellett válnunk *Nagy Gyulától*, a lelkiismeretes, aprólékossággal pontos oklevélkiadó mintaképétől. *Odescalchi Arthúr* hercegtől, a felvidéki nemes családok történetének legalaposabb ismerőjétől. *Tagányi Károlytól*, a magyar heraldika és jogtudomány szakavatott művelőjétől és *gróf Zichy Nándortól*, a tudományművelő lelkes főúrtól. Eltávozásuk fájdalmas veszteség társaságunkra, melynek működésében mindegyikük tevékeny részt vett, súlyos veszteség a társaságunk művelte tudományzakokra, melyeknek lelkes, fáradhatatlan munkásai voltak. Emléküket társaságunk mindenkor kegyelettel fogja megőrizni.

SZAKIRODALOM.

Johannes Wolf: Musikalische Schrifttafeln. C. F. W. Siegelts Musikalienhandlung (R. Linnemann.) Bückeburg und Leipzig, 1922 és 1923, 90 tábla, 1+4, 1. szöveg, 4-rét.

Elmult korok szellemi munkája emlékeinek megismerése, azok jelentőségének megállapítása és a tanulságok leszűrése a tudományos élet érdeklődésének mindenkor, középpontjában állott. Miután azonban a beszéd grafikus megőrzítésének tudománya igen lassan fejlődött ki és annak számtalan válfaja van, a feledésbe ment grafikai ábrák újbóli életre-keltése s ez úton az emlékek értelmének az ismeretek körébe való bekapcsolása régóta foglalkoztatta a történettudósok egy részét. Az elért eredmények közlése után, tanítói célzattal oly kiadványok láttak napvilágot, melyek az okulni vágyó fiatalságnak a paleografiai gyakorlati ismeretek elsajátíthatására a legjellegzetesebb emlékek céltudatosan megválogatott sorát mutatják be, hogy annak ismerete s útmutatása nyomán a tudományos munkálkodás folyamán eléjük kerülő írott emlékeket felhasználhassák. Ezek közül csak az Arndt-, Tangl- vagy a Steffens-féle munkákra hivatkozunk. Ha nem a beszéd, hanem a zene (ének) hangjainak grafikai ábrázolásuk útján való rögzítésének megoldásáról van szó, úgy ez utóbbinál gyakran még nehezebb feladatokkal állunk szemközt, mint az első esetben. Miután kódexek másolásánál sokszor megesett, hogy a scriptor hűen utánozta a jóval régiebb írású mintát az illető kézirat korának meghatározásába önkéntelenül hiba csúszott be. A zenei hangjelzést azonban mindig zenész irta a kódex szövege fölé, az pedig az éppen divó hangjelzési módot használta, ezért a zenei hangok grafikai ábrái a kézirat korának meghatározásában segédkezet nyújthatnak.

Noha a zenei paleografia terén kitűnő kiadványok jelentek meg, melyek hasonmások közlésével rendkívül nagy anyagot tettek ismertté, mint pl. a Solesmes-i Bencések: *Paléographie Musicale* kötetei, vagy a rendkívül nagyérdemű H. E. Banister: *Paleographia musicae latinae*-ja, mégis tanítói célzattal egybeállított zenei paleografiai hasonmásgyűjteményünk eddig nem volt. A neves berlini egyetemi tanárnak Wolf Jánosnak érdeme, hogy ez a mű a *«Musikalische Schrifttafeln für den Unterricht in der Notationskunde»* az 1922. és 1923. években tíz füzetben megjelent. Wolf János nagy tudását már kétkötetes *Handbuch der Notationskunde* című munkájából ismertünk s csak természetes, hogy ezzel a 90 lapon 100 hasonmást tartalmazó kiadványával csak öregbítette érdemeit. Külön ki kell emelnünk azt a körültekintő gondosságot, mellyel a neumatikon kívül melyeknek t. i. gazdag irodalmuk van — a menzuralis hangjelzésre és főleg az annyival kevésbé ismert tabulaturás emlékek közlésében tanusított. Annak a nagy területnek jellegzetes darabjait, amelyet e kiadványnak át kellett ölelnie száz ábrába tömöríteni valóban nehéz feladat és hogy sikerült, nagy eredmény. Szerző is jobb szerette volna, ha a mostani súlyos viszonyok nyomásának nem kellett volna engednie s tábláinak számát megtoldhatta volna, továbbá minden ábrát az eredeti nagyságban közölhetett volna, azonban így is megnyugvással töltheti el őt a kiadvány.

Reméljük és kívánjuk, hogy a mű második kiadásakor a helyzet olyan legyen, hogy tudós szerző egészen szíve szerint jelentethesse meg az oly sok tanulságot nyújtó *Musikalische Schrifttafeln*-jeit.

Isoz Kálmán.

Szentpétery Imre: Chronologia (A magyar történettudomány kézikönyve, II. kötet, 5. füzet) Budapest, 1923, 42. l. és 2. mell.

Nem is szólva a külföldi oklevelek dátumának megfejtési nehézségeiről, hazai okleveleink datálásainak feloldása is sokszor fáradságba kerül. S innen van az, hogy nem egy oklevelünk dátuma vitára adott alkalmat. A középkori időszámítás bonyolult volta nélkülözhetetlenné teszi a chronologiai műveket, mert a diplomatikai naptár segítségével megtudjuk ugyan fejteni a dátumokat, de ezzel még nem ismernénk meg azokat az alapelveket, amelyek szerint kelettek az okleveleket. Hazánk chronologiai irodalma nagyon szegény, hiszen mostanáig Knauz Kortanára volt utalva az, aki a chronológiával behatóbban akart foglalkozni és 1877 óta csak elvétve látott egy-egy kortani tanulmány napvilágot. A szerző e téren kifejtett hosszú munkásságának eredménye *Chronologia*-ja, amely a többi idevágó dolgozataival együtt egységes képet nyújt a kortan tudományáról.

A *Chronologia* hét fejezetből áll. Az első fejezet magában foglalja a chronologia fogalmát, a középkor és újkori időszámítás fejlődését és irodalmát.

Az emberiség mindig törekedett arra, hogy az eseményeket valamiképpen időbe helyezze. Később az időmérést és időszámítást tudománnyá fejlesztették és ez a tudomány a kortan. Az időmérés eszköze leginkább az égitestek látszólagos és valódi mozgása és az ezek okozta fényváltozások volt. A keresztény középkor az időszámítás elemeit nagy részben az ókori népektől vette át, de részben maga fejlesztette ki. A keresztény időszámítás központjában a husvétszámítás áll. A husvétszámítás ugyanis sok vitát eredményezett egészen a 325-iki nicæai zsinatig, ahol meghatározták azokat az alapelveket, amelyek szerint a husvét időpontját megállapították. Ez azután nagyban fellendítette a chronológiát. A husvét időpontjának egy-egy ciklusra való kiszámítása a husvét táblák készítésére adott alkalmat, amelyek közül Dionysius Exiguus római apát műve volt legnagyobb hatással az egész középkor időszámítására. A husvétszámítás mellett az időszámítás más tényezőit a computisták művei tárgyalták, akik közül a legnevesebbek Sevillei Isidorus és Beda Venerabilis voltak. Az időszámításban előforduló hibák kiküszöbölésére való törekvés teremtette meg XIII. Gergely pápa naptárreformját 1582-ben, amely a chronologia tudományának fejlődésére is nagy hatással volt.

A második fejezet az időmérés tényezőivel foglalkozik. Időmérésre a nap látszólagos mozgása és a hold fényváltozásai szolgálnak. A nap látszólagos mozgásával való időmérés eredményezi a 24 órából álló napot, illetve a tropikus és syderikus évet; a hold fényváltozásai pedig a synodikus hónapot. A nap és a hold mozgásával való számítás a középkorban

nem volt pontos. Julius Cæsar az évet $365\frac{1}{4}$ nap hosszúnak vette. A negyednapok elhanyagolásával keletkezett zavart Julius Cæsar szökőnapok betöltésével igyekezett kiegyenlíteni. A Julius Cæsar-féle naptár egészen XIII. Gergely pápa naptárreformjáig volt használatos. A husvétszámítás céljaira szükséges a tropikus évnél a holdévvel való kiegyenlítése. Már Meton rájött, hogy a hold fényváltozásai 19 év elteltével esnek a tropikus év ugyanarra a napjára. Ez a 19 évi időköz a *cyclus decemnovennalis*.

A harmadik fejezet a keletjelölés elemeit tárgyalja a középkorban. A keletjelölés a középkorban többféleképpen történt. Az évet ritkán számították a középkorban *ab Urbe condita*, de az ókorból átvették azt a szokást, hogy az év megjelölésére az uralkodási évet használják és mivel ez nem esett össze az évkezdettel, ismernünk kell az epochalis napot, amelytől az uralkodó, vagy egyházfő uralkodását számította. Másik évjelölés volt az *indictio* szerint való számítás. Az *indictio* 15 éves ciklus, de ennek kiszámítását az komplikálja, hogy csak az *indictio*n belül jelölték az évszámot tekintet nélkül a ciklus számára. Ezenkívül megnehezíti a számítás, hogy többféle *indictio* volt gyakorlatban (görög, Beda-féle pápai *indictio*), amelyeknek évkezdet más-más napra esett. Ezeknél a számításoknál fontosabb volt az *æraszámítás*, amelynek eredete az ókorba nyúlik vissza. Különböző *æraszámítási* módok voltak használatosak a középkorban, de valamennyit felülmuta jelentőségben a keresztény-*æra*, amelyet Dionysius Exiguus alkalmazott először. A keresztény évszámítás kezdete Krisztus születése, de az évkezdett (stílus) nem mindenütt volt azonos. Így az évet január elsejével, március elsejével, március 25-ével (s így is kétféleképpen, firenzei és pisai mintára), husvétal, szeptember elsejével és karácsonnyal kezdték. Ez utóbbi évkezdett volt nálunk általános. Már a rómaiak is 12 hónapra osztották fel a napévet. A hónapok nevei Augustus császár alatt állandósulnak. A latin elnevezés mellett nemzeti nyelveken is nevezték a hónapokat. A hónapok napjainak száma Julius Cæsar óta 30, 31, 28 illetve 29. Az évszázak az évnél négy részre való osztásával keletkeztek és ezekkel kapcsolatosak a kántorbüjtök, amelyeknek nagy szerepük van a középkori dátumokban. A hét eredete egyiptomi és zsidó. A középkor megtartotta a hét napjainak egyiptomi neveit, később emellett a *feria* névvel jelölik a napokat. A keletkezésben sokszor találunk nálunk is a héttel kapcsolatos *octava* és *quindena* kifejezést. Mivel a napok egyik évből átmennek a másikba, szükség volt valamilyen segédeszközre, hogy megállapíthassuk, hogy az év valamelyik napja milyen hetinapra esik. Ilyen segédeszköz a vasárnapi hetű. A napok jelölése sem volt egységes. A római számításnál a napok a hónap három főnapjához kapcsolódnak (*Calendæ*, *Nonæ*, *dus*). Jelölték a hónap napjait sorszámmal is, de ez csak a XIV. század óta fordul elő sűrűbben. Az olasz számítási mód a hónapot kétfelé osztotta és az első fél hónap napjait sorszámmal látta el, a másodikét pedig a hónap végétől visszafelé számították. Leggyakrabban pedig a keresztény egyház ünnepei szerint jelölték a napokat. Az ünnepek nagy része azonban nem állandó, hanem a husvét idejétől függ. Azonkívül az egész keresztény világon elismert ünnepeken kívül vannak, pl. speciálisan magyar egyházi ünnepek (Szent István király napja, stb.), amelyekkel okleveleinkben gyak-

ran találkozunk. Az egyházi ünnepek szerint való keltezés a XIII. században terjedt el. Az ünnepek nagy számát mutatja, hogy egyes oklevelekben előfordulnak több ünnep által meghatározott dátumok. Legnehezebb napjelölés a Císioianus szerinti. Ezek tulajdonképpen az ünnep neveinek szótagjait magukban foglaló emlékeztető hexameterek. A mi gyakorlatunk ismeri a *residentia exercitus* szerint való napjelölést. A hadbavonult nemesség peres ügyeinek elintézését a hadoszlás idejére halasztották. Hogy az ezzel meghatározott dátumokat fel tudjuk oldani, ismernünk kell a hadoszlás idejét. (Az ismert hadoszlások idejét megtaláljuk Szentpétery: *Oklevéltani naptár* 30. és 31. oldalán.)

A husvétszámítást a negyedik fejezet ismerteti. A husvét ideje a zsidó passah ünnepel esett össze kezdetben, de lassanként a passah-tól függetlenül számították ki a husvét idejét. Az így keletkezett zavarokat a nicæai zsinat határozata szüntette meg, amely szerint a husvétot a tavaszi-*æquinocitium*tól számított első holdtölte utáni vasárnapon kell megünnepelni. Ezek szerint a husvét az év 35. napjára eshetik március 22-étől kezdve április 25-ével bezárólag. A középkorban a husvét ciklikus kiszámítására törekedtek és itt figyelembe vették a 19 éves ciklust, az *aranyszámot* és hogy az év melyik napjaira esik újhold és holdtölte. Ez utóbbira szolgáltak a *lunaris betűk*. A XI. századtól a *lunaris betűk* helyett az örökös Julianus naptárt használták a holdfényváltozások kiszámítására. Ezek mellett előfordulnak még más adatok is, mint az *epacták*, amelyek megmutatják, hogy a hold az év bizonyos napján hány napos; a *concurrentek* azt mutatják, hogy március 24-e milyen hetinapra esett, továbbá a *regularisok* (r. *solares*, *lunares* és *Paschæ*) és a *claves terminorum*, amelyek a husvétól függő változó ünnepek idejének meghatározását könnyítik meg.

Az ötödik fejezet a XIII. Gergely-féle naptárreformról szól. Julius Cæsar reformja nem volt tökéletes, mert az évet a ténylegesnél hosszabbnak vette, ami századok folyamán több nap különbséget tett ki és különösen a husvétszámítást tette pontatlanná. XIII. Gergely pápa az addig keletkezett 10 napos különbséget úgy szüntette meg, hogy 1582. október 4-e után október 15-ét iratott. A szökőévek közül minden 400 évben hármat elhagyott. A holdciklus szerinti számítás hibáit kiküszöbölendő új *epacta*-rendszert alkalmazott (Lilianus-féle *epacták*). Az új naptárt nem fogadták el mindjárt, különösen a protestáns rendek voltak ellene. Nálunk a XVI. század végén elfogadják az új-naptárt, de még a XVII. század elején is használták az ó-naptárt.

Az újabb naptárjavítási kísérletekről emlékszik meg a hatodik fejezet, amelyek közül mindenesetre érdekes a francia forradalom naptárjavítása. A konvent által a naptárreform kivételére kiküldött bizottság megváltoztatta az év és a hónapok beosztását. Azonban ez a naptár már 1806. január elsején kiment a használatból. Gyakorlati szempontból jelentősebb a zónaidő behozatala. Ez már a legújabb kor vívmánya. A greenwichi délkörtől kiindulva 15 fokos zónákra osztották be a földgömböt. A szomszédos zónák időkülönbsége egy óra.

Az utolsó fejezet a török időszámítás elemeiről ad rövid áttekintést. A török hódoltság idejébeli keltezés megértésére szükséges ismernünk a török idő-

számítás elemeit. A török időszámítás alapja Mohamed futásától számított holdév, amely 12 felváltva 30 és 29 napos holdhónapból áll. Minden 30 évből 11 szökőév.

A kortan tudományának körülbelül minden kérdését tárgyalja a Chronologia s bárha kissé nehézkessé teszi a mű olvasását a különböző számítások magyarázata ez még sem volt elkerülhető a Chronologia meg nem értésének veszedelme nélkül. Kár, hogy a szerző csak hivatkozik a magyar időszámítás gyakorlatának a középkori gyakorlattal megegyező vagy eltérő voltára és így nem alkothatunk összefüggő tiszta képet a magyar gyakorlatról, mivel magunk vagyunk kénytelenek a hivatkozásokat egészzé fűzni. A műbecsét emeli a gondosan kiválogatott irodalom összeállítása, úgy, hogy készen kapjuk a legfontosabb kiindulópontot a chronologia területén való kutatásra.

s — a.

Aldásy Antal: Cimertan (A magyar történettudomány kézikönyve, II. kötet, 6. füzet) Budapest, 1923, 64 l. 6 tábla.

A Történelmi Társaság a Történettudomány kézikönyve megjelentetésével régen nélkülözött kézikönyvet fog a szakemberek, a közönség és az egyetemi hallgatók kezébe adni. Alapos és rövid cimertan hiányát már régóta érezzük; br. Nyáry Albert könyve 1886-ban jelent meg s habár Bárczay Oszkár Heraldikája későbbi, 1897-ből való, a mellett sokkal terjedelmesebb, részletesebb, mégsem teszik feleslegessé a most megjelent Cimertant. Igaz ugyan, hogy Nyáry Albert és Bárczay Oszkár művei óta a legkiválóbb heraldikusaink tollából több, a heraldika részletkérdéseivel foglalkozó tanulmány jelent meg, de éppen az 1897 óta felmerült adatok teszik szükségessé egy új cimertan megírását szakemberek részére és ennek a Cimertannak rövidsége és mégis a heraldika körébe vágó minden lehető kérdés tárgyalása teszi becsessé ezt a könyvet az egyetemi hallgatók előtt. A Cimertan, bár terjedelmét illetőleg szűk keretek közé van szorítva, mégis felöleli a heraldika egész anyagát.

A könyv három nagy fejezetre oszlik, melyek közül az első a heraldika forrásairól és irodalmáról szól, a második a cimertan alapvonalait tárgyalja, a harmadik a magyar cimertörténetet ismerteti.

Az első fejezetből megtudjuk, hogy a cimertan két főrészt tartalmaz: cimertudományra és címerábrázolásra. Az elsőnek részei: a cimertörténet-jog és isme; a második a címerek gyakorlati alkalmazásával foglalkozik. A heraldika forrásai is két csoportra oszlanak; úgy mint írott (oklevelek, királyi könyvek stb.) és képzőművészeti (fegyverek, pecsétek stb.) forrásokra. A magyar heraldikának a legfőbb forrása a címereslevelek és a címerkérő folyamodványok mellett a címerespecsétek, habár az utóbbiak vésése nem mindig pontos és e mellett a pecséttulajdonos gyakran nem a saját címerét használta pecsétjén.

A második fejezet tíz részből áll. Az első rész a címer fogalmával, fajaival és részeivel foglalkozik. Itt megtaláljuk a címer pontos definícióját, nevének származását, továbbá megtudjuk, hogy a címerviselés csak a XI–XII. században vált szokássá és hogy kialakulását nagyon elősegítette a lovagi intézmény fejlődése.

A címer faja szerint lehet ősi címer és adományozott, más szempontból nemesi és polgári címer. Megszerezhető a címer születés, örökbefogadás, házasság, adomány és jogügylet által. A címeradományozás joga az uralkodót illette meg; a Németbirodalomban trónüresedés esetén a birodalmi vikáriusokat, ezenkívül a XVI. század óta a Pfalzgrafot is. A címeradományozó oklevél régibb alakja lapszerű — ahol a címerkép vagy a lap elején, vagy a közepén foglal helyet — később könyvalakú. A címer lehet egyszerű és összetett. Az összetétel történhetik több címerpajzs egyesítésével, vagy az egyes címereknek egy pajzsba való foglalásával.

A második rész a pajzsról és alkatrészeiről szól. Ez a rész ismerteti meg bennünket a heraldikai pajzs alakjával és ennek változásaival, amint az idők folyamán a címerekben a háromszögű pajzsot felváltja a doborpajzs, majd a tárcsapajzs, illetve a csücsköstalpú pajzs, hogy ezek is helyet adjanak a renaissance- és barokk-korbeli, a valóságban sohasem használt pajzsformáknak. A pajzs lehet egymagában álló és összetett, ez utóbbi részei: az öreg pajzs, a boglárpajzs és a szív-pajzs. A pajzson a címerképet mázzal, vagy prémmel ábrázolták. A mázak kétfélék: fémek (arany, ezüst) és színek (fekete, vörös, zöld, kék). A prémekek közül a hermelint, az evetbört és a mált ismerték. Itt találjuk a heraldika főszabályait, hogy színre szín, féltre fém nem alkalmazható, hogy minden szín egyenlő értékű.

A harmadik rész a mesteralakokat és a címerképeket ismerteti. A mesteralakok részint a pajzs osztása (hasítás, vágás), részint geometriai határolások által keletkeztek. Hasítás által előállt mesteralak a cölöp, karó, szál; vágás által keletkezik a pólya és különböző nemei. A pajzs lehet egyszerű, vagy többször vágott, vagy hasított és ezek kombinációja. A mesteralakok közé tartozik a különféle kereszt, lepény, bizánci és négyszög. A címerképek háromfélék: természetes képek (ember-, állat-, növény- és ásványvilágból), képzeleti alakok (szörnyek, griffek, stb.) és mesterséges képek. Az emberi és állati alakokat igen sokféleképpen ábrázolták, úgy teljes egészében, mint egyes részeit, de a heraldika fénykorában mindig bizonyos stílus szerint. Az állatok és növények közül egyesekkel gyakrabban találkozunk, pl. szeretették az oroszlánt, a sást, illetve a gyökerestől kitépott fát, rózsát, liliumot alkalmazni. A képzeleti alakok keletkezésére a mondák adtak alkalmat. Mesterséges alak minden használatban levő tárgy, de különösen fegyverek, eszközök, ruhák, épületek.

A negyedik részből megtudjuk, hogy a címer egyik része a sisak s ez megfelelt annak a sisaknak, amelyet a valóságban viseltek. Ilyen sisak volt a csatasisak (zárt) és a tornasisak (nyílt). A zárt sisak alakja idő múltával megváltozott és a csuporsisakról áttértek a csöbör-, illetve a csórsisak használatára. A nyílt sisak vagy pántos- vagy rostélysisak. A sisak különféleségével, főleg a külföldi gyakorlatban, rangot is jeleztek. A sisakot a pajzsra helyezve ábrázolták, még pedig a pajzs dőlésének megfelelő helyzetben. A pajzson egy sisaknál csak ahhoz ábrázoltak többet, ha a pajzson több címer volt egyesítve.

A sisakra sokszor sisakdiszt alkalmaztak, amelynek történetét az ötödik részből találjuk meg. A sisakdisz — eredete a XIII. századig megy vissza — rendszerint a címeralakot ábrázolta. Néha segédisisakdiszt

is alkalmaztak. A sisakdísz mindig a sisakra volt erősítve.

A hatodik rész a sisaktakarók eredetét vizsgálja. A sisaktakarók kezdetben köpenyalakúak, redők, később mindinkább cafrangossá válnak, hogy a renaissance korában már csak ornamentális dísszé alakuljanak át. A sisaktakarók rendszerint kétszínűek, a színek pajzsoldalanként változnak.

A heraldika külső részeivel foglalkozik a hetedik rész. Ilyen külső rész a pajzstartók, amelyek emberi, vagy állati alakok. A pajzstartók a XIV. század óta ismeretesebbek, sok esetben kosztümtörténeti fontosságuk van. A pajzstartók lehetnek párosak, vagy egyesek, állhatnak szemben, vagy oldalt. Külső dísz még a címerpalást és címersátor, amelyek körülbelül azonosak. Rendszerint bíborszínűek, belül szőrmével. Ide tartozik a zászló is, melyet korán kezdtek használni; valamint a jelmondat. Ez rövid csatakiáltás. A badge megkülönböztető jelvény. A rangjelző korona a későbbi kor teremtménye. Ezt mindig a pajzsra kell alkalmazni. Az egyházi méltóságok rangját a fővegek, bojtok, keresztek jelzik.

A nyolcadik részből megtudjuk, hogy címertörésre akkor került a sor, ha a család egyes ágait akarták megkülönböztetni. A címertörést a tornagallér, szalag, lebegőpálca, félhold, csillag, stb. tünteti fel. A címertörés szokása Franciászából terjedt el.

A címerszimbolika a kilencedik rész tárgya. A régebbi heraldikák egyes mesteralakokat és címerképeket bizonyos tulajdonsággal ruháztak fel (pl. az oroszlan a bátorság jelképe), de csak a beszélő címerek azok, amelyeknek jelentést lehet tulajdonítani.

A címerleírást példákkal illusztrálja a tizedik rész, miután elmondja, hogyan kell a címert blasonálni.

Az első két fejezet a címerről rajzol pontos képet, a harmadik pedig a magyar címertörténetet foglalja magában. A magyar nemesség Zsigmond koráig nem sok érdeklődést mutat a címerviselés iránt, hiszen Werbőczy szerint is a címer nem szükséges kelléke a nemességnek, csak ékessége. Az első címeres leveleink már nemesek részére szólnak s nem tartalmazznak nemesítést. Hazánkba beköltözött idegen lovagok magukkal hozták családi jelvényeiket. Lassanként a magyar nemesek is kezdenek címert használni. A címerfejlődésére fontos mozzanat volt a banderialis rendszer kialakulása. Első címeres emlékeink a pecsétek. Ezek a címerek egyszerűek, a naturalisztikus irányzat jellemzi a magyar heraldikát és a komolyság, melyet mindvégig megtartott.

Az első fentmaradt címereslevelünk az Enyerei Herczegh-családnak adományozott címert 1326-ban, de még csak sisakdísz. Az első címert adományozó okleveleinknek még nincs a címer kifejtve, csak leírva, így pl. Kassa város címere 1369-ből szintén csak leírva van, ez egyúttal a magyar címer első leírása. Az első festett armális 1405-ből való, a Tétényi- és Haraszti-család armalisa. Itt a címer — német birodalmi szokásnak megfelelően — az oklevél közepére van festve, holott a magyar kancellária gyakorlata szerint a címer az oklevél elején van, mint ezt a Garázda címer is mutatja 1409-ből. Nagyobbarányú címeradományozás a konstanzi zsinat idejében kezdődik, ekkor veszik észre, hogy a magyar nemesség, milyen szegény címerek dolgaiban. A Zsigmond-kor-

beli címerek késői gót stílusúak, festőjük ismeretlen, az egy helyen kelt címerek festői azonosak. A címereket többnyire keretbe foglalták, amelyet díszesen kitöltöttek. Alberttól, I. Ulászlótól és Hunyadi Jánostól összesen hat armális maradt fenn. A késői gót stílus keveredik az olasz renaissance stílussal Mátyás uralkodása alatt és ezzel megkezdődik a magyar heraldika hanyatlása. Ebből az időből való a Bakócz-címer, amelyen először látunk pajzstartókat. Megváltozik a heraldikai stílus, előtérbe lép a jelképiség; a címerek jeleneteket ábrázolnak, sőt még II. Lajos arcképét is megörökítve találjuk a Bicskey-család részére adományozott címeren. A mohácsi csata után, a Habsburg-ház uralkodása idejében alakul ki az armalista nemesség. Az erdélyi fejedelmek címerei a teljes hanyatlás képét mutatják, noha a külső formákat megtartották. A királyi Magyarországon adott címerek német hatás alá kerülnek, átalakul a pajzs, a sisak. A XVIII. század óta mindinkább előtérbe lép a dekoratív elem, a rangkorona is ebben az időben jön divatba, a kiállítás mindig díszesebb lesz. III. Károly óta lép fel tömegesebben a könyvalakú címerlevél. A címeradományozás joga nálunk az uralkodót illette meg. Az armalist a királyon kívül még a kancellár és a kancellária titkára is aláírta; 1867 óta pedig a Felsőház tagjai is aláírhatják.

Magyar uralkodók egyes esetekben idegen alattvalóknak is adtak címert, de a magyarok is kaptak külföldi uralkodótól (Garay-, Hettyey-család).

Címerjogra vonatkozó törvényünk nincs. Némelyik oklevél záradékában megtaláljuk — külföldi mintára — a büntető sanctiót, amely védi az adományozott címert.

Magyarország címerének történetével fejezi be a szerző művét. Magyarország címere sok változáson ment keresztül, amíg Imre király 1202. évi pecsétjén látható alakjától mai formájában megállapodott. Imre és II. András királyaink vágásos címert, IV. Béla kettős keresztes címert használt. Utána a gyakorlat változó. Anjouk alatt a lilium, Jagellok alatt a cseh oroszlán és a lengyel sas kerül a címerbe. I. Ferdinánd egyesíti a vágásos és keresztes címert; Rudolf alatt veszi fel a címer mai formáját és az ő idejében kerül a korona a kereszt alá. II. Mátyás uralkodása alatt fordul elő először a szent korona a pajzsban.

Hogy a vágások és a kettős kereszt honnan került címerünkbe, sok vitára adott alkalmat. Ma az a nézet, hogy a vágások az Árpád-ház családi címeréből valók, míg a kettős kereszt bizánci hatásra mutat.

Ha a Címertant elolvassuk, hálát érezhetünk szerzője iránt, aki tömör, világosan megírt, szép munkát ad nekünk. Kiegészíti szerző munkáját az irodalom összeállításával és így a kutató megtalálhatja a heraldika legfontosabb forrásainak felsorolását, a legnevesebb heraldikusok munkáinak címét. Lehetőleg illusztrációk — a szövegközi képeken kívül 6 külön tábla — és példák követik a megállapításokat, különösen a magyar címertörténetről szóló részben. Minden egyes alkalommal hivatkozik a szerző a magyar gyakorlatra, úgy hogy az olvasó előtt kidomborodik a magyar heraldika sajátos jellege, amelynek megtestesítője úgy érezzük — hazánk címere.

Örömmel vesszük át a szerzőtől művét, amely megkönnyíti a tanulmánygóc munkáját és nehezen várva az időt, amikor a többi is megjelenik.

— s — a.